

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการรวบรวม ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาเป็นแนวทางดังนี้

1. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
2. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างพลังอำนาจ
3. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมการณ์มีส่วนร่วมของชุมชน
4. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมสุขภาพ

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ความหมายและคุณลักษณะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการวิจัยที่นำแนวคิด 2 ประการมาผสมผสานกันคือการปฏิบัติการ (Action) ซึ่งหมายถึงกิจกรรมที่โครงการวิจัยจะต้องดำเนินการและคำว่า การมีส่วนร่วม (Participation) อันเป็นการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องของทุกฝ่ายที่เข้าร่วมกิจกรรมวิจัยในการวิเคราะห์สภาพปัญหาหรือสถานการณ์อันใดอันหนึ่ง แล้วร่วมในกระบวนการตัดสินใจและการดำเนินการจนกระทั่งสิ้นสุดการวิจัย โดยมีความหมายถึง วิธีการที่ให้ผู้ถูกวิจัยหรือชาวบ้าน เข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัย เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมวิจัย นับตั้งแต่การระบุปัญหาของการดำเนินการ การช่วยให้ข้อมูล และการช่วยวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนช่วยหาวิธีแก้ไขปัญหหรือส่งเสริมกิจกรรมนั้น ๆ ซึ่งในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ข้อมูลจากการทำวิจัยทุกขั้นตอนชาวบ้านเป็นผู้ร่วมกำหนดปัญหาของชุมชนและหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา กระบวนการวิจัยจึงดำเนินไปในลักษณะของการแลกเปลี่ยนความเห็นระหว่างชาวบ้านกับผู้วิจัย เพื่อให้ได้ข้อสรุปเป็นขั้น ๆ ส่วนกระบวนการสังเคราะห์ข้อมูลเป็นไปในเชิงการวิภาษ (Dialectic) ซึ่งชาวบ้านจะค่อย ๆ เรียนรู้ด้วยตัวเองและด้วยวิธีการวิจัยเช่นนี้ ข้อมูลที่ได้จึงมีความชัดเจน สะท้อนความคิดอ่านตลอดจนนิสัยใจคอของชาวบ้าน สะท้อนความต้องการและแบบแผนในการดำเนินชีวิตของเขา การวิจัยแบบนี้จึงเป็นวิธีการที่สนับสนุนให้ชาวบ้านหรือตัวแทนในชุมชนเป็นคนสร้างองค์ความรู้ใหม่ให้กับตนเองและชุมชน โดยการศึกษาเรียนรู้หาข้อมูล การศึกษาวิเคราะห์ถึงปัญหา รวมทั้งการแก้ไขปัญหาที่กำลังประสบอยู่ โดยการร่วมกันวางแผน และกำหนดการดำเนินงานตามแผนหรือโครงการ พร้อมทั้งการปฏิบัติตามแผน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายในการแก้ไขปัญหาได้ถูกต้องตรงตามความต้องการ

ประกอบกับการใช้ภูมิปัญญาและทุนที่มีอยู่ในชุมชน เปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนี้ นอกจากจะส่งผลดังที่ได้กล่าวไปแล้ว ยังช่วยให้เกิดการพัฒนาของผลงานวิจัยและกระบวนการวิจัยในตัวของมันเองอีกด้วย อีกทางหนึ่งการวิจัยยังเป็นส่วนสำคัญในการสร้างองค์ความรู้ให้แก่ประชาชนที่เข้าร่วมกิจกรรมการวิจัย ซึ่งสามารถเป็นตัวนำของการพัฒนาลงสู่ชุมชนท้องถิ่นอย่างได้ผลและมีประสิทธิภาพ (สุรางค์ จันทวานิช, 2531) ซึ่งการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมหมายถึง การวิจัยที่พยายามศึกษาชุมชน เน้นการวิเคราะห์ปัญหาศึกษาหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา วางแผนและดำเนินการตามแผนในการแก้ไขปัญหา รวมทั้งการดำเนินการประเมินผล โดยที่ทุกขั้นตอนดังกล่าวสมาชิกชุมชนเข้าร่วมด้วย อันเป็นการส่งเสริมให้ชุมชนได้เกิดการเรียนรู้ ได้พัฒนาตนเอง (ขนิษฐา กาญจนสินนท์, 2536) และยังเป็นรูปแบบของการวิจัยที่ประชาชนซึ่งเคยเป็นประชากรของการวิจัย กลับบทบาทมาเป็นผู้ร่วมในการทำวิจัย โดยเข้ามามีบทบาทส่วนร่วมตลอดกระบวนการวิจัยและเป็นกลยุทธ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงการเดินทางไปสู่การพัฒนา (Journey of Development) โดยมีการเปลี่ยนแปลงจากสิ่งที่เป็นอยู่ไปสู่สิ่งที่สามารถเป็นไปได้ ทั้งในระดับปัจเจกชนและระดับสังคม โดยหัวใจสำคัญของการเปลี่ยนแปลงอยู่ที่กระบวนการวิจัย ซึ่งใช้แนวทางความร่วมมือ (Collaborative Approach) ระหว่างนักวิจัยกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (นิตยา เงินประเสริฐศรี, 2544) ทั้งนี้กระบวนการวิจัยจะต้องเป็นประชาธิปไตย ยุติธรรม มีอิสระ ส่งเสริมคุณค่าของชีวิต กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจะเข้าร่วมสังเกต ตรวจสอบสถานการณ์ต่าง ๆ สะท้อนความคิดเห็นและความต้องการของตน รวมถึงอุปสรรคและปัญหาที่ปรากฏ ตรวจสอบทางเลือกที่เป็นไปได้และมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมีจิตสำนึกไปสู่การเปลี่ยนแปลงใหม่ (สุริยา วีรวงศ์, 2538)

กล่าวโดยสรุป การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมหมายถึง การร่วมกันดำเนินการกระบวนการวิจัยโดยผู้ปฏิบัติงานในพื้นที่ ทั้งที่เป็นชาวบ้าน นักพัฒนาและผู้วิจัยภายนอก เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสภาพความจริงของสังคมนั้นและเพื่อให้เห็นภาพแห่งคุณลักษณะสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่เด่นชัด ซึ่งได้สรุปคุณลักษณะสำคัญของงานวิจัยรูปแบบดังกล่าวเมื่อเทียบกับงานวิจัยแบบดั้งเดิมไว้ดังนี้ (พันธุ์ทิพย์ รามสูตร, 2540)

ตารางที่ 1 คุณลักษณะสำคัญของงานวิจัยแบบดั้งเดิมและการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ประเด็น เปรียบเทียบ	การวิจัยแบบดั้งเดิม	การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
รูปแบบ	เป็นพิมพ์เขียวที่กำหนดให้	เน้นกระบวนการที่ปรับเปลี่ยนได้ตามสถานการณ์
อุดมการณ์/ปรัชญา	เน้นกลุ่มคนชั้นสูง	เน้นกลุ่มคนที่ด้อยโอกาสในสังคมชายขอบ
จุดมุ่งหมาย	ไม่ผูกพัน ทำให้ได้ข้อมูลเพื่อตอบ ปัญหาการวิจัย	มีพันธกรณีระหว่างนักวิจัยกับชาวบ้านที่จะ ร่วมกันเพื่อสิทธิของมนุษย์
กรอบการวิจัย	กำหนดโดยนักวิจัยองค์กร	กำหนดโดยประชาชนในพื้นที่
จุดเน้น	วัตถุ เน้นการสร้างสิ่งของ	คนที่เริ่มที่คนเป็นหลัก ทำให้คนมีคุณค่า สร้าง ความภาคภูมิใจ, กำลังใจ
เป้าหมาย	กำหนดไว้ล่วงหน้า	ปรับเปลี่ยนตามความต้องการของท้องถิ่นตาม เงื่อนไขความเหมาะสม
ยุทธวิธี	เน้นการวางแผนที่อ้างว่าชาวบ้าน ไม่สามารถวางแผนเองได้	เน้นการมีส่วนร่วม เชื่อมั่นในความสามารถใน การเรียนรู้ของคน
วิธีการ	เข้มงวดรัดกุม เน้นหลักการวิจัย เชิงปริมาณ มองมิติชุมชนที่ศึกษา และใช้เทคโนโลยีหรือระเบียบ วิธีการชั้นสูง	เรียบง่าย ใช้วิธีการที่ชาวบ้านรู้จักและถนัด มองชุมชนอย่างเป็นองค์รวม และใช้เทคโนโลยี ชาวบ้าน
การวิเคราะห์	เน้นการย่อยส่วน (Reductionism)	การมององค์รวม (Holistic Approach)
สถานการณ์		
รูปแบบการพัฒนา	ควบคุม ชี้นำและให้แรงจูงใจ เน้นวัตถุ เน้นการทำงานตามแผน และส่งเสริมวัฒนธรรมการพึ่งพา	ปลดปล่อย สร้างกำลังอำนาจในการคิดและ ต่อรองให้สำเร็จในสิ่งที่ได้กระทำ โดยมีแรงจูงใจ คือความภูมิใจในศักดิ์ศรีของตน และเป็นการ ส่งเสริมวัฒนธรรมการพึ่งพาตนเอง
มุมมองชาวบ้าน	เป็นผู้รับประโยชน์จาก ความสำเร็จของโครงการวิจัย	เป็นผู้ทำประโยชน์ เป็นผู้ลงมือกระทำโครงการ สำเร็จและมีส่วนร่วม
ผลลัพธ์	เน้นวัตถุที่เป็นผลผลิตของ โครงการ เช่น รั้ว ถนน อาคาร เป็นต้น	ไม่เน้นวัตถุ แต่เน้นความสามารถของชุมชน เน้น การเรียนรู้ ความพอใจ ความหลากหลาย กำลังใจ และแรงใจของประชาชน

ที่มา : พันธุ์ทิพย์ งามสูตร (2540, หน้า 60-63)

หลักการสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

โดยหลักการนั้น การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นรูปแบบของการวิจัยที่ประกอบไปด้วยกระบวนการค้นคว้าทางสังคม (Social Investigation) การให้การศึกษา (Education) และการกระทำหรือการปฏิบัติการ (Action) เพื่อที่จะให้กลุ่มผู้ถูกกดขี่หรือด้อยโอกาสในสังคมได้มีส่วนร่วมในการสร้างความรู้และทำความเข้าใจกับสภาพการณ์ที่ปรากฏอยู่ รวมทั้งเปิดพื้นที่ให้เรียนรู้และแก้ไขปัญหาาร่วมกันระหว่างหลายฝ่าย อันเป็นการสร้างความรู้ให้กับสังคมได้อย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีหลักการสำคัญที่ให้ความเคารพต่อภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น ตลอดจนกระบวนการสร้างความรู้ แตกต่างไปจากของนักวิชาการโดยประกอบด้วย (พันธุ์ทิพย์ รามสูตร, 2540)

1. ปรับปรุงความสามารถและพัฒนาศักยภาพของชาวบ้านด้วยการยกระดับการศึกษา พัฒนาความเชื่อมั่นให้เกิดการวิเคราะห์ สังเคราะห์สถานการณ์ปัญหาของตนเองซึ่งเป็นการนำเอาศักยภาพเหล่านี้มาใช้ประโยชน์
2. ให้ความรู้ที่เหมาะสมแก่ชาวบ้านตลอดจนชาวบ้านสามารถมีการนำไปใช้อย่างเหมาะสม
3. สนใจปรีดิ์สนั่นของชาวบ้าน โดยการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะช่วยเปิดเผยให้เห็นคำถามที่ตรงกับประเด็นปัญหา
4. ปลดปล่อยแนวความคิดเพื่อให้ชาวบ้านและคนยากจนด้อยโอกาสสามารถแสดงความคิดเห็นของตนเองได้อย่างเสรี มองสภาพการณ์และปัญหาของตนเอง วิเคราะห์วิจารณ์และตรวจสอบสภาพข้อเท็จจริงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ

วัตถุประสงค์ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

วัตถุประสงค์ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมได้แก่

1. เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนท้องถิ่นแต่ละแห่งเข้าร่วมศึกษาค้นคว้าหาข้อมูล รวมทั้งหาประเด็นปัญหาเชิงพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชนตน มิใช่รอคอยแต่นักวิจัยหรือนักพัฒนามาดำเนินการให้
2. เพื่อให้ได้ข้อมูลความเป็นจริง แนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมหรือมีความพอดีกับบริบทของชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ
3. เพื่อให้มีการขับเคลื่อนมวลสมาชิกเข้าด้วยกันเป็นกระบวนการของผู้มีความรับผิดชอบร่วมกัน เรียนรู้ด้วยกันและแก้ไขปัญหาไปพร้อมกัน

เป้าหมายและประโยชน์ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

เป้าหมายหลักของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนั้นมีหลายประการ อาทิ สามารถค้นหาความรู้พื้นบ้านที่เป็นที่ยอมรับและใช้กันอย่างแพร่หลาย ส่งเสริมความเข้าใจอันดีระหว่างวัฒนธรรม สร้างคุณภาพระหว่างวิทยาศาสตร์ ความรู้ทางวิชาการและความรู้พื้นฐานยอมรับในความไม่เท่าเทียมกันของภาวะสังคมเศรษฐกิจ นอกจากนี้ชาวบ้าน ชุมชน ผู้ด้อยโอกาสจะตื่นตัว รวมทั้งได้รับการศึกษาเพิ่มมากขึ้น สามารถคิดวิเคราะห์เหตุการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้อง มีความเชื่อมั่นในทางที่จะให้ความร่วมมือหรือมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ซึ่งจะก่อประโยชน์สูงสุดแก่ตนเองและชุมชน ประชาชนได้รับการแก้ไขปัญหา ผู้ด้อยโอกาสมีโอกาสมากขึ้น การจัดสรรทรัพยากรต่าง ๆ มีการกระจายอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม รวมทั้งมีข้อมูลข่าวสารที่ส่งผลให้เกิดคุณภาพชีวิตที่ดีต่อคนในชุมชน มีวิจัยและพัฒนาได้เรียนรู้จากชุมชน ได้ประสบการณ์การทำงานร่วมกับชุมชน อันจะก่อให้เกิดความเข้าใจอันดีและเกิดแนวคิดในการพัฒนาตนเองของนักวิจัยหรือนักพัฒนาอย่างแท้จริง ผลงานวิจัยสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ทันที เนื่องจากได้ลงมือทำกิจกรรมโดยอาศัยหลักการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายในชุมชน และหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเกิดการผนึกกำลังร่วมกัน โดยที่ประชาชนเป็นผู้ร่วมคิดร่วมวางแผนร่วมดำเนินการ ตลอดจนเกิดความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของผลงานที่โครงการที่ดำเนินการอยู่ (พันธุ์ทิพย์ รามสูตร, 2540 : อรุณรุ่ง บุญชนันตพงศ์, 2549)

ระเบียบวิธีของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

กิจกรรมของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจำแนกได้ดังนี้ (กมล สุดประเสริฐ, 2537)

1. กิจกรรมการวิจัยปฏิบัติการหรือการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของผู้ประสานงานหรือผู้อำนวยการวิจัยเป็นกิจกรรมการแสวงหาความรู้ของนักวิจัยตามโครงการการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในชุมชนพื้นที่เป้าหมายของผู้วิจัยแต่ละคน โดยจุดมุ่งหมายที่สำคัญของนักวิจัยคือการสร้างรูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่มีประสิทธิภาพ เป็นไปตามหลักการวิจัยเชิงวิทยาศาสตร์และสามารถที่จะเผยแพร่แก่สังคมได้ รูปแบบของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่มีประสิทธิผลนั้น จะต้องเป็นรูปแบบที่สามารถแก้ไขปัญหาของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ไม่สิ้นเปลืองเงินทองหรือมีค่าใช้จ่ายไม่มากนัก แต่ในเวลาเดียวกันก็ได้ผลตอบแทนจากการวิจัยค่อนข้างสูง
2. กิจกรรมการวิจัยเชิงปฏิบัติการหรือการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของชุมชนหรือเรียกว่า กิจกรรมการวิจัยเชิงปฏิบัติการของชุมชน เป็นกิจกรรมที่เกิดจากความพยายามในการแก้ไขปัญหาชุมชนของนักวิจัยที่ปฏิบัติการร่วมกันกับชุมชน โดยนักวิจัยทำหน้าที่เป็นผู้

ประสานงานหรือเป็นผู้อำนวยความสะดวก ซึ่งมิบทบาทหลักในการเป็นผู้ช่วยเหลือในกระบวนการวิจัย ตั้งแต่แรกเริ่มและค่อย ๆ ลดการช่วยเหลือลงและหวังว่าเมื่อดำเนินการวิจัยไปจนสิ้นสุดโครงการแล้ว ประชาชนจะมีความรู้จากการเรียนรู้ร่วมกันและสร้างพลังที่พอเพียงกระทั่งสามารถแก้ไขปัญหาของชุมชนได้โดยลำพังอย่างมีประสิทธิภาพ มิต้องรอรับการช่วยเหลือจากภายนอกอีก

การมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย

การมีส่วนร่วมเป็นวิธีการสำคัญที่จัดว่าเป็นหัวใจสำคัญประการหนึ่งและเป็นสาระสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม รูปแบบการมีส่วนร่วมเป็นสิทธิของประชาชนต่อการตัดสินใจนโยบายที่เกี่ยวกับการจัดสรรและการใช้ประโยชน์ของทรัพยากรเพื่อการผลิตซึ่งเป็นการจำเป็นที่ประชาชนต้องเข้าร่วมในการวางแผน เพื่อการกินดีอยู่ดีและสามารถตอบสนองต่อสิ่งที่เข้าถึงซึ่งการพัฒนาให้คนจน ได้รับประโยชน์เพื่อการผลิต การบริการและสิ่งอำนวยความสะดวกสาธารณะด้วยและการมีส่วนร่วมคือการที่ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในระดับต่าง ๆ ทางการจัดการบริการทางการเมือง เพื่อกำหนดความต้องการของชุมชนของตน การมีส่วนร่วมของประชาชนก่อให้เกิดกระบวนการและโครงสร้างที่ประชาชนสามารถที่จะแสดงออก ซึ่งความต้องการของตน การจัดลำดับความสำคัญ การเข้าร่วมในการพัฒนาและได้รับประโยชน์จากการพัฒนานั้น โดยเน้นการให้อำนาจในการตัดสินใจแก่ประชาชนในชนบทและเป็นกระบวนการกระทำที่ประชาชนมีความสนใจเข้ามามีส่วนในการกำหนดการเปลี่ยนแปลงเพื่อประชาชนเอง โดยให้ประชาชนได้มีส่วนในการตัดสินใจเพื่อตนเอง ทั้งนี้โดยมิใช่การกำหนดกรอบความคิดจากบุคคลภายนอก ตามนิยามที่กล่าวถึงนี้การมีส่วนร่วมของประชาชนในฐานะสมาชิกของสังคมไม่ว่าจะในบริบทของการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม ย่อมเป็นสิ่งที่แสดงออกให้เห็นถึงพัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญาในการกำหนดชีวิตของตนเองอย่างเป็นตัวของตัวเองในการจัดการควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากรที่มีอยู่เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคมตามความจำเป็น นอกจากนี้การที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการควบคุมการใช้ทรัพยากร ควบคุมการกระจายทรัพยากรที่มีอยู่ เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม ทำให้ประชาชนได้พัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญาซึ่งแสดงออกในรูปของการตัดสินใจในการกำหนดชีวิตของตน โดยภาครัฐจะต้องคืนอำนาจในการกำหนดการพัฒนาให้แก่ประชาชน เพื่อให้ประชาชนโดยเฉพาะผู้ด้อยโอกาสในสังคมได้มีโอกาสในการแสดงความต้องการ แสวงหาทางเลือก หรือเสนอข้อเรียกร้อง เพื่อปกป้องผลประโยชน์ร่วมของกลุ่มและเป็นผู้มีบทบาทหลักในการดำเนินกิจกรรมพัฒนาชุมชนคือเป็นผู้กำหนดความจำเป็นพื้นฐานของชุมชนและเป็นผู้ระดมทรัพยากรต่าง ๆ เพื่อสนองตอบความจำเป็นพื้นฐานและบรรลุดัตุประสงค์

บางประการทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ในเชิงทฤษฎีแล้ว การมีส่วนร่วมต่อการดำเนินกิจกรรม หรือโครงการพัฒนานั้น มีหลากหลายมิติ สามารถจำแนกออกได้เป็นมิติต่าง ๆ ประกอบด้วย

มิติแรก ร่วมศึกษาและวิเคราะห์ปัญหา ซึ่งเป็นการที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน วิเคราะห์ชุมชน ค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาภายในชุมชนร่วมกันและมี ส่วนในการจัดลำดับความสำคัญของความต้องการด้วยเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนได้เรียนรู้สภาพ ของชุมชน วิถีชีวิต สังคม ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเพื่อใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นในการจัดทำและ ประกอบการพิจารณาวางแผนงานวิจัย

มิติที่สอง ร่วมวางแผน เป็นการวางแผนการพัฒนาหลังจากได้ข้อมูลเบื้องต้นของชุมชน แล้วและนำข้อมูลมาวิเคราะห์หาปัญหา สาเหตุของปัญหา นำมาอภิปรายแสดงความคิดเห็นร่วมกัน เพื่อกำหนดนโยบายและวัตถุประสงค์ของโครงการ การกำหนดวิธีการและแนวทางการดำเนินงาน ตลอดจนกำหนดทรัพยากรและแหล่งทรัพยากรที่จะใช้เพื่อการวิจัย

มิติที่สาม ร่วมดำเนินการ เป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินการพัฒนา หรือเป็นขั้นตอนปฏิบัติการตามแผนการวิจัยที่ได้วางไว้ ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมี ส่วนร่วมในการสร้างประโยชน์ให้กับชุมชน โดยการสนับสนุนด้านเงินทุน วัสดุอุปกรณ์และ แรงงาน รวมทั้งการเข้าร่วมในการบริหารงาน การประสานขอความช่วยเหลือจากภายนอกในกรณี ที่มีความจำเป็น

มิติที่สี่ ร่วมรับผลประโยชน์ โดยประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการกำหนดการแจกจ่าย ผลประโยชน์จากกิจกรรมการวิจัยในชุมชนในพื้นที่เท่าเทียม เสมอภาคกัน

มิติที่ห้า เป็นการมีส่วนร่วมติดตามประเมินผลการดำเนินงานวิจัยและผลของการพัฒนา จากการดำเนินการไปแล้วว่าสำเร็จตามวัตถุประสงค์หรือไม่ มีปัญหาอุปสรรคและข้อจำกัดอย่างไร เพื่อแก้ไขปัญหาดัง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ทันทีและนำข้อผิดพลาดไปเป็นบทเรียนในการดำเนินการต่อไป การเปิดให้ประชาชนหรือชาวบ้านที่เกี่ยวข้องได้มีโอกาสเข้าร่วมกระบวนการวิจัยนั้น นับได้ว่าเป็น คุณค่าโดยแท้ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบนี้ ซึ่งก่อให้เกิดรากฐานแห่งความยั่งยืนของการพัฒนา

หากพิจารณาในรูปของกระบวนการวิจัย การมีส่วนร่วมของฝ่ายต่าง ๆ สามารถระบุได้ ตามลำดับขั้นหรือกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมได้หลายขั้นตอน ซึ่งช่วยให้เห็น บทบาทหน้าที่ของผู้เข้าร่วมการวิจัยแต่ละฝ่ายได้อย่างชัดเจนและในทางปฏิบัติแล้วกระบวนการวิจัย ก็ต้องดำเนินไปโดยความร่วมมือกับทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่องเป็นลำดับขั้นตอนตั้งแต่ต้นจนจบสิ้น กระบวนการ ดังต่อไปนี้ (ไพโรจน์ ชลารักษ์, 2549)

1. ขั้นการศึกษาบริบท ในขั้นนี้ นักวิจัยจะทำการกำหนดพื้นที่หรืออาณาบริเวณที่จะทำการศึกษาวิจัยเพื่อทำประชาคม โดยมีนักพัฒนาประชาสัมพันธ์ชักชวนให้ชาวบ้านเข้าร่วมและชาวบ้านเข้าร่วมกิจกรรมการวิจัย

2. ขั้นกำหนดปัญหา ในขั้นตอนนี้ นักวิจัยสรุปคำถามหรือปัญหา รวมทั้งอธิบายเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของการแก้ไขปัญหามาให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้เห็นภาพและเกิดความเข้าใจตรงกัน ส่วนนักพัฒนาทำความเข้าใจประเด็นปัญหาและมองถึงผลของการวิจัยได้อย่างชัดเจนและครอบคลุมส่วนเกี่ยวข้องอื่น ๆ และชาวบ้านได้เข้าร่วมกิจกรรมเพื่อให้ข้อมูลและแสดงความคิดเห็นความต้องการ ซึ่งโดยความเป็นจริงแล้ว การวิจัยเพื่อให้ได้ข้อมูลที่สอดคล้องกับสภาพจริงที่เกิดขึ้นหรือสอดคล้องกับความต้องการพัฒนาที่ประสงค์ได้นั้น ย่อมหลีกเลี่ยงไม่พ้นการที่นักวิจัยจะต้องสร้างความสัมพันธ์อันดีกับประชาชนในชุมชนท้องถิ่น รวมถึงการสร้างความตระหนักในบทบาทและความสำคัญของการมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย ขั้นการกำหนดปัญหาร่วมกับชาวบ้านในชุมชนจึงเป็นเรื่องสำคัญที่จะต้องดำเนินการให้เกิดผลอย่างแท้จริงก่อนจะเริ่มดำเนินงานในขั้นตอนอื่น

3. ขั้นการวางแผนปฏิบัติงานวิจัย ในขั้นตอนนี้ นักวิจัยจัดทำขั้นตอนการปฏิบัติงานวิจัยให้ชัดเจน รวมทั้งระบุว่าผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำวิจัยแต่ละฝ่ายจะมีส่วนร่วมอะไรและอย่างไร เมื่อใดบ้าง พร้อมทั้งแผนการปรับปรุงหรือปรับเปลี่ยนวิธีการวิจัย ส่วนนักพัฒนาจะเข้าร่วมปฏิบัติการวิจัยโดยติดตามผลการดำเนินงานวิจัยทุกขั้นตอนและคอยตรวจสอบผลของการดำเนินงานว่ามีสิ่งใดที่ผิดพลาดหรือไม่เป็นไปตามแผนหรือเป้าหมาย หรือมีสิ่งใดที่เกิดแทรกซ้อนขึ้นมาหรือไม่ โดยชาวบ้านนั้นจะเข้ามามีส่วนร่วมลงมือในการปฏิบัติงานวิจัยตามแผนและตรวจสอบผลว่าพึงพอใจหรือไม่

4. ขั้นการติดตาม ตรวจสอบและปรับปรุง รวมทั้งการแก้ไขระหว่างกระบวนการปฏิบัติงานวิจัย ในขั้นนี้ นักวิจัยจะพิจารณาหาทางปรับปรุงแก้ไขการปฏิบัติการวิจัยแบบมีส่วนร่วม โดยอาศัยข้อมูลจากทุกฝ่าย แล้วนำมาทำการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมเพื่อให้การดำเนินงานบรรลุเป้าหมาย โดยนักพัฒนาจะเข้ามามีส่วนร่วมด้วยการตรวจสอบผลการปฏิบัติงานวิจัยและประเมินว่าผลที่เกิดขึ้นเป็นไปตามเป้าหมายหรือไม่ เป็นต้น ประชาชนหรือชาวบ้านจะเข้าร่วมด้วยการรับรู้ถึงการปรับเปลี่ยนการปฏิบัติงานตามที่นักวิจัยกำหนด รวมทั้งให้ข้อมูลย้อนกลับที่แสดงถึงความพึงพอใจและความสำเร็จของการดำเนินการวิจัย

5. ขั้นการสรุปผลการวิจัย ในขั้นตอนนี้ นักวิจัยจะทำการสรุปผลการวิจัยและเรียบเรียงเป็นรายงานการวิจัยออกเผยแพร่ นักพัฒนามีส่วนร่วมด้วยการรับทราบและตรวจสอบประเมินผลการวิจัยว่าประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใด มีปัญหาและอุปสรรคอย่างไรบ้าง โดยชาวบ้าน

เข้ามีส่วนร่วมด้วยการให้ข้อมูลย้อนกลับผลของการวิจัยว่าพึงพอใจและได้ผลตามที่คาดหวังไว้หรือไม่และแสดงความคิดเห็นอื่นประกอบข้อมูลด้วยว่าเพราะเหตุใด

ขั้นตอนในการดำเนินการวิจัย

นักวิชาการได้ให้มุมมองในเรื่องขั้นตอนในการดำเนินงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ไม่แตกต่างกันมากนักดังนี้

1. ระยะเตรียมการวิจัย (Pre-research Phase) ในระยะนี้เป็นการเตรียมชุมชน เพื่อให้มีความพร้อมเข้ามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญและเป็นแกนหลักของการวิจัย โดยการดำเนินงานขั้นตอนนี้มีจุดมุ่งเน้นสำคัญที่จะให้เกิดสัมพันธภาพที่ดีระหว่างผู้วิจัย ผู้นำชุมชน ชาวบ้าน รวมถึงเจ้าหน้าที่หน่วยงานต่าง ๆ ที่จำเป็นต้องเกี่ยวข้อง ในขั้นเตรียมการนี้ ประกอบด้วย ขั้นตอนย่อยกล่าวคือ

1.1 การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน โดยวิธีการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนที่ดีที่สุดคือการปฏิบัติตัวของนักวิจัยที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน ทั้งนี้ นักวิจัยควรร่วมกิจกรรมทุกอย่างของชุมชนซึ่งเป็นเครื่องช่วยให้นักวิจัยสามารถทำความเข้าใจโลกทัศน์ของชาวบ้านได้ดีมากขึ้น โดยทั่วไปแล้วผู้วิจัยจะลงพื้นที่เพื่อไปพบกับบุคคลต่าง ๆ ในชุมชนที่มีส่วนสำคัญและเกี่ยวข้องกับการดำเนินงานวิจัยหรือเป็นประชาชนกลุ่มเป้าหมายของการวิจัย พูดคุยแนะนำตัวเองเพื่อให้ทุกฝ่ายได้ทราบถึงวัตถุประสงค์ เป้าหมายและความต้องการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในกิจกรรมการวิจัย อันจะช่วยให้ชาวบ้านเกิดความไว้วางใจ นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังสามารถทำการวิเคราะห์คาดการณ์สภาพการณ์และปัญหาของการดำเนินงานวิจัยที่อาจเกิดขึ้นและสามารถเตรียมรับมือได้อย่างมีประสิทธิภาพ

1.2 การสำรวจ ศึกษาชุมชน เป็นขั้นตอนของการศึกษาข้อมูลที่เป็นลักษณะทางกายภาพและแหล่งทรัพยากรต่าง ๆ ภายในชุมชน รวมถึงการศึกษาข้อมูลพื้นฐานด้านประชากร สังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมและการเมือง ซึ่งโดยมากแล้ว ผู้วิจัยจะใช้แบบสังเกต สุ่มบันทึกและถ่ายภาพสถานที่ต่าง ๆ รวมถึงการศึกษาข้อมูลจากเอกสารหลักฐานจากหน่วยงานราชการหรือจากองค์กรพัฒนาที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้ยังมีบางโครงการวิจัย ใช้วิธีการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนหรือผู้สูงอายุเพื่อทราบประวัติความเป็นมาของชุมชนด้วย

1.3 คัดเลือกชุมชน ได้เสนอความเห็นไว้ว่า โดยทั่วไปแล้วการคัดเลือกชุมชนจะยึดหลักการเลือกชุมชนที่ด้อยโอกาสในการพัฒนาเพื่อเป้าหมายในการยกระดับคุณภาพชีวิตและสร้างโอกาสความเท่าเทียมในการพัฒนากับชุมชนอื่น อย่างไรก็ตาม งานวิจัยจำนวนมากคัดเลือกชุมชนโดยยึดเอาประเด็นของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนและจำเป็นต้องได้รับการแก้ไขเยียวยา

โดยเร่งด่วนหรือบางกรณีการวิจัยมุ่งหมายกระทำต่อชุมชนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาอย่างแข็งขัน เพื่อเป็นชุมชนต้นแบบของการทำวิจัยและการพัฒนาให้กับชุมชนอื่นด้วยเช่นกัน

1.4 การเข้าสู่ชุมชน ข้อมูลชุมชนนับเป็นสิ่งสำคัญและเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการนำมาประกอบการพิจารณาตัดสินใจกำหนดพื้นที่ดำเนินการ ซึ่งข้อมูลดังกล่าวควรเป็นข้อมูล ที่มีรอบด้านสำหรับแหล่งข้อมูลในขั้นตอนนี้อาจมาจากส่วนราชการเช่นข้อมูลความจำเป็นขั้นพื้นฐาน (จปฐ.) ข้อมูลจำนวนประชากรและบุคคลที่เฝ้าปราชญ์ชาวบ้านหรือครูภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้นและอาจเป็นข้อมูลที่ต้องการพัฒนาเอกชนรวบรวมไว้หรือนักวิจัยจะดำเนินการเก็บข้อมูลเองโดยการสำรวจชุมชนก็ได้

1.5 การเตรียมคนและเครือข่ายความร่วมมือ ในขั้นตอนนี้มักถูกกำหนดให้เป็นขั้นตอนสุดท้ายของระยะก่อนการวิจัย โดยมุ่งหมายให้เกิดความพร้อมในการดำเนินการวิจัยซึ่งเป็นระยะต่อไปและก่อให้เกิดการประสานงานที่ดีเพื่อความสะดวกต่อการดำเนินงานวิจัย ในส่วนของการเตรียมคนนั้นเป็นการเตรียมความพร้อมให้กับชาวบ้านเพื่อเป็นแกนนำในการปฏิบัติงานวิจัยร่วมกับนักพัฒนาและคณะผู้วิจัย ซึ่งในทางปฏิบัติแล้วมักจะมีการเตรียมคน 3 กลุ่มคือ เตรียมคนในชุมชน คณะนักวิจัยมักจะลงพื้นที่เพื่อจัดประชุมในชุมชน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ชาวบ้านรู้จักและคุ้นเคยกับกระบวนการและการดำเนินงานวิจัยแบบมีส่วนร่วมอย่างชัดเจนและรวดเร็ว เตรียมนักพัฒนาด้วยการประชุมร่วมกับนักพัฒนาซึ่งโดยทั่วไปแล้วคนกลุ่มนี้หมายถึงผู้นำชุมชน พัฒนากรอำเภอหรือพัฒนากรตำบลและเจ้าหน้าที่หน่วยงานอื่น เช่น ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลและองค์กรพัฒนาภายนอกที่มีความสนใจศึกษาร่วมกัน กิจกรรมสำคัญของการดำเนินงานในขั้นตอนนี้คือการประสานความร่วมมือ การสร้างความเข้าใจในกรอบของการทำงานวิจัยและการหาหรือแนวทางพัฒนาชุมชน ซึ่งมักจะรวมถึงการประสานงานเรื่องการใช้สถานที่ดำเนินการประชุมและเตรียมนักวิจัยด้วย รวมทั้งการประชุมปรึกษากันเพื่อให้เกิดความรู้และความเข้าใจตรงกันในบทบาทหน้าที่ของแต่ละฝ่ายในการทำงานวิจัย

ส่วนการเตรียมเครือข่ายความร่วมมือนั้น งานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมหลายชิ้นได้ใช้วิธีการให้ครูผู้วิจัย นักวิจัยทำการประสานกับองค์กรภาครัฐและหรือองค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อให้เกิดเครือข่ายความร่วมมือเพื่อการดำเนินงานวิจัย การเตรียมเครือข่ายความร่วมมือที่มีประสิทธิภาพจะเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยให้กระบวนการวิจัยดำเนินไปได้ด้วยดี

ในขั้นนี้ ปัญหาของการวิจัยมักเป็นประเด็นเกี่ยวกับการเข้าถึงชาวบ้านหรือกลุ่มเป้าหมายรวมถึงการสื่อสารการทำวิจัยในแง่มุมต่าง ๆ เช่นขั้นตอนและผลประโยชน์ที่ชาวบ้านจะได้รับของคณะนักวิจัย พึงทำความเข้าใจว่าโดยทั่วไปนั้น งานวิจัยแบบมีส่วนร่วมมักจะเป็น “ของใหม่” ที่ในสายตาของชาวบ้านแล้วชวนให้เข้าร่วมไม่น้อยและชาวบ้านส่วนมากก็มักจะตื่นเต้น

กับการเข้ามาทำงานเพื่อหาแนวทางแก้ไขปัญหามาจากบุคคลหรือหน่วยงานภายนอก แต่กระนั้นชาวบ้านก็มักจะไม่มีเวลามากนัก การดำเนินกระบวนการวิจัยจึงต้องเป็นไปอย่างกระชับ เพราะยิ่งกระบวนการทอดออกยาวมากเท่าใด การมีส่วนร่วมของชาวบ้านก็จะลดลงไปตามส่วนเท่านั้น นอกเหนือไปจากนี้แล้ว การจัดเวทีที่ง่ายต่อความเข้าใจและสะท้อนความต้องการของประชาชนที่มีบรรยากาศสบาย ๆ หรือการศึกษาชุมชนประกอบ ยังจะช่วยให้คณะผู้วิจัยได้รับข้อมูลที่กว้างขวางมากขึ้นและบางกรณีจะช่วยให้คณะนักวิจัยสามารถสร้างคำถามที่แหลมคมต่อการกำหนดปัญหาของการวิจัยได้ อีกประการหนึ่งการขาดความชัดเจนในประเด็นที่ต้องการนำเสนอเพื่อพัฒนาหรือแก้ไขปัญหารวมทั้งการขาดความต่อเนื่องในการมีส่วนร่วมวิจัยของชาวบ้านยังอาจส่งผลให้เกิดพฤติกรรมชาวบ้านติดตามผู้นำชุมชนหรือชาวบ้านส่วนใหญ่ในแบบ “ว่ายังงี้ก็ว่าตามกัน” ซึ่งบางกรณีผู้นำชุมชนอาจขาดความเป็นกลางหรือมีแนวโน้มผูกฝัฝ่ายการเมือง กระทั่งส่งผลให้ตัวชาวบ้านตกเป็นเครื่องมือของกลุ่มผลประโยชน์และการตัดสินใจของชาวบ้าน สร้างความชอบธรรมให้แก่การดำเนินกิจกรรม/โครงการพัฒนาของภาครัฐ

2. ระยะดำเนินการวิจัย (Research Phase) ประกอบด้วยขั้นตอนย่อยคือ

2.1 การศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาชุมชน ในขั้นนี้เน้นการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนและการให้การศึกษาแก่ชุมชน โดยเน้นไปที่กระบวนการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติโดยวิธีการจะใช้การอภิปรายถกปัญหาเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชาวบ้าน ทั้งที่เป็นการสนทนาแลกเปลี่ยนระดับบุคคลและระดับกลุ่มบุคคลเพื่อเป็นการประเมินปัญหาและความต้องการของชุมชน พร้อมไปกับการประเมินความเป็นไปได้ในด้านทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนทั้งที่เป็นทรัพยากรมนุษย์ โดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรธรรมชาติเพื่อที่จะนำทรัพยากรมาใช้ในการกำหนดแผนเพื่อการจัดโครงการต่อไป

2.2 การพิจารณาความเหมาะสมและความเป็นไปได้ของโครงการเมื่อมีการวิเคราะห์โครงการโดยการประเมินความต้องการของชุมชนหาแนวทางในการแก้ไขปัญหานั้นที่ในความเป็นจริงมักจะมีหลายแนวทาง ชาวบ้านและนักวิจัยจะต้องพิจารณาร่วมกันว่าวิธีการแก้ไขปัญหานั้นที่เหมาะสมกับท้องถิ่นหรือมีความเป็นไปได้โดยชาวบ้านควรมีบทบาทหลักเข้ามามีส่วนร่วมให้มากยิ่งขึ้น และกำหนดโครงการหรือกิจกรรมที่จะดำเนินการ

2.3 การกำหนดแผนงานโครงการและการจัดการ กิจกรรมในช่วงนี้จะเป็นกระบวนการตัดสินใจร่วมกันเพื่อคัดเลือกโครงการและกิจกรรมที่จะต้องดำเนินการ ดังนั้นเพื่อความมั่นใจว่าโครงการที่ได้รับการคัดเลือกเป็นโครงการและกิจกรรมที่ต้องดำเนินการ ดังนั้นหลังจากที่ผ่านขั้นตอนข้างต้นมาแล้ว ผู้วิจัยจะต้องใช้วิธีการกระตุ้นให้ชาวบ้านมีบทบาทหลักในการแก้ไขปัญห การกำหนดโครงการและกิจกรรมที่จะดำเนินการ

2.4 การปฏิบัติตามโครงการ เป็นขั้นตอนที่สำคัญอีกขั้นตอนหนึ่ง โดยคำถามที่ผู้วิจัยจะต้องใช้ถามกันในกลุ่มหรือในคณะทำงานเพื่อการดำเนินการในขั้นนี้คือ ใคร ทำอะไร ที่ไหน เมื่อไรและอย่างไร

ปัญหาอุปสรรคที่อาจเกิดขึ้นในขั้นตอนนี้ โดยทั่วไปมักเป็นประเด็นการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในกระบวนการวิจัย ความไม่สนใจเข้าร่วมของชาวบ้านจำนวนไม่น้อย นอกเหนือไปจากการขาดความรู้ความเข้าใจอันดีต่อกระบวนการและผลประโยชน์ของการทำวิจัยแล้ว ยังปรากฏด้วยว่าชาวบ้านมักมองเห็นการวิจัยเป็นเรื่องทางเทคนิคที่ต้องอาศัยความรู้เชี่ยวชาญเฉพาะและไม่เกี่ยวข้องไร่นากับปากท้องที่จะต้องทำมาหากินเป็นประจำวัน ประกอบกับธรรมชาติของการวิจัยแบบที่มักไม่มีการจ่ายตอบแทนเป็นเงินให้แก่ผู้เข้าร่วมกิจกรรมการวิจัยด้วยแล้ว การมีส่วนร่วมในกระบวนการวางแผนการวิจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำผลของการวิจัยไปสู่การปฏิบัติแล้วก็ยังห่างไกลจากบริบทชีวิตประจำวันของเขามากขึ้น การเข้าร่วมงานวิจัยของชาวบ้านจึงเป็นไปโดยเน้นการรับฟังสิ่งที่ผู้วิจัยและนักพัฒนาพูดเป็นหลัก ผลสืบเนื่องประการต่อมาคือบุคคลที่สนใจเข้าร่วมกิจกรรมการวิจัยเชิงปฏิบัติการมักจะได้ชาวบ้านที่เป็นพวก “ขาประจำ” ที่มักอยู่ในวงข่ายอิทธิพลของเจ้าหน้าที่ภาครัฐหรือการเมืองท้องถิ่น มาเข้าร่วมกิจกรรมและส่งผลให้สุดท้ายแล้วผลของการวิจัยเป็นสิ่งที่ช่วยสร้างความชอบธรรมให้แก่การดำเนินกิจกรรมหรือโครงการพัฒนาของภาครัฐดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น

3. ระยะการติดตามและประเมินผลโครงการ (Monitoring and Evaluation Phase)

เป็นขั้นตอนที่เกี่ยวกับการวัดผลสำเร็จของโครงการ ซึ่งหากโครงการมีสามารถดำเนินการได้อย่างเหมาะสมและอย่างต่อเนื่อง ก็อาจจะเป็นข้อพิสูจน์ถึงความไม่ประสบผลสำเร็จของโครงการได้ ในขั้นตอนนี้โดยมากแล้วคณะผู้วิจัยจะร่วมกับชาวบ้านที่เป็นผู้ร่วมงานวิจัยทำการตรวจสอบข้อมูลที่เป็นผลของการวิจัยว่าครบถ้วนถูกต้องหรือไม่ จากนั้นจะมีการจัดทำรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์และจัดเวทีชาวบ้าน เพื่อนำเสนอผลการวิจัยเพื่อเรียนรู้ร่วมกันระหว่างคณะผู้วิจัยกับชุมชน รวมถึงการสานต่อให้ชาวบ้านนำผลของการวิจัยไปดำเนินการแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาชุมชนต่อไป อย่างไรก็ตาม ระยะเวลาของการทำวิจัยและขั้นตอนของการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนั้นอาจมีความแตกต่างกันไปบ้างในรายละเอียด ซึ่งไม่ถือว่าเป็นเรื่องผิดหรือถูก หากแต่เป็นความเหมาะสมในบริบทของการดำเนินงานวิจัยที่อาจมีข้อจำกัดที่คณะผู้วิจัยจำเป็นต้องรวมกิจกรรมหลายกิจกรรมไว้ดำเนินการในคาบเวลาที่ใกล้เคียงกันหรือเป็นความต้องการของชุมชนเองที่จะกระชับขั้นตอนของการดำเนินงานวิจัย เพื่อมิให้กระทบต่อการดำรงชีวิตประจำวัน ขั้นตอนการดำเนินการวิจัยจะสั้นหรือยาว มีรายละเอียดมากหรือน้อยเพียงใดจึงอาจจะไม่ใช่เรื่องใหญ่ หากแต่การมุ่งตอบสนองความต้องการและข้อจำกัดของชุมชน รวมถึงการทำให้ชุมชน

ได้มองเห็นปัญหาของตนเอง เกิดความต้องการอย่างแข็งขันและมุ่งมั่นมีส่วนร่วมทั้งในการปฏิบัติงานวิจัยและการนำผลของการวิจัยไปใช้เพื่อปรับปรุงชุมชนให้ดีขึ้นนั่นเอง นับเป็นเรื่องที่สำคัญมากกว่า

ในขั้นตอนนี้ยังคงต้องอาศัยการมีเข้าใจที่ถูกต้อง และการมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์และกระตือรือร้นของฝ่ายต่าง ๆ โดยเฉพาะชาวบ้านไม่น้อยไปกว่าขั้นตอนก่อนหน้านี้ การมีความเข้าใจที่ถูกต้อง การสร้างช่องทางการตรวจสอบงานวิจัยและการมีเครื่องมือประเมินผลการวิจัยว่าประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใด มีปัญหาและอุปสรรคอย่างไรบ้างนี้เองจะทำให้ทุกฝ่ายคาดหมายได้ว่าผลลัพธ์ของการวิจัยจะปรากฏออกมาสอดคล้องกับความต้องการพัฒนาหรือสามารถใช้ได้กับการแก้ไขปัญหอย่างตรงจุดและเข้าร่วมกระบวนการวิจัยอย่างต่อเนื่องและบังเกิดผลประโยชน์ในภาพรวม

เทคนิคที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการวิจัยที่มากกว่าการวิจัยเชิงคุณภาพเพราะมีการจัดกิจกรรมร่วมด้วย ส่วนเทคนิคที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่สำคัญประกอบด้วย การศึกษาสภาพของชุมชน การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม และการสังเกต ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. การศึกษาสภาพปัญหา ด้วยเทคนิคการวิเคราะห์สวอต (SWOT analysis) ได้แก่ การวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาสและอุปสรรคซึ่งเป็นเทคนิคที่ใช้ในการวิเคราะห์ปัจจัยที่ทำให้เกิดผลดีหรือผลเสียปัจจัยที่ถูกควบคุมภายในองค์กรทำให้เกิดจุดแข็งและจุดอ่อนได้แก่การวิเคราะห์จุดแข็ง (Strength : S) และจุดอ่อน (Weakness : W) ส่วนปัจจัยภายนอกที่มีส่วนสนับสนุนให้ประสบความสำเร็จหรือส่งผลกระทบก็คือโอกาส (Opportunity : O) และอุปสรรคต่อการปฏิบัติงาน (Threat : T) (David, 1999)

2. การสัมภาษณ์ระดับลึกเป็นการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ ซึ่งการสัมภาษณ์จะตั้งแนวคำถามกว้าง ๆ ที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่ต้องการพยายามไขเข้าหาประเด็นที่สนใจและต้องการในลักษณะที่ถามหลายคำถามในเรื่องเดียวกัน (Probe) เพื่อเอาข้อเท็จจริงออกมาเฉพาะเรื่องนั้น ๆ แต่ต้องระวังไม่ให้เป็นการก้าวร้าวจนเกินไป เช่นถามว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องอะไร เป็นอย่างไร ท่านเข้าใจอย่างไร โดยกำหนดตัวผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) ไว้เป็นการเจาะจงก่อน โดยผู้สัมภาษณ์ต้องมีความรู้ว่ใครคือผู้ที่สมควรไปสัมภาษณ์และมีความรู้เกี่ยวกับเรื่องที่สนใจเป็นอย่างดี มีรายละเอียดลึกซึ้งเพียงพอในการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลนั้นไม่ได้ดูพื้นฐานจากอายุ เพศ และผู้อาศัยประจำท้องถิ่น แต่ควรมีความรู้เกี่ยวกับชุมชนที่หลากหลายและสามารถถ่ายทอดได้อย่างถูกต้อง ในขั้นแรกควรหาจากผู้ที่มีบทบาทเป็นทางการในชุมชนก่อน

สิ่งที่สำคัญที่ผู้สัมภาษณ์จะสามารถทำงานได้ดีคือการมีทักษะการฟังที่ดีและไม่ควรแสดงท่าทางตอบสนองหรือวิพากษ์วิจารณ์ต่อคำพูดนั้น อาจใช้สายตาและควรตระหนักถึงความสำคัญในการสัมภาษณ์ 10 ประการ ได้แก่ 1) สร้างบรรยากาศด้วยไมตรีจิตที่เป็นกันเอง โดยการพูดให้น้อยที่สุด 2) จดจำเป้าหมายที่จะถามให้ดี ควรถามให้ได้ข้อมูลที่ตรงเป้าหมาย 3) ควรถามทีละประเด็นสร้างบรรยากาศของการผ่อนคลายเป็นธรรมชาติ 4) แสดงความตระหนักในการฟัง 5) สถานที่ในการสัมภาษณ์เป็นที่ ๆ ผู้สัมภาษณ์รู้สึกสะดวกสบาย 6) พยายามติดต่อสิ่งที่ปรากฏขึ้นในระหว่างการสัมภาษณ์ว่าเกี่ยวข้องอย่างไร 7) ไม่พึงพอใจกับคำตอบว่าใช่หรือไม่ใช่ ควรถามเพิ่มเติมว่าเกิดอะไรขึ้น 8) ให้ความเคารพและยอมรับว่าผู้ถูกสัมภาษณ์เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัย 9) พยายามสัมภาษณ์ให้มากและ 10) ขอบคุณผู้ถูกสัมภาษณ์ทุกครั้งที่เสร็จสิ้นการสัมภาษณ์

3. การสนทนากลุ่ม เป็นวิธีการหนึ่งในการเก็บข้อมูลคุณภาพ จะมีค่าใช้จ่ายต่ำกว่าการสัมภาษณ์รายบุคคลเนื่องจากใช้เวลาน้อยกว่าส่วนข้อมูลที่ได้จากการสนทนากลุ่มจะมีความสอดคล้องกับการสัมภาษณ์รายบุคคลประมาณ 70% การสนทนากลุ่มเป็นการสัมภาษณ์กลุ่มเล็ก ๆ โดยให้กลุ่มมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นอย่างอิสระภายใต้การสนับสนุนของผู้ดำเนินการกลุ่มมีลักษณะของการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างอิสระและกว้างขวางในกลุ่มคนที่ร่วมวงสนทนาซึ่งจะเลือกโดยผู้วิจัยและจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ในเนื้อหาสาระของเรื่องที่สนทนาอย่างดีพอ กลุ่มหนึ่ง ๆ ไม่ควรเกิน 10 คน การสนทนากลุ่มจะทำให้ได้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพฤติกรรม เจตคติและกระบวนการคิดของบุคคลเกี่ยวกับประเด็นที่เราศึกษา ซึ่งเป็นเป้าหมายของการสนทนากลุ่มที่ให้ทุกคนคิดและตัดสินใจจะได้มีความหลากหลายในการแก้ปัญหาที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งอาจจะไม่ได้คิด (Burg, 2001)

4. การสังเกต เป็นวิธีที่นิยมใช้กันมากที่สุดและเป็นธรรมชาติมากที่สุด ในกระบวนการสังเกตจะต้องประกอบด้วยการสอบถาม (สัมภาษณ์) และบันทึกร่วมไปด้วย การบันทึกอาจใช้เทคนิคอื่นประกอบนอกเหนือจากการจดบันทึกเช่น การบันทึกเสียง บันทึกภาพด้วยการถ่ายรูป เพื่อเสริมให้ได้ข้อมูลครบถ้วน ซึ่งกิจกรรมในชุมชนสิ่งสำคัญที่ต้องสังเกตมี 6 ประการ (May, 1951) ดังนี้

- เวลา สังเกตเหตุการณ์หรือพฤติกรรมที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง
- สถานที่ ควรบันทึกสภาพแวดล้อมคือสถานการณ์ในที่นั้น ๆ ที่ผู้วิจัยเข้าไปศึกษา
- คุุความสัมพันธ์ของการทำงานกลุ่มต่าง ๆ ตลอดจนดูความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรม

และสภาพแวดล้อมทางสังคม กิจกรรมคือเหตุการณ์หรือกิจกรรมที่กระทำในลักษณะต่อเนื่องเป็นแบบแผนปฏิบัติอย่างเป็นกระบวนการมีขั้นตอน ซึ่งการสังเกตกิจกรรมเหล่านี้จะบ่งชี้ให้เห็นหน้าที่สถานภาพ บทบาทและความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคม

- ภาษา นอกจากผู้วิจัยจะสังเกตคำพูดและความหมายต่าง ๆ แล้ว ยังต้องสังเกตการแสดงออกทางสีหน้า ภาษากาย ความหมาย คือการที่บุคคลให้ความหมายเกี่ยวกับการกระทำหรือกิจกรรมซึ่งอาจเป็นความคิด ความเชื่อ ค่านิยม เจตคติ การรับรู้ โลกทัศน์เกี่ยวกับกิจกรรมนั้น ๆ

- สังเกตความสัมพันธ์ ความผูกพันกันของบุคคลและกลุ่ม และระหว่างสมาชิกด้วยกัน ความสัมพันธ์คือความเกี่ยวข้องระหว่างบุคคลต่าง ๆ ในสังคมที่ศึกษาว่ามีลักษณะเชื่อมโยงกันอย่างไร มีแบบแผนอย่างไร ในทางขัดแย้งหรือลงรอยกัน ซึ่งจะทำให้สามารถวิเคราะห์โครงสร้างทางสังคมและเครือข่ายทางสังคมได้

- ความเป็นเอกลักษณ์ในสังคมและลักษณะทางวัฒนธรรมที่บุคคลแสดงต่อกัน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

งานวิจัยในประเทศ

จากการทบทวนเอกสารงานวิจัยที่ใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมพบว่ารูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมส่งผลให้เกิดความร่วมมือจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องและเกิดการรวมกลุ่มของชุมชนและมีความรู้ มีทักษะที่ถูกต้องเพิ่มขึ้น (สุชาดา ศรีสงคราม, 2550) ประชาชนหรือชุมชนจะมีส่วนร่วมในการดำเนินการใด ๆ รวมทั้งให้ความร่วมมือและร่วมแก้ปัญหา หากประชาชนหรือชุมชนมีทัศนคติที่ดี (จินดารัตน์ ลักษณะรู้จิ, 2547) นอกจากนี้ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนยังขึ้นกับความรู้ ความเข้าใจในขั้นตอนที่ถูกต้อง ซึ่งจะส่งผลให้เกิดความภาคภูมิใจในชุมชน มีความตระหนักเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน (จินดา อ่ำเอี่ยม, 2548 : นภภรณ์ อินทสิทธิ์, 2550 : คาบชัย มาภา, 2550 : ชนัญฐวีร์ จิตวัฒนานนท์, 2552 ; ฐานพัฒน์ ทิพย์บรรพต, 2553 ; สุวัฒน์ เรกระโทก, 2553) ทั้งนี้เนื่องจากความรู้มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของชุมชน (สมควร ทินทอง, 2550) อีกทั้งปัจจัยที่นำไปสู่ความสำเร็จในการพัฒนา คือความเชื่อมั่นในศักยภาพของประชาชนในการจัดการสุขภาพด้วยตนเอง โดยเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นเพียงผู้ให้การสนับสนุน (ชาติชาย สุวรรณนิตย์, 2550) โดยรูปแบบการส่งเสริมสุขภาพจะมีความแตกต่างกันตามบทบาทหน้าที่และการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน การดำเนินงานของหน่วยงานภาครัฐด้านการส่งเสริมสุขภาพในภาพรวมชุมชนจะมีส่วนร่วม 4 ด้านได้แก่ ด้านการวางแผน ด้านการปฏิบัติกิจกรรมสุขภาพ ด้านการประเมินผลและปรับปรุงการดำเนินงานส่งเสริมสุขภาพและด้านการตรวจสอบกิจกรรมสุขภาพ (จกมลพรรณ ศรีคำ, 2553) ซึ่งโครงการหรือกิจกรรมต่าง ๆ จะช่วยให้ชาวบ้านมีความรู้เรื่องการดูแลสุขภาพของตนเอง ครอบครัวและชุมชนมากขึ้น มีความสามัคคี มีความห่วงใยเอื้ออาทรซึ่งกันและกันมากขึ้น ซึ่งในที่สุดจะมีพฤติกรรมสุขภาพโดยรวมและรายด้านดีขึ้น (เจสดา ธนวิภาคนนท์ และคณะ, 2550 ; ปานชีวา ณ หนองคาย, 2551) ทั้งนี้พบว่าปัจจัยที่ส่งผลต่อพฤติกรรมการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนได้แก่ อาชีพ อายุ

เจตคติ การอบรม นโยบายการบริหารและการได้รับการยอมรับนับถือ (อนินพร สาธูภาค, 2552)

งานวิจัยต่างประเทศ

จากการทบทวนงานวิจัยต่างประเทศพบว่า การเข้าร่วมกิจกรรมการมีส่วนร่วมด้วยกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะมีผลต่อประสิทธิภาพในการลดความโกรธและความสลดหดหู่ (Buchanan, 2004) และทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องจะมีความเข้าอกเข้าใจเห็นใจซึ่งกันและกันเพิ่มมากขึ้น ส่งผลให้เกิดการร่วมมือในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน มีการปรับปรุงสิ่งแวดล้อมที่ดีขึ้น (Toledo, et al, 2007) นอกจากนี้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่เข้าร่วมในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จะช่วยสร้างเกณฑ์ในการประเมินกิจกรรมซึ่งจะทำให้เกิดความพึงพอใจในของผู้ที่เกี่ยวข้องรวมทั้งเกิดรูปแบบการเรียนรู้ด้วยตนเอง (Gilbert, 1988)

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างพลังอำนาจ

แนวคิดทฤษฎีและความหมายของการเสริมสร้างพลังอำนาจ

การสร้างพลังหรือการเสริมสร้างพลังอำนาจ (Empowerment) จากทฤษฎี Y ของแมคเกรเกอร์ (Mc.Gregor's Theory) ซึ่งมาจากแนวคิดทางการศึกษาเพื่อการสร้างพลัง (Empowerment Education) โดยรูปแบบการศึกษาเพื่อสร้างพลังตามแนวคิดของเปาโล แฟร์ (Paulo Freire) นักศึกษาชาวบราซิลในช่วงปี ค.ศ. 1960-1970 แฟร์ได้ทำการสอนให้ประชาชนอ่านและเขียนหนังสือได้ด้วยการให้ผู้เรียนร่วมกันอภิปรายในประเด็นปัญหาที่เขาเหล่านั้นประสบอยู่ และมีความสนใจในวิธีการดังกล่าว นอกจากนี้ยังช่วยให้บุคคลได้เข้าใจปัญหาของตนเองเห็นความสามารถของตน มองเห็นความเป็นไปได้ในการหาทางแก้ปัญหาร่วมกัน แนวคิดการศึกษาที่แฟร์จัดขึ้น สวนทางกับระบบการศึกษาในยุคนั้น ในช่วงปี ค.ศ. 1970-1980 แนวคิดของแฟร์ได้ถูกนำมาใช้ในการจัดการศึกษาเพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในทวีปอเมริกาใต้ โดยมุ่งไปที่กลุ่มเป้าหมายซึ่งเป็นคนจนและคนด้อยโอกาสซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศจึงเป็นที่มาของชื่อ “การศึกษาเพื่อคนส่วนใหญ่ (Popular Education) ในช่วงปี ค.ศ. 1980-1990 แนวคิดการศึกษาเพื่อสร้างพลังได้ขยายไปในทวีปอเมริกากลางและทวีปอื่น ๆ ทั้งในประเทศกำลังพัฒนาและประเทศที่พัฒนาแล้วอย่างเช่น แคนาดาและสหรัฐอเมริกาคำว่า “การเสริมสร้างพลังอำนาจ” (Empowerment) มาจากรากศัพท์ในภาษาละติน “Passé” ซึ่งหมายถึง “อำนาจ (Power)” กับอิสรภาพ (Freedom) และสำหรับคำว่า “อำนาจ (Power)” มาจากรากศัพท์ภาษาละติน “Potere” ซึ่งหมายถึง ความสามารถที่จะเลือก (Rodwell, 1996) ดังนั้นการเสริมสร้างพลังอำนาจจากรากศัพท์จึงหมายถึง “ความสามารถที่จะเลือกอย่างอิสระ” นอกจากนี้ความหมายของพลังอำนาจคือ “ศักยภาพหรือความสามารถที่จะบรรลุวัตถุประสงค์” (Hawks, 1991) “พลังอำนาจคือแหล่งทรัพยากรสำหรับการดำรงชีวิตที่ปรากฏอยู่

ในตัวของคนและเป็นความสามารถที่จะมีอิทธิพลกับสิ่งใดก็ตามที่เกิดขึ้นกับคน” “คือการอบรมเลี้ยงดูให้การดูแลซึ่งก็คือการช่วยเหลือและดูแลตนเอง การทำให้ผู้อื่นดูแลตนเองและตัดสินใจในการดูแลตนเอง” (Miller, 1992) ด้วยอำนาจเป็นความสามารถที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงหรือป้องกันอำนาจและการควบคุมจึงมักใช้ในความหมายที่เหมือนกัน การสร้างพลังจึงเป็นแนวคิดเชิงนามธรรม ไม่ขึ้นกับเวลาหรือสถานที่ (Gibson, 1991) จึงมีความยากลำบากในการให้คำจำกัดความเนื่องจากการเสริมสร้างพลังอำนาจเป็นทั้งกระบวนการและผลลัพธ์ความหมายของการเสริมสร้างพลังอำนาจจึงแตกต่างกันตามกลุ่มบุคคลและบริบทที่แตกต่างกัน (Wallerstein & Bernstein, 1988)

การเสริมสร้างพลังอำนาจเป็นคำนาม มีความหมายตามพจนานุกรม (Webster's New World Dictionary of the American Language) ว่าเป็นกระบวนการเกี่ยวข้องกับการให้อำนาจและอีกความหมายหนึ่งในแง่ของผลลัพธ์ของการให้อำนาจ เป็นกระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในการแข่งขันอำนาจหรือการใช้อำนาจร่วมกันระหว่างบุคคลช่วยให้บุคคลได้พัฒนาศักยภาพในตนเอง ในการควบคุมปัจจัยต่าง ๆ ที่มีผลกระทบต่อตนเอง เป็นความร่วมมือระหว่างบุคคลในการมีส่วนร่วมตัดสินใจต่าง ๆ พลังอำนาจหมายถึงคุณลักษณะที่แสดงถึงความสามารถ ความมีอิทธิพลหรือมีอำนาจในการควบคุมและตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ส่วนการเสริมสร้างพลังอำนาจที่ใช้ทางด้านสุขภาพนั้น หมายถึงกระบวนการที่ส่งเสริมให้บุคคลได้มีส่วนร่วมในการควบคุมองค์ประกอบที่มีผลต่อสุขภาพในการตอบสนองความรู้สึกเชื่อมั่นในตนเองและรู้สึกว่าคุณมีความสามารถควบคุมความเป็นอยู่หรือชีวิตของตนได้อย่างมีประสิทธิภาพ (Gibson, 1991) เป็นกระบวนการที่บุคคล กลุ่มและชุมชนมีความสามารถในการควบคุมชีวิตของตน (Rappaport, 1984) เป็นกระบวนการที่บุคคลและชุมชนมีความสามารถในการควบคุมและร่วมมือกันกระทำในการเปลี่ยนแปลงชีวิตและสิ่งแวดล้อมที่ตนอาศัยอยู่ (Minkler, 1990 ; Wallerstein & Bernstein, 1988) และการเสริมสร้างพลังอำนาจเป็นความสามารถในการผลักดัน ความมุ่งมั่นตั้งใจของตนเองไปสู่ผู้อื่นเป็นความสามารถในการใช้ทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพ

นอกจากนี้ในความหมายเชิงกระบวนการการเสริมสร้างพลังอำนาจหมายถึงกระบวนการที่เสริมสร้างให้บุคคล องค์กรมีพลังอำนาจในการควบคุมชีวิตของตน เป็นกระบวนการทางสังคมที่แสดงถึงการยอมรับ การส่งเสริม การช่วยเหลือซึ่งกันและกันให้บุคคลเกิดความสามารถที่จะดำเนินการตอบสนองความต้องการของตนเอง แก้ปัญหาของตนเองและใช้ทรัพยากรที่จำเป็นเพื่อให้เกิดความรู้สึกสามารถควบคุมชีวิตของตนเองได้ ซึ่งเป็นกระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลซึ่งเป็นการเชื่อในความสามารถของบุคคลที่จะเรียนรู้จากประสบการณ์และการคิดเชิงวิเคราะห์ (ดวงรัตน์ วัฒนกิจไกรเลิศ, 2540) ส่วนในด้านสุขภาพ การเสริมสร้างพลังอำนาจเป็นกระบวนการ

ช่วยเหลือบุคคลให้สามารถควบคุมปัจจัยที่มีผลต่อสุขภาพของตนเอง ซึ่งความหมายเกี่ยวกับการเสริมสร้างพลังอำนาจอธิบายได้ดังนี้ (Gibson, 1991)

1. เป็นกระบวนการที่บุคคลใช้เพื่อให้ได้มาซึ่งความสามารถในการควบคุมกำกับการดำรงชีวิตของตนเอง
2. เป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับสัมพันธภาพระหว่างบุคคลที่มีการแลกเปลี่ยนข้อมูล ข่าวสาร ความคิด ความรู้สึกและมีลักษณะที่ทั้งสองฝ่ายใช้ความพยายามร่วมกัน
3. เป็นการเพิ่มพูนความรู้สึกลำบากในคุณค่าของตนและการสร้างประสิทธิภาพของตนในการทำกิจกรรมต่าง ๆ หรือการเสริมสร้างพฤติกรรมที่เหมาะสมในแต่ละบุคคลตลอดจนการปรับเปลี่ยนสิ่งแวดล้อมด้วย
4. เป็นการที่บุคคลเรียนรู้การใช้ทรัพยากรร่วมกัน ทำงานร่วมกันซึ่งเป็นการเชื่อมโยงทรัพยากรที่มีอยู่ภายในบุคคล ภายนอกบุคคลและที่มีอยู่ในชุมชน
5. เป็นกระบวนการที่มีลักษณะสำคัญที่มีการปฏิสัมพันธ์ เชิงสร้างประโยชน์ร่วมกัน ที่มุ่งเพิ่มความแข็งแกร่งให้เกิดขึ้น
6. เป็นกระบวนการที่เป็นการหาทางออก ทางแก้ปัญหามากกว่าที่ตัวปัญหา เน้นความแข็งแกร่ง สิทธิ ความสามารถของบุคคลมากกว่าข้อจำกัดหรือจุดด้อยของบุคคล
7. เป็นกระบวนการที่มีกลไกที่เกี่ยวข้องกับอำนาจของบุคคล มีทั้งการให้และการรับอำนาจหรือการใช้อำนาจร่วมกัน มิใช่เพียงแค่ผู้ใช้อำนาจพยายามสร้างอำนาจแต่รวมถึงผู้มีอำนาจถ่ายโอนอำนาจ
8. เป็นกระบวนการที่มีการแลกเปลี่ยนความคิด ความรู้สึกหรือกระทำการกิจกรรมร่วมกัน เพื่อให้มีความเจริญเติบโตและการพัฒนาของบุคคล ครอบครัวหรือชุมชนให้เป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถเฉพาะที่ตั้งใจ
9. เป็นกระบวนการช่วยเหลือบุคคลให้ประสบความสำเร็จในการควบคุมสิ่งแวดล้อมและกำหนดทิศทางชีวิตตนเองได้
10. เป็นการเสริมสร้างพลังอำนาจ เป็นแนวคิดที่อธิบายกระบวนการทางสังคมของการแสดงการยอมรับชื่นชม การส่งเสริม การพัฒนาและเสริมสร้างความสามารถของบุคคลในการตอบสนองความต้องการของตนเองและแก้ปัญหาด้วยตนเองและความสามารถในการใช้ทรัพยากรที่จำเป็นในการดำรงชีวิต เพื่อให้เกิดความรู้สึกเชื่อมั่นในตนเองและรู้สึกว่าตนมีอำนาจสามารถควบคุมความเป็นอยู่หรือชีวิตของตนเองได้

อาจกล่าวได้ว่า การเสริมสร้างพลังอำนาจเป็นกระบวนการที่เพิ่มความสามารถให้บุคคลมีความสามารถในตน มีความคิดทางบวก มีความรู้สึกต่อการควบคุมตนในการดำเนินชีวิต

สามารถที่จะปรับตัวให้เข้ากับภาวะเจ็บป่วยทางร่างกายได้ เพิ่มความควบคุมและปรับปรุงสุขภาพของตนเองและการเสริมสร้างพลังอำนาจเป็นแนวคิดที่มีความซับซ้อนและกว้างขวาง ทฤษฎีการเสริมสร้างพลังอำนาจที่นำมาใช้ในปัจจุบันมีพื้นฐานมาจากแนวความคิดของการศึกษาเพื่อการสร้างพลังซึ่งเป็นการศึกษาที่เน้นให้ผู้เรียนพัฒนาความสามารถในการคิดการตัดสินใจ การแก้ปัญหาได้ด้วยตนเอง เกิดความนับถือ เชื่อมมั่นในความสามารถของตนเอง วิธีการศึกษาเพื่อการสร้างพลังนี้จะเน้นให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการเรียนอย่างเต็มที่ มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างผู้เรียนให้ผู้เรียนระบุปัญหา วิเคราะห์สาเหตุ มองภาพในอนาคตได้ สามารถพัฒนากลวิธีที่จะแก้ปัญหาได้และดำเนินการแก้ไขปัญหา ซึ่งกระบวนการจัดการศึกษาเพื่อการสร้างพลังนี้ นอกจากจะเป็นการพัฒนาเฉพาะบุคคลแล้ว ยังมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในระดับกลุ่มในสังคมด้วยการเสริมสร้างพลังอำนาจเป็นแนวคิดที่อธิบายกระบวนการทางสังคม การแสดงถึงการยอมรับและชื่นชมการส่งเสริม การพัฒนา การเสริมสร้างความสามารถของบุคคลในการตอบสนองความต้องการของตนเองและแก้ปัญหาด้วยตนเอง รวมถึงความสามารถในการใช้ทรัพยากรที่จะเป็นในการดำรงชีวิตเพื่อให้เกิดความรู้สึกเชื่อมั่นในตนเองและรู้สึกว่าตนเองมีอำนาจสามารถควบคุมความเป็นอยู่หรือวิถีชีวิตของตนได้ (Gibson, 1991) การเสริมสร้างพลังอำนาจเป็นการช่วยเหลือให้ผู้อื่นมีความรู้สึกมั่นคงในตนเองและในความสามารถในการตัดสินใจและจัดการกับงานของตนเองได้จนประสบความสำเร็จที่ตั้งใจไว้ (Chandler, 1992)

จากความหมายและแนวคิดกระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจสรุปได้ว่า การเสริมสร้างพลังอำนาจเกี่ยวข้องกับการมีความสามารถในการควบคุมและการเปลี่ยนแปลงทั้งในระดับบุคคล กลุ่มและชุมชนซึ่งการเปลี่ยนแปลงในแต่ละระดับ ต่างมีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงในระดับอื่นด้วยแนวความคิดการเสริมสร้างพลังอำนาจจะเน้นการเปลี่ยนแปลงทั้งในระดับบุคคลและส่งเสริมการรวมกลุ่มกันเพื่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและสิ่งแวดล้อม การเสริมสร้างพลังอำนาจจึงเป็นแนวคิดที่นิยมใช้ในงานสุขศึกษาแทนแนวคิดที่เน้นให้บุคคลเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมและวิถีชีวิตของตน โดยมีได้คำนึงถึงปัจจัยทางสังคมและสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อพฤติกรรมและภาวะสุขภาพ

ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างพลังอำนาจ

ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างพลังอำนาจ แบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ ดังนี้ (Chandler, 1992)

1. ปัจจัยภายในบุคคลได้แก่

1.1 ความเชื่อ (Beliefs) ความเชื่อเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลอย่างมากในการที่จะช่วยให้บุคคลสามารถจัดการกับปัญหาอุปสรรคและความยากลำบากในการดูแลสุขภาพที่เกิดขึ้น การที่บุคคลมีความเชื่อที่ดีต่อการดูแลสุขภาพจะส่งผลให้บุคคลเกิดความหวัง มีความคิดที่จะส่งเสริมให้

ตนเองเกิดความเชื่อในความสามารถของตนว่าสามารถดูแลตนเองได้ ความเชื่อเกี่ยวกับสุขภาพจะทำให้บุคคลมีความรู้สึกเกิดพลังในการที่จะพยายามแสวงหาวิธีการต่าง ๆ เพื่อให้สามารถดูแลตนเองได้

1.2 ค่านิยม (Values) ค่านิยมของตนเอง การมีความรักในตนเองนับว่าเป็นปัจจัยภายในตัวบุคคลที่เป็นพื้นฐานของความรับผิดชอบในการที่จะดูแลตนเอง

1.3 ประสบการณ์ (Experience) ประสบการณ์ที่ผ่านมาเป็นสิ่งสำคัญต่อกระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจ ซึ่งรวมถึงประสบการณ์ในสถานการณ์ต่าง ๆ ที่ผ่านมาและประสบการณ์ที่ได้รับจากการศึกษา อ่านจากตำรา วารสารวิชาการซึ่งจะช่วยให้บุคคลมีแนวทางสำหรับการจัดการควบคุมสถานการณ์

1.4 เป้าหมายในชีวิต (Determination) เป้าหมายในชีวิตของตนเองเกิดจากการที่บุคคลมีพลังความเข้มแข็งและแรงจูงใจที่จะกระทำพฤติกรรมต่าง ๆ เพื่อไปสู่เป้าหมายโดยจะพยายามทำทุกอย่างเพื่อให้ตนเองได้รับสิ่งที่ดีที่สุดแม้ว่าจะมีอุปสรรคก็ตาม

ปัจจัยภายในบุคคลยังรวมถึงการยอมรับในบทบาท ภาระหน้าที่และความรับผิดชอบในการปฏิบัติร่วมกันตลอดจนคุณสมบัติของบุคคลได้แก่ แนวคิดเกี่ยวกับตนเองในด้านบวก ทักษะการรับรู้ ภาวะสุขภาพ ความสามารถในการปรับตัว ความกล้าหาญอดทน ความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

2. ปัจจัยระหว่างบุคคลได้แก่ การสนับสนุนทางสังคม (Social Support) จากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็นคู่สมรส บุคลากรทางสุขภาพซึ่งบุคคลเหล่านี้มีส่วนสนับสนุนให้ความรู้คำแนะนำ ให้กำลังใจ ให้การประคับประคองและให้ความมั่นใจในการที่จะดูแลตนเอง

นอกจากนี้เครื่องมือจะเป็นปัจจัยหนึ่งในการสร้างพลังอำนาจให้บุคคลหรือกลุ่มเป้าหมาย เช่น การให้สุศึกษา การจัดสนทนากลุ่มและการให้คำปรึกษา เป็นต้น (Griffiths, 1989)

ปัจจัยที่ทำให้บุคคลมีกระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจก็คือ ความมุ่งมั่นทุ่มเท ความผูกพันและความรักของบุคคลที่มีต่อเรื่องนั้น ๆ ส่วนปัจจัยที่เกี่ยวข้องหรือมีอิทธิพลต่อกระบวนการสร้างพลังอำนาจของบุคคลได้แก่ความเชื่อ ค่านิยม ประสบการณ์ส่วนบุคคล การสนับสนุนทางสังคมและเป้าหมายในชีวิต โดยมีความคับข้องใจ ความขัดแย้ง ปัญหาหรืออุปสรรคเป็นปัจจัยที่ทำให้บุคคลเข้าสู่ขั้นตอนต่าง ๆ (Gibson, 1991) ซึ่งการที่บุคคลมีความรักต่อบุคคลอื่น พร้อมทั้งจะให้ความช่วยเหลือและพบว่าเมื่อบุคคลมีกำลังใจและความสามารถกระทำทุกวิถีทางเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งดังกล่าวและการที่บุคคลจะสามารถเข้าสู่กระบวนการสร้างพลังอำนาจได้มากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับปัจจัยซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องต่อกระบวนการสร้างพลังอำนาจของบุคคล

นั้นประกอบด้วย ปัจจัยภายในบุคคลและปัจจัยระหว่างบุคคล (พนารัตน์ เจนจบ, 2542) นอกจากนี้ ปัจจัยระหว่างบุคคลยังรวมถึง (Gibson, 1991)

1. การสนับสนุนทางสังคมจากหลาย ๆ แหล่งด้วยกันคือ คู่สมรส สมาชิกในครอบครัว บุคคลสำคัญในชีวิตรวมถึงญาติซึ่งมีส่วนสนับสนุนให้ความรู้ คำแนะนำ กำลังใจ ปรึกษาปรึกษา และให้ความเชื่อมั่นในการที่จะดูแลตนเองจากเจ้าหน้าที่ที่มีสุขภาพและแผนการรักษา
2. สัมพันธภาพระหว่างบุคคลที่เกี่ยวข้องต้องเป็นสัมพันธภาพที่ตั้งอยู่บนความไว้วางใจ ซึ่งกันและกัน สามารถแลกเปลี่ยนข้อมูลและมีความเปิดเผยต่อกันได้ มีการยอมรับซึ่งกันและกัน มีการให้คุณค่า เคารพในสิทธิความเป็นบุคคลระหว่างกันจึงเกิดความร่วมมือและความมีส่วนร่วม ในการเสริมสร้างอำนาจได้
3. ปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อม ต้องเป็นสิ่งแวดล้อมที่มีบรรยากาศของการดูแลช่วยเหลือและปรารถนาดีต่อกัน
4. ปัจจัยด้านบุคคล ในกระบวนการสร้างพลังอำนาจต้องอาศัยความร่วมมือและการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน ดังนั้นบุคคลที่เกี่ยวข้องต้องยอมรับในบทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบที่จะมีขึ้น ต้องถือเป็นการยึดมั่นผูกพันที่บุคคลพึงปฏิบัติร่วมกัน การสร้างพลังอำนาจจึงเกิดขึ้น นอกจากนี้ปัจจัยซึ่งประกอบด้วยคุณสมบัติของบุคคล ได้แก่ แนวคิดเกี่ยวกับตนเองในด้านบวก ทักษะ ความรู้ ภาวะสุขภาพที่ดี ความสามารถในการปรับตัว ความกล้าหาญอดทน ความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน
5. ปัจจัยด้านเวลา ในกระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจจะต้องอาศัยเวลาค่อนข้างยาวนานเพราะเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นทีละน้อยค่อยเป็นค่อยไปอย่างต่อเนื่อง
6. ปัจจัยด้านปรัชญาและความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจ บุคคลที่เกี่ยวข้องในกระบวนการสร้างพลังอำนาจต้องมีความเชื่อในความเท่าเทียมกัน ต้องมีการปลดปล่อย ยึดถือในความอิสระเสรี ยึดถือในระบอบประชาธิปไตย ต้องมีความเชื่อในศักยภาพของบุคคลด้วย

เทคนิคและการเรียนรู้เพื่อการสร้างพลังอำนาจ

กระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจเป็นกระบวนการที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหาหลาย ๆ ด้านโดยเฉพาะในชุมชนซึ่งจะต้องร่วมคิดร่วมทำในการระบุปัญหาของชุมชน วิเคราะห์หาสาเหตุ ความเป็นมาของปัญหาโดยใช้วิจารณญาณ การมองภาพสังคมที่ควรจะเป็นและพัฒนาวิถีที่จะแก้ไขอุปสรรคให้บรรลุดตามเป้าหมายที่ต้องการ จะทำให้ชุมชนเกิดพลังในตนเองและกลุ่ม ชุมชนที่มีพลังสามารถควบคุมและร่วมมือกันแก้ไขเปลี่ยนแปลงชีวิตและสิ่งแวดล้อมที่ตนอาศัยอยู่ซึ่งสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงในสังคม การสร้างพลังอำนาจเป็นแนวคิดที่สามารถนำไปใช้

เป็นทางเลือกแทนแนวความคิดเดิม การเสริมสร้างพลังอำนาจให้แก่บุคคล กลุ่มและชุมชน
ยึดหลักของการศึกษาเพื่อสร้างพลังดังต่อไปนี้

1. เน้นการสร้างพลังให้แก่บุคคลโดยกระบวนการเรียนรู้ต้องสนับสนุนให้บุคคล
มองเห็นความสัมพันธ์ของตนเองกับสิ่งแวดล้อมและเชื่อว่าตนสามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง
สุขภาพของตนเอง ชุมชนและสังคมได้
2. เริ่มต้นจากประสบการณ์ของผู้เรียน การเรียนรู้จะเริ่มต้นจากประสบการณ์ที่ผู้เรียนมี
อยู่แล้วให้วิเคราะห์โดยใช้วิจารณญาณเพื่อเชื่อมโยงปัญหาต่าง ๆ ของบุคคลเข้ากับปัจจัยทางสังคมที่
เป็นสาเหตุการเกิดความเข้าใจดังกล่าว จะนำไปสู่การปรับปรุงพฤติกรรมที่บุคคลกระทำอยู่หรือที่
จะกระทำในอนาคตให้เป็นไปในทางที่ถูกต้องและเหมาะสม
3. ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง โดยควรส่งเสริมให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในทุก ๆ
ขั้นตอนตั้งแต่การเลือกประเด็นในการเรียนรู้ที่เป็นที่สนใจและมีความสำคัญต่อผู้เรียน การวางแผน
กิจกรรม การมีส่วนร่วมในการสนทนาและจัดกิจกรรมการเรียนรู้ การประเมินตนเองตลอดจน
ประเมินผลโครงการ
4. เรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่มคือการที่ทุกคนเรียน โดยผู้สอนจะเปลี่ยนบทบาทหน้าที่มาเป็น
ผู้สนับสนุนการเรียนรู้หรือผู้ประสานงานแทนการเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ตามบทบาทเดิม การที่
ผู้เรียนได้แลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด ประสบการณ์ซึ่งกันและกัน นอกจากจะทำให้แต่ละคนเกิด
ความรู้ใหม่ที่สอดคล้องกับความเป็นจริงแล้ว ยังช่วยให้รู้สึกถึงการเป็นกลุ่มมีการคิดและการกระทำ
ร่วมกันซึ่งการรวมกลุ่มจะทำให้ผู้เรียนรู้สึกว่ามีพลังสนับสนุนมากพอที่จะกระทำการแก้ปัญหาหรือ
เปลี่ยนแปลงสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ต้องการ มีความสนุกสนานไม่น่าเบื่อแม้มีวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน
เนื่องจากบุคคลจะเรียนรู้ได้ดีในบรรยากาศของความสุขสนุกสนานโดยเฉพาะกลุ่มคนที่เป็นคน
ทั่วไป กลุ่มด้อยโอกาสจะไม่ชอบการเรียนรู้ที่เป็นทางการ ดังนั้นกิจกรรมการสร้างพลังอำนาจจึง
ใช้รูปแบบที่สนุกสนานไม่น่าเบื่อเป็นสื่อให้บุคคลได้ทำกิจกรรมและเรียนรู้ได้ตามวัตถุประสงค์
ดังนี้

4.1 ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโดยเป็นการเปลี่ยนแปลงความรู้ ทักษะคติ ความรู้สึก
และทักษะซึ่งอาจเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทันทีหรือมีการเปลี่ยนแปลงภายหลังเมื่อได้ลงมือ
ปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ นอกจากนี้กระบวนการเรียนรู้ จะนำไปสู่การกระทำเพื่อการเปลี่ยนแปลงโดย
จะมีการสนับสนุนและกระตุ้นให้ผู้เรียนมีการวางแผนร่วมกันสำหรับการปฏิบัติเพื่อการ
เปลี่ยนแปลง

4.2 มีความยืดหยุ่นโดยจะมีการปรับเนื้อหา วิธีการและสื่อการเรียนรู้ให้เหมาะสมกับความต้องการของผู้เรียนและกลุ่ม รวมทั้งการเรียนรู้จะไม่จำกัดเฉพาะในห้อง เนื่องจากผู้เรียนสามารถเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ จากประสบการณ์จริงและการลงมือปฏิบัติด้วยตนเองได้ตลอดเวลา

4.3 เป็นกระบวนการที่ต่อเนื่อง การสร้างพลังอำนาจมิได้สิ้นสุดแค่ในระยะเวลาฝึกอบรมแต่ผู้เรียนจะต้องนำสิ่งที่เรียนรู้และวางแผนไปปฏิบัติจริง ทำให้เกิดการเรียนรู้ใหม่จากประสบการณ์การทำงานอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เจ้าหน้าที่จะต้องเป็นผู้สนับสนุนการจัดกิจกรรมและการเรียนรู้ของกลุ่ม

แนวคิดการเสริมสร้างพลังอำนาจในงานสร้างสุขภาพ

ปัจจุบันประชาชนมีความต้องการและมีสิทธิด้วยที่จะรับรู้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับวิธีการดำรงไว้ซึ่งการมีสุขภาพดี การป้องกันและการส่งเสริมสุขภาพ การให้ข้อมูลข่าวสารเพื่อให้ประชาชนสามารถเลือกวิธีการดูแลสุขภาพได้ด้วยตนเอง ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นและเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของกลวิธีเพื่อสุขภาพที่ดีขึ้น การให้การศึกษาเพื่อก่อให้เกิดความตระหนักในปัญหาสุขภาพและวิธีการป้องกันควบคุมต่าง ๆ ปรากฏอยู่ในคำประกาศอัลมาตา ที่เน้นถึงความสำคัญของการพึ่งตนเอง ความสนใจตระหนักของสังคม การมีส่วนร่วมของชุมชนด้านสุขภาพและกระบวนการพัฒนาของประชาชน การสร้างพลังจึงเป็นเครื่องมือในระดับบุคคล ครอบครัวและชุมชนที่สามารถช่วยสร้างสรรค์ให้เกิดความกระตือรือร้น ชักจูงใจและมีการยอมรับเพื่อนำไปสู่ความเป็นอยู่ที่ดีของชุมชน ซึ่งมีข้อเสนอในการเสริมสร้างพลังอำนาจทางสุขภาพทั้งแนวคิดมหภาคและจุลภาคดังนี้ (Gibson, 1991)

1. บุคคลเป็นเจ้าของสุขภาพ สุขภาพเป็นเรื่องของแต่ละบุคคลที่จะต้องรับผิดชอบแม้ว่าแพทย์ พยาบาลจะมีหน้าที่ในการส่งเสริมสุขภาพของบุคคล แต่ไม่มีอำนาจผูกขาดต่อสุขภาพเหนือบุคคลนั้น ๆ แต่กลับต้องให้ความเคารพในสิทธิของบุคคลต่อการมีภาวะสุขภาพ

2. บุคคลควรได้รับความเคารพนับถือต่อศักยภาพของบุคคลในการที่จะพัฒนาความเจริญงอกงามและความต้องการตอบสนองต่อเป้าหมายในชีวิตของตนเอง บุคคลมีความสามารถในการตัดสินใจในเรื่องใด ๆ ของตนแม้ว่าบางครั้งอาจจะต้องอาศัยข้อมูลหรือความช่วยเหลือจากผู้อื่นบ้างก็ตาม

3. บุคลากรทางสุขภาพไม่สามารถไปเสริมสร้างพลังอำนาจให้กับผู้รับบริการได้ แต่ผู้รับบริการจะเสริมสร้างพลังอำนาจด้วยตนเอง ในขณะที่บุคลากรทางด้านสุขภาพจะต้องเป็นผู้สนับสนุนและเอื้ออำนวยให้เกิดการช่วยเหลือให้เกิดความคงทนของพฤติกรรมสุขภาพที่ดีและรู้จักใช้ทรัพยากรที่ดีและให้เกิดประโยชน์สูงสุด เพื่อให้เกิดความรู้สึกว่าสามารถควบคุมได้และเชื่อมั่นในความสามารถของตน

4. บุคลากรทางสุขภาพต้องยอมรับความสำคัญของการให้ความร่วมมือของชุมชน ต้องมีความสำนึกในเรื่องของอิสรภาพและพร้อมที่จะรับการปฏิเสธความช่วยเหลือของผู้รับบริการ ผู้รับบริการจะตัดสินใจเลือกสิ่งต่าง ๆ ด้วยตนเอง ไม่จำเป็นต้องทำตามคำแนะนำที่บุคลากรทางสุขภาพแนะนำไว้ ซึ่งบุคลากรควรมีแนวทางในการพิทักษ์สิทธิ์ให้กับผู้รับบริการ

5. กระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจจะเกิดขึ้นได้จากความเคารพนับถือซึ่งกันและกัน ระหว่างผู้ให้บริการกับผู้รับบริการ ไม่ใช่ลักษณะการมองว่าฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดได้เปรียบเสียเปรียบ ปฏิสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่ายเป็นลักษณะเกื้อกูลกันและกัน

6. ต้องมีความเชื่อใจซึ่งกันและกัน

การรณรงค์การมีส่วนร่วมของบุคคล องค์กรและชุมชนในการเพิ่มความสามารถควบคุมปัจจัยต่าง ๆ การสร้างพลังได้ถูกเสนอเป็นกลวิธีในการรณรงค์ด้านสุขภาพ โดยจะเป็นการปรับปรุงให้เห็นคุณค่าของตนเองและพฤติกรรมสุขภาพใหม่และการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอื่น ๆ ในมิติสังคม การสร้างพลังจะมีผลต่อศักยภาพของบุคคล นโยบายของรัฐด้านสาธารณสุขและโปรแกรมสุขภาพอื่น ๆ ดังนั้นการสร้างพลังมีผลต่อการพัฒนาสุขภาพของชุมชนเพราะเป็นการพัฒนาต่าง ๆ ดังนี้ (Purdey, 1994)

6.1 ทักษะของบุคคลที่มีความรู้ลึกเป็นเจ้าของชุมชน

6.2 ความสามารถหมายถึงความรู้ ทักษะที่จำเป็นต่อการทำหน้าที่ในชุมชนและสัมพันธ์กับความเป็นอยู่ที่ดี

6.3 โครงสร้างขององค์กรเป็นการพัฒนาองค์กรในชุมชน

6.4 ภาวะผู้นำ เป็นการที่สร้างความเข้มแข็ง ความสามารถและความมั่นใจที่เกิดจากชุมชนให้โอกาสในการคิดริเริ่มแก่ประชาชน

การพัฒนาารูปแบบการสร้างพลังอำนาจและการนำมาใช้ในงานสาธารณสุข ซึ่งแต่ละพื้นที่จะแสดงถึงระดับที่แตกต่างกันของการปฏิบัติ ระดับการสร้างพลังของบุคคล องค์กรและชุมชน ตามนัยนี้การสร้างพลังจะหมายถึง ความสัมพันธ์กับผู้ที่เกี่ยวข้องได้แก่ประชาชนหรือกลุ่มในฐานะผู้กระทำได้ (Labonate, 1994)

1. การดูแลบุคคล (Personal Care) เป็นขอบเขตและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของบุคคลที่สัมพันธ์กับภาวะไร้พลังและการได้รับการดูแลจากบุคลากรของรัฐ

2. การพัฒนากลุ่มขนาดเล็ก (Small Group Development) ชุมชนจะเป็นจักรกลที่สำคัญในการรณรงค์ภาวะสุขภาพของการสร้างพลัง การรวมกลุ่มขนาดเล็กจะมีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเพราะการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลทำให้เกิดการควบคุม ความสามารถการเกิดแรง

ที่จะรวมเข้าด้วยกัน การคิดวิเคราะห์ การมีจิตสำนึก ถ้าปราศจากการสนับสนุนจากกลุ่มประชาชนส่วนใหญ่จะไม่สามารถมีส่วนร่วมอย่างเป็นทางการเพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคม

3. องค์กรในชุมชน (Community Organization) เป็นกระบวนการที่จัดการและดูแลประชาชนที่มีปัญหา โดยมีกลุ่มเจ้าหน้าที่ของรัฐทำงานกลุ่มที่มีปัญหานั้น ๆ

4. การร่วมมือและการสนับสนุน (Coalition Building and Advocacy) การร่วมมือกันเกิดจากกลุ่มที่มีเป้าหมายและมีความรู้สึกร่วมกันจะทำให้กลุ่มรอดพ้นจากปัญหาเพราะการเข้าร่วมแก้ไขปัญหาก็หรือการริเริ่มกิจกรรมใหม่ ๆ จะทำให้เกิดพลังต่อรองกับภาครัฐและนำไปสู่ความร่วมมืออีกหนทางหนึ่ง

5. กิจกรรมทางการเมือง (Political Action) เป็นการกระทำที่เกิดขึ้นภายใต้ความร่วมมือและการสนับสนุนเช่น การเข้ามาเป็นกลุ่มเดียวกัน การมีส่วนร่วมหรือการกระทำต่าง ๆ ตามแนวประชาธิปไตย

สรุปได้ว่าแนวคิดการสร้างพลังในงานสร้างสุขภาพเป็นยุทธศาสตร์ “การสร้างสุขภาพ” ที่มุ่งเน้นการดำเนินงานแก้ไขปัญหสุขภาพ ณ จุดต้นเหตุเป็นการดำเนินงานเชิงรุกด้านส่งเสริมสุขภาพและป้องกันโรค ต้องอาศัยพลังการขับเคลื่อนเพื่อก่อให้เกิดมีการเคลื่อนไหวทั้งสังคม โดยมีประชาชนเป็นศูนย์กลาง ใช้สหวิชาการเชื่อมโยงทั้งมิติทางกาย จิตใจ สังคม จิตวิญญาณ ในระดับบุคคล ครอบครัว ชุมชน จังหวัด ประเทศ ประชาชนกลุ่มเป้าหมายมีส่วนร่วมอย่างจริงจัง ตั้งแต่การสร้างจินตนาการร่วมกัน ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผลประโยชน์ ร่วมตรวจสอบขณะที่เจ้าหน้าที่ต้องเปลี่ยนบทบาทเป็นผู้สนับสนุนหรือตัวเร่งปฏิกิริยาและมีการประสานงานในแนวราบทั้งในภาครัฐและภาคเอกชน (ลำเรียง แหียงกระโทก และรุจิรา มังคละศิริ, 2545) นอกจากนี้ การเสริมสร้างพลังอำนาจอาจเป็นไปได้ทั้งกระบวนการและผลลัพธ์ ถ้าเป็นผลลัพธ์จะเป็นคุณภาพหรือคุณสมบัติ โดยทั่วไปมีความเข้าใจว่าเป็นกระบวนการที่บุคคล องค์กร สังคมสามารถที่จะจัดการกับชีวิตของตนได้โดยอิสระและการที่จะเกิดการเสริมสร้างพลังอำนาจนั้นขึ้นอยู่กับความต้องการของเขาและผลจากความพยายามช่วยเหลือของบุคคลอื่นรวมทั้งการปรับสิ่งแวดล้อมในระดับบุคคลเรียกว่า การเสริมพลังอำนาจในระดับชุมชนเรียกว่า การเสริมพลังอำนาจชุมชนหรือครอบครัวซึ่งประกอบด้วย ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ของกลุ่มบุคคล มีการใช้ทรัพยากรร่วมกันและประสานงานกัน (เสกสรร อรรถวาไรย์, 2546)

งานสร้างสุขภาพจึงถือว่าเป็นกระบวนการสำคัญที่จะทำให้บรรลุผลดังกล่าวข้างต้น จะต้องปรับบทบาทวิธีการทำงานจากการเป็นผู้ให้สุศึกษา ในขณะที่ประชาชนเป็นผู้รับ ผู้ฟัง ทำตามคำแนะนำหรือการขอร้อง เปลี่ยนเป็นผู้กระตุ้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ ร่วมคิด ตัดสินใจปฏิบัติเพื่อปลูกฝังปรับเปลี่ยนและเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมสุขภาพ นอกจากนี้ต้องร่วมกัน

เปลี่ยนแปลงสังคม สิ่งแวดล้อมทั้งทางกายภาพและทางสังคมให้เกื้อหนุนต่อการปลูกฝัง
เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมสุขภาพให้ยั่งยืนอาทิ ผลักดันให้เกิดนโยบายสาธารณะ กระแสสังคม
การสร้างมาตรการทางสังคม มาตรการทางกฎหมาย มาตรการกลุ่มพลังการขับเคลื่อนของชุมชน
ระบียบ กฎ กติกาตลอดจนสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ

ขั้นตอนการสร้างพลังอำนาจของกิบสัน

กระบวนการในการเสริมสร้างพลังอำนาจ อยู่บนพื้นฐานของปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน
มีการทำงานร่วมกันและการมีส่วนร่วม โดยแบ่งระยะของการเสริมสร้างพลังอำนาจไว้ 4 ระยะ
ดังนี้ (พนารัตน์ เจนจา. 2542)

ขั้นตอนที่ 1 การค้นพบสภาพการณ์จริง เป็นขั้นตอนแรกของการเสริมพลังอำนาจเป็น
การพยายามทำให้บุคคลยอมรับเหตุการณ์และสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นกับตนตามสภาพที่เป็นจริง
ทำความเข้าใจข้อมูลข่าวสารที่ถูกต้อง ในขั้นนี้จะมีการตอบสนองของบุคคล 3 ด้านคือ
การตอบสนองด้านอารมณ์ (Emotionally Responses) การตอบสนองทางสติปัญญาการรับรู้
(Cognitive Responses) และการตอบสนองทางพฤติกรรม (Behavioral Responses) ดังนี้

การตอบสนองด้านอารมณ์ (Emotionally Responses) เมื่อบุคคลรับรู้และตระหนักถึง
ปัญหาที่เกิดขึ้น ก็จะเกิดความรู้สึกสับสน ไม่แน่ใจ คอตัน วิตกกังวล กระวนกระวาย กลัว โกรธ
ซึ่งอาการทั้งหมดเกิดจากการที่บุคคลไม่สามารถยอมรับปัญหาที่เกิดขึ้นในสภาพของความเป็นจริง

การตอบสนองทางสติปัญญาการรับรู้ (Cognitive Responses) เมื่อบุคคลรู้สึกสูญเสีย
ความสามารถหรือไม่มั่นใจในการดูแลตนเอง ระยะนี้บุคคลจะแสวงหาความช่วยเหลือจาก
สิ่งรอบข้าง โดยการหาข้อมูลความรู้ให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ไม่ว่าจะเป็นการอ่านหนังสือ
วารสารวิชาการ การสอบถามจากแพทย์ พยาบาล ผู้ป่วยคนอื่น ๆ ซึ่งประสบเหตุการณ์ที่คล้ายคลึง
กันเพื่อช่วยให้เกิดความเข้าใจเหตุการณ์และสถานการณ์ทั้งหมดที่เกิดขึ้น ในระยะนี้บุคคลจะใช้
ข้อมูลความรู้ทั้งหมดที่ได้จากการแสวงหาในแหล่งต่าง ๆ มาใช้ประกอบการตัดสินใจในการ
แก้ปัญหาและสถานการณ์ต่าง ๆ

การตอบสนองทางพฤติกรรม (Behavioral Responses) โดยบุคคลจะรับรู้และตระหนัก
ว่าการดูแลตนเองเป็นหน้าที่และความรับผิดชอบของตน การที่บุคคลคิดว่าสิ่งที่ได้ทำเป็นสิ่งที่
ดีที่สุดที่สามารถและทำได้ในขณะนั้น มองปัญหาในแง่ดีและพยายามทำความเข้าใจกับปัญหาและ
สถานการณ์ที่เกิดขึ้นจนสามารถรู้ชัดเจนว่าสิ่งที่ตนเองต้องการอย่างแท้จริงคืออะไร เกิดความเข้าใจ
ชัดเจนในการดูแลและตระหนักถึงความสำคัญของตนเองใช้ประสบการณ์การแก้ปัญหาที่ผ่านมา
ประยุกต์กับสถานการณ์ใหม่ ในขั้นนี้การกระทำของบุคคลจะได้รับข้อมูลย้อนกลับจากบุคคลที่
เกี่ยวข้องว่าการวิตกกังวลจนเกินไปจะทำให้รู้สึกสับสน คับข้องใจและไม่มั่นใจจนในที่สุดผู้ป่วย

จะตระหนักได้เองถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นและจะเริ่มเปลี่ยนความคิดว่าถ้าเปลี่ยนมาคิดในแง่ดี ปัญหาทุกอย่างก็จะสามารถแก้ปัญหาก็ได้ดีกว่า ดังนั้นบุคคลจะพยายามปรับตัวโดยคิดในแง่ดีและจะกระทำทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อให้การดูแลตนเองเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

ขั้นตอนที่ 2 การสะท้อนคิดอย่างมีวิจารณญาณ เป็นการทบทวนเหตุการณ์ สถานการณ์ อย่างรอบคอบเพื่อตัดสินใจและจัดการกับปัญหาอย่างเหมาะสม เป็นการฝึกทักษะในการทำ ความเข้าใจกับสถานการณ์ ปัญหาการแสวงหาทางเลือก การพิจารณาอย่างมีวิจารณญาณ เพื่อให้เกิดมุมมองใหม่ เมื่อบุคคลสามารถค้นพบสภาพการณ์จริงและเกิดความรู้สึก กับข้อใจใน การดูแลจะส่งผลให้บุคคลพัฒนาตนเองขึ้นช่วยให้กลับมามองปัญหาเพิ่มมากขึ้น

ขั้นตอนที่ 3 ขั้นการตัดสินใจเลือกปฏิบัติกิจกรรมที่เหมาะสม ขั้นตอนนี้มุ่งเน้นฝึกการ ควบคุมและจัดการปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง บุคคลจะตัดสินใจเลือกวิธีที่แก้ปัญหสำหรับตนเอง โดยในขั้นตอนนี้บุคคลจะมีพันธะสัญญาว่าเป็นภาระหน้าที่และความรับผิดชอบ คิดว่าตนเองเป็น ส่วนหนึ่งของชุมชน ทำให้เกิดการทำงานเป็นทีมและมีความเชื่อมั่นในตนเองมากขึ้น โดยใช้วิธีการ สันทนากลุ่มและให้กลุ่มตัวอย่างแสดงความคิดเห็นในการเลือกแนวทางหรือวิธีการปฏิบัติตัวที่คิด ว่าตนเองและชุมชนสามารถดำเนินการร่วมกัน ได้วิธีที่และการตัดสินใจจะอยู่ภายใต้เงื่อนไขคือ 1) เป็นวิธีที่แก้ปัญหให้ตนเองได้ 2) สอดคล้องกับการดูแลรักษาของทีมสุขภาพ 3) ผู้ป่วยได้รับความเอาใจใส่และสามารถตอบสนองความต้องการของตนเอง 4) ผ่านการร่วมปรึกษาและได้รับการยอมรับและ 5) เป็นวิธีที่สร้างการยอมรับและสามารถเปิดกว้างในการที่คนอื่นจะนำไปใช้เพื่อ เป้าหมายที่วางไว้โดยในขั้นตอนนี้บุคคลจะมีพันธะสัญญากับตนเองว่าเพิ่มมากขึ้น

ขั้นตอนที่ 4 การคงไว้ซึ่งการปฏิบัติที่มีประสิทธิภาพ ถือว่าเป็นข้อผูกพันในการปฏิบัติ ในระยะนี้เมื่อพบปัญหาในการปฏิบัติตามทางเลือกแล้ว ผู้เกี่ยวข้องและผู้ประสบปัญหาจะร่วมมือ แก้ไขปัญหาซึ่งเป็นขั้นตอนสุดท้ายของกระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจ เมื่อนำวิธีการที่เลือกใช้ ไปปฏิบัติแล้วเกิดประสิทธิภาพหรือประสบความสำเร็จ บุคคลจะรู้สึกมั่นใจ รู้สึกมีพลังอำนาจ มีความสามารถและจะคงไว้ซึ่งพฤติกรรมในการแก้ปัญหานั้นสำหรับใช้ในครั้งต่อไป

โดยสรุปการสร้างพลังอำนาจทั้ง 4 ขั้นตอนตามแนวคิดดังกล่าวข้างต้นเป็นกระบวนการ ระหว่างบุคคลซึ่งในแต่ละขั้นตอนของการเสริมสร้างพลังอำนาจจะมีความต่อเนื่องกันและสามารถ เกิดขึ้นสลับกันไปมาได้ ในแต่ละบุคคล และการที่บุคคลจะสามารถผ่านแต่ละขั้นตอนได้จะต้องใช้ พลังใจ พลังความคิด รวมทั้งความสามารถในระดับสูง ทั้งนี้ขั้นตอนต่าง ๆ จะเกิดขึ้นได้อย่างมี ประสิทธิภาพเพียงใด ย่อมขึ้นอยู่กับปัจจัยนำและปัจจัยที่เกี่ยวข้อง อย่างไรก็ตามเมื่อบุคคลสามารถ ผ่านกระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจทั้ง 4 ขั้นตอน ได้อย่างมีประสิทธิภาพแล้วจะเกิดผลต่อ บุคคลในลักษณะที่จะช่วยให้สามารถปฏิบัติงานได้บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายที่ต้องการ ซึ่งจะ

เห็นว่ากระบวนการของการสร้างพลังอำนาจในแต่ละระยะ ควรนำมาใช้ประยุกต์เพื่อให้บุคคลมีความรู้ถึงความสามารถในการควบคุม ดูแลตนเองอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ

กระบวนการที่ใช้ในการเสริมสร้างพลังอำนาจ

การสร้างพลังอำนาจมีกระบวนการเรียนรู้ที่มีความต่อเนื่องเป็นวงจร โดยไม่มีที่สิ้นสุด คือเริ่มต้นจากประสบการณ์หรือสิ่งที่ปฏิบัติอยู่ แล้วนำมาวิเคราะห์ใคร่ครวญว่าปัญหาคืออะไร มีความเป็นมาและมีสาเหตุใดบ้าง การศึกษาเพื่อสร้างพลังอำนาจเป็นการศึกษาที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ซึ่งการให้ผู้เรียนได้ร่วมในการวางแผนและร่วมในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ จะช่วยก่อให้เกิดกระบวนการสร้างพลังให้แก่ผู้เรียน จะช่วยให้บรรลุวัตถุประสงค์ 3 ประการคือ

1. ประสิทธิภาพของการเรียนรู้ (Efficiency) เนื่องจากการศึกษาเพื่อสร้างพลังจะเน้นการให้ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมในการวางแผน มีส่วนร่วมในกิจกรรม การที่ผู้เรียนได้เรียนในเรื่องที่สนใจและมีความสำคัญต่อตนเองจะทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้ดีกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับ การเรียนรู้แบบเดิม การเรียนรู้ในหลาย ๆ ด้านที่สอดคล้องกับความเป็นจริงเช่นทักษะการทำงาน เป็นทีม การสื่อสาร การตัดสินใจจะเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตของผู้เรียน รวมทั้งการรวมกลุ่มการเรียนรู้ยังก่อให้เกิดการสนับสนุนจากกลุ่มที่ทำให้บุคคลเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมได้ดีกว่าและมีความถาวรกว่า

2. การพัฒนาบุคคล (Personal Development) แม้ว่าการศึกษาเพื่อการสร้างพลังจะทำให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ในเรื่องที่สอนได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลแล้ว ยังพบว่าโปรแกรมดังกล่าวจะช่วยให้พัฒนาบุคคลในด้านความคิด บุคลิกภาพทางสังคม รวมทั้งการคิดอย่างใช้วิจารณญาณ การแก้ปัญหา ความสามารถในการทำงานร่วมกับผู้อื่น การนับถือตนเอง ความสนใจที่จะเรียนรู้หรือการศึกษาด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง มีความรับผิดชอบต่อการใช้ชีวิตของตนเองและสามารถควบคุมตนเองให้มีการพัฒนาในทางที่ถูกต้อง

3. การเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Social Change) การศึกษาเพื่อการสร้างพลังอำนาจจะมีความหมายกว้างไกลถึงการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมด้วย มิใช่เพียงแต่ก่อให้เกิดประสิทธิภาพในการเรียนรู้และการพัฒนาบุคคลเท่านั้น การเปลี่ยนแปลงทางสังคมจะเกิดขึ้นได้เมื่อมีการเข้าใจถึงปัญหา ได้ทราบข้อเท็จจริงของปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับปัญหาดังกล่าว โดยจะต้องศึกษาประวัติหรือความเป็นมาของเหตุการณ์ที่ก่อให้เกิดปัญหานั้น ๆ ดังนั้นการศึกษาเพื่อสร้างพลังที่มุ่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจะทำให้ผู้เรียนได้มีโอกาสวิเคราะห์และกำหนดสิ่งที่จะต้องกระทำในการเผชิญปัญหานั้น ๆ ร่วมกับการที่ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติในการมีส่วนร่วมทำกิจกรรมกับผู้อื่นจะทำให้เกิดการสนับสนุนและกระทำร่วมกันของกลุ่มเพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคมต่อไป

ในการเสริมพลังอำนาจให้กับบุคคล (Gibson, 1991) จะเริ่มด้วยการสร้างความรู้สึกส่วนตัวของบุคคลให้เกิดความรู้สึกว่าตนเองมีพลังอำนาจหรือสามารถควบคุมสิ่งต่าง ๆ ได้โดยไม่ต้องเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐานของตนเอง ซึ่งกระบวนการในการเสริมพลังอำนาจในตัวบุคคลมีวิธีการดังนี้

1. เพิ่มความสามารถในตัวบุคคลโดยการเสริมสร้างความเข้มแข็งทางจิตใจ เพื่อให้บุคคลสามารถพัฒนาความรู้สึกที่ต้องการต่อสู้หรือเอาชนะตนเองในการริเริ่มกิจกรรมใหม่ ๆ ให้แก่บุคคล
2. พัฒนาคำสนึกในเรื่องกลุ่มหรือครอบครัวโดยการปลูกสำนึกในตัวบุคคลซึ่งเป็นสมาชิกของครอบครัวให้มีความรู้สึกร่วมกันที่แลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การตระหนักถึงโครงสร้างทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อกลุ่ม/ครอบครัวในการแก้ไขปัญหาให้กับสมาชิก กลุ่มหรือครอบครัว
3. ลดการตำหนิตนเองโดยการปรับเปลี่ยนจุดเน้นจากการมองปัญหาเฉพาะของตนเองหรือกล่าวโทษตนเองให้เป็นการนำปัญหาของตนเองมาพูดคุยในกลุ่มครอบครัวให้ร่วมรับผิดชอบในการมองและแก้ไขปัญหาจะช่วยให้บุคคลที่มีปัญารู้สึกเป็นอิสระจากสถานการณ์ ทางลบที่ตนเองประสบอยู่
4. กำหนดความรับผิดชอบต่อการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้บุคคลนั้นมีส่วนร่วมอย่างจริงจัง และรู้สึกถึงพลังอำนาจของตนเองในการที่จะมุ่งแก้ไขปัญหหรือปรับเปลี่ยนสถานการณ์ที่เกิดขึ้นโดยไม่กล่าวโทษหรือตำหนิตนเองแต่ไม่ใช้ความรู้สึกหมดอาลัยตายอยาก ละทิ้งปัญหาของตนเองให้ผู้อื่นแก้ไขแทน

การประยุกต์การสร้างพลังในงานสร้างสุขภาพเป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่จะทำให้อุปสรรคเป้าหมายมีการปฏิบัติพฤติกรรมสุขภาพ นับตั้งแต่การปฏิบัติตามกฎระเบียบ กฎหมาย ข้อบังคับ การปฏิบัติตามคำแนะนำหรือแบบอย่างการปฏิบัติด้วยจิตสำนึกของตน จนถึงการปฏิบัติจนเป็นนิสัยยึดถือเป็นวิถีชีวิตซึ่งถือได้ว่าเป็นเป้าหมายสูงสุด ขณะเดียวกันการสร้างพลังจะทำให้บุคคล องค์กร ชุมชนสามารถร่วมมือกันกระทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงชีวิตและจัดการกับสิ่งแวดล้อมให้เอื้อต่อการปฏิบัติพฤติกรรมสุขภาพได้ง่ายและยั่งยืน เพราะบางครั้งบุคคลไม่สามารถปฏิบัติพฤติกรรมสุขภาพได้ตามลำพัง หากได้รับผลกระทบจากสิ่งแวดล้อมรอบข้างหรือไม่ได้รับการสนับสนุนทางสังคม

การเสริมสร้างพลังอำนาจประกอบด้วยกระบวนการต่าง ๆ วิธีการหรือกลวิธีที่ใช้จึงมีความหลากหลายซึ่งสามารถรวบรวมได้ดังนี้

1. การสร้างและคงไว้ซึ่งสัมพันธภาพอันดีระหว่างบุคคลและผู้ที่เกี่ยวข้อง
การสร้างสัมพันธภาพเป็นเทคนิคขั้นพื้นฐานที่ใช้ในทุกขั้นตอนของการเสริมสร้างพลังอำนาจ
2. การให้ความรู้และข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์เพื่อให้บุคคลเกิดการรับรู้
เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องในสถานการณ์หรือเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้อง
3. การให้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การกำหนดเป้าหมายที่เป็นจริงและแนว
ทางเลือกที่เป็นไปได้ร่วมกัน การทำให้บุคคลมีส่วนร่วมอาจทำได้โดยการให้คำแนะนำด้วยตนเอง
การแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ ตลอดจนตัดสินใจเลือกสิ่งที่ดีที่สุดสำหรับตนเอง การ
สนับสนุน ให้เกิดพลังอำนาจต้องมุ่งเน้นที่การกำหนดเป้าหมายและการตัดสินใจร่วมกันและมีข้อ
ผูกพันระหว่างกันทั้งสองฝ่ายที่จะตกลงร่วมกันในการดำเนินกระบวนการมีการหาทางเลือกร่วมกัน
4. การใช้คำถามเพื่อค้นหาประเด็นที่ตรงกับความต้องการและความจำเป็นของ แต่ละ
บุคคลหรือการถามซ้ำ ซึ่งมีความจำเป็นในขั้นตอนของการค้นพบสภาพการณ์จริง และเป็นการ
กระตุ้นให้บุคคลเกิดการสะท้อนคิดอย่างมีวิจารณญาณได้ดีขึ้น รวมทั้งตัดสินใจเลือกปฏิบัติที่
เหมาะสมกับตนเอง
5. การประเมินผลย้อนหลังเชิงบวก การสะท้อนถึงสิ่งที่น่าสนใจเพื่อให้เกิดแรงจูงใจ
และเกิดกำลังใจที่จะกระทำต่อไป
6. การยอมรับในความเป็นบุคคล ส่งเสริมให้เกิดคุณค่าในตนเอง ให้ความสำคัญและ
ยอมรับในศักยภาพในความสามารถของบุคคล
7. การจัดตั้งกลุ่มช่วยเหลือตนเองแต่การใช้กลุ่มสนับสนุนอาจมีข้อจำกัดคือสมาชิกกลุ่ม
บางคนอาจไม่ได้รับประโยชน์ตามที่คาดไว้ ไม่ชอบ ไม่เห็นด้วยเพราะคนแต่ละคนให้ความสำคัญ
กับปัญหาแตกต่างกันไป เมื่อเข้ากลุ่มจะทำให้กลุ่มมีอิทธิพลในการตัดสินใจและการมองปัญหาซึ่ง
ไม่ตรงกับปัญหาที่แท้จริงได้
8. ให้การเอาใจใส่ดูแลสุขภาพทางร่างกาย ส่งเสริมสุขภาพในการรักษาพยาบาลในภาวะ
เจ็บป่วย

การรับรู้พลังอำนาจ

จากการศึกษากระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจพบว่า การสร้างพลังอำนาจจะนำมาซึ่ง
การรับรู้พลังอำนาจ การที่บุคคลรู้ว่าคุณมีความสามารถในการจัดการหรือควบคุมสถานการณ์ที่
เกี่ยวข้องกับตนเองโดยมีการรับรู้ใน 4 ด้านคือ (พนารัตน์ เจนจบ, 2542)

1. ความรู้สึกถึงความสำเร็จในสถานการณ์ของตนเอง โดยบุคคลจะเกิดความชัดเจนมากขึ้นในการดูแลตนเอง ประสบการณ์จะทำให้บุคคลเกิดการเรียนรู้สิ่งใหม่ประกอบการนำความรู้และประสบการณ์เดิมที่มีอยู่ผสมผสานเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น

2. มีความพึงพอใจในตนเอง เมื่อบุคคลประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้จะเกิดความรู้สึกพึงพอใจในความสามารถของตนเอง นำสู่ความมั่นใจและกำลังใจในการปฏิบัติงานต่อไป

3. การพัฒนาตนเองจะช่วยให้บุคคลเกิดความรู้สึกมั่นใจในความสามารถมากขึ้น

4. มีเป้าหมายและมีความหมายในชีวิต

อย่างไรก็ตามผลลัพธ์เชิงลบของการเสริมสร้างพลังอำนาจที่พบจากรายงานการศึกษามีตัวอย่างเพียงส่วนน้อยที่รายงานว่าเมื่อพัฒนาตนเองแล้วจะถูกปฏิเสธหรือได้รับการยอมรับเนื่องจากมีภาระต้องรับผิดชอบมากเกินไปและจะได้รับการสนับสนุนน้อยจากบุคคลที่เกี่ยวข้อง เพราะทุกคนประเมินว่าเราสามารถจัดการหรือกระทำการต่าง ๆ ได้ด้วยตนเอง

การประเมินผลการสร้างพลังอำนาจ

การประเมินผลการสร้างพลังอำนาจในปัจจุบันยังไม่มีกำหนดแนวทางไว้ชัดเจนและเนื่องจากแนวคิดการเสริมสร้างพลังอำนาจประกอบด้วยหลายมิติตามที่กล่าวไว้ข้างต้น ทำให้การวัดผลของการเสริมสร้างพลังอำนาจค่อนข้างยากลำบาก มีผู้เสนอแนวทางการวัดผลพอสรุปได้ดังนี้ เมื่อเกิดกระบวนการสร้างพลังอำนาจแล้วผลที่เกิดต่อบุคคลได้แก่ ความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง การรับรู้ความสามารถแห่งตนและพฤติกรรมสุขภาพในทางบวก เป็นต้น (Warllerstein & Bernstein, 1988) การสร้างพลังอำนาจเป็นการยืนยันถึงคุณค่าของสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่เป็นเหมือนความฝันหรือความหวัง ดังนั้นการวัดผลการสร้างพลังอำนาจสามารถทำได้โดยการวัดผลของการเปลี่ยนแปลงสิ่งที่เกิดขึ้นได้แก่ความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง ความสามารถในการตั้งเป้าหมาย ความรู้สึกควบคุมสถานการณ์ได้และสามารถเปลี่ยนแปลงได้รวมทั้งการตั้งความหวังในอนาคต (Mason, et al., 1991) ซึ่งการวัดผลของการสร้างพลังอำนาจนั้นสามารถทำได้แต่ต้องอาศัยการสังเกตและความชำนาญเพราะการเกิดกระบวนการสร้างพลังอำนาจเป็นกระบวนการที่มีในธรรมชาติและยากที่จะอธิบาย สำหรับทีมสุขภาพแล้วต้องเข้าใจอย่างถ่องแท้ต้องอาศัยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพเช่น การศึกษาปรากฏการณ์หรือการศึกษาคาติพันธุ์ เป็นต้น (Gibson, 1991)

ตัวชี้วัดที่ใช้ประเมินการสร้างพลังอำนาจมีได้ 3 ลักษณะคือ 1) กรณีใช้การสร้างพลังอำนาจเป็นกระบวนการที่ช่วยให้เกิดการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล การประเมินจะวัดที่ตัวแปรพฤติกรรมที่เป็นผลจากการเรียนรู้เช่นความรู้ ทักษะ ความเชื่อและการปฏิบัติ 2) กรณีใช้การสร้างพลังอำนาจเป็นผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับกลุ่มเป้าหมายจะวัดที่พลังอำนาจของบุคคลสามารถวัดที่ตัวแปรการนับถือตนเอง (Self-esteem) แต่ถ้าต้องการวัดพลังอำนาจเฉพาะเรื่องที่เน้น

ด้านสุขภาพของบุคคลจะสามารถวัดที่ตัวแปรความเชื่อในความสามารถกระทำพฤติกรรมหรือ
แก้ไขปัญหาสุขภาพ รับรู้สมรรถนะตนเอง (Self-efficacy) หรือวัดที่พฤติกรรมปฏิบัติโดยตรง
3) กรณีต้องการวัดผลกระทบของการสร้างพลังอำนาจที่มีต่อการแก้ไขปัญหาระบบสุขภาพสามารถ
วัดที่การเปลี่ยนแปลงสภาพอนามัยสิ่งแวดล้อม การลดลงของปัญหาสาธารณสุขซึ่งเป็นผลจากการ
ที่บุคคลแก้ปัญหาสุขภาพของตนเองได้ (นิตยา เพ็ญศิริรักษา, 2544)

นอกจากนี้การประเมินควรประเมินกระบวนการมากกว่าผลลัพธ์และควรเป็นข้อมูล
เชิงคุณภาพมากกว่าเชิงปริมาณ เพราะพลังอำนาจเป็นกระบวนการทางสังคมที่ไม่สามารถกำหนด
มาตรวัดที่ชัดเจนในเชิงปริมาณได้ นอกจากนี้ควรจะต้องดูให้รอบครอบทุกมิติเพื่อให้เข้าใจ
กระบวนการที่เกิดขึ้นทั้งหมดเป็นองค์รวม (นิตย์ ทศนิยม, 2545)

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างพลังอำนาจ

งานวิจัยในประเทศ

จากการทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่าการใช้กระบวนการเสริมสร้าง
พลังอำนาจสามารถส่งผลให้เกิดความรู้สึกรับรู้คุณค่าในตนเอง ความเชื่อมั่นในความสามารถของ
ตนเอง ความสามารถในการประกอบกิจวัตรประจำวันเพิ่มขึ้นและภาวะความซึมเศร้า มีคุณภาพ
ชีวิตดีขึ้น (จุฑารัตน์ สติปัญญา และคณะ, 2545 : สุกัญญา ไชยวงศ์, 2545 : อัมราภรณ์ ภูระยา,
2551 ; ศุภริณี ไพรเขียว, 2552) เมื่อนำกระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจไปใช้กับกลุ่มผู้สูงอายุ
กลุ่มผู้ป่วยหรือกลุ่มผู้ดูแลผู้ป่วยในการดูแลสุขภาพตนเอง สามารถทำให้กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มผู้ป่วย
และกลุ่มผู้ดูแลผู้ป่วย มีความรู้และสามารถปฏิบัติตัวเรื่องการดูแลตนเองและดูแลผู้ป่วยเพิ่มขึ้น
(นภาพัญญ์ จันทน์มา, 2546 ; สุพร มหาวรรณ, 2551 ; ทนงเพชร ปรามเสียง, 2553) เมื่อนำ
กระบวนการไปใช้เสริมสร้างพลังในชุมชนพบว่าสามารถทำให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรม
และแสดงความคิดเห็นต่อกิจกรรมมากขึ้น ชุมชนได้รับรู้ประโยชน์ของการทำกิจกรรมเพิ่มขึ้นและ
ในที่สุดก็จะส่งผลให้กิจกรรมนั้น ๆ ประสบความสำเร็จ (นิตย์ ทศนิยม และคณะ, 2546) และเมื่อ
นำไปใช้ในกลุ่มเด็กวัยเรียนเพื่อปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการออกกำลังกายและการบริโภคอาหาร
พบว่าการสร้างพลังอำนาจมีส่วนช่วยให้กลุ่ม เด็กวัยเรียนปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการออกกำลังกาย
และการบริโภคอาหารได้ (วาณี โพธิ์นคร และศรีสุตา เอกลัคนารัตน์, 2548)

งานวิจัยต่างประเทศ

จากการทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่าเมื่อนำกระบวนการเสริมสร้าง
พลังอำนาจไปใช้ในโปรแกรมการป้องกันการดื่มสุราและสารเสพติด ทำให้นักเรียนมีการรับรู้และ
หลีกเลี่ยงการดื่มสุรามากขึ้น (Wallerstein & Berstein, 1988) รวมทั้งนักเรียนเกิดทักษะการสื่อสาร
การแก้ปัญหา การตัดสินใจและเกิดการนับถือตนเอง (Margulies & Ito, 1990) เมื่อนำไปใช้ในกลุ่ม

ผู้ป่วยและกลุ่มมารดาที่มีบุตรป่วยด้วยโรคเรื้อรังพบว่า กลุ่มผู้ป่วยและกลุ่มมารดาที่มีบุตรป่วยด้วยโรคเรื้อรังรับรู้ว่าตนเองมีความสามารถที่จะควบคุมสถานการณ์ได้ มีความพึงพอใจในความสามารถของตน มีความเชื่อมั่นในตนเองมากขึ้น มีการพัฒนาตนเองตลอดจนมีเป้าหมาย และมีความหมายในชีวิตของตน มีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเพื่อดูแลตนเองได้ดีขึ้นและมีความรับผิดชอบเพิ่มมากขึ้น (Gibson, 1993 ; Zimmerman & et al.,1997 ; Davidson & Smith, 1982 ; Paterson, 1995) และเมื่อใช้กระบวนการกลุ่มเพื่อเสริมสร้างพลังอำนาจในกลุ่มช่วยเหลือตนเองพบว่าผลลัพธ์ของการเสริมสร้างพลังอำนาจเกิดขึ้นประกอบด้วยความรู้สึกรู้สึกมีเพื่อน มีความสัมพันธ์ระหว่างกัน มีความมั่นใจและมีความหวังมีการเผชิญปัญหาได้ดีขึ้น การสนับสนุนและความมั่นคง มีความเข้มแข็งในการเผชิญปัญหาการเจ็บป่วย ความรู้สึกว่าตนเองมีประโยชน์ จากการเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือผู้อื่น (Mok & Martinson, 2000) ซึ่งกระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจที่เกิดขึ้นมีองค์ประกอบสำคัญคือการตัดสินใจด้วยตนเอง การสนับสนุนทางสังคมและสิ่งแวดล้อมที่จะช่วยเพิ่มความรับผิดชอบในตนเองมากขึ้น (Schofield, 1998) และเมื่อนำกระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจไปใช้เพื่อสร้างความเชื่อมั่นผูกพันต่อองค์กร ความพึงพอใจในงานพบว่าสามารถทำให้เกิดความเชื่อมั่นผูกพันต่อองค์กรและความพึงพอใจในงานเพิ่มมากขึ้น (Dobos, 1990 : Yueh-Yun Wu, 1994) นอกจากนี้รูปแบบการเสริมสร้างพลังอำนาจสามารถเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการบริหารและวัฒนธรรมองค์กร ได้อย่างชัดเจน รวมทั้งพฤติกรรมและภาวะของผู้นำมีการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น ส่วนบุคลากรในองค์กรมีการปฏิบัติงานที่มีความสัมพันธ์ในทางบวกเพิ่มขึ้น (Short & Greer, 1994 ; Klakovich, 1996 ; Laschinger, 1996 ; Morrison, Jones, & Fuller, 1997)

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชน

ความหมายของพฤติกรรม

พฤติกรรม (Behavior) หมายถึงกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นซึ่งอาจเป็นการกระทำที่บุคคลนั้นแสดงออกมารวมทั้งกิจกรรมที่เกิดขึ้นภายในตัวบุคคล กิจกรรมนี้อาจรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสหรือสามารถสังเกตเห็นได้แบ่งออกเป็น 2 ประเภทดังนี้ (จิระศักดิ์ เจริญพันธ์ และคณะ, 2543)

1. พฤติกรรมภายใน (Covert Behavior) เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างซับซ้อนของระบบประสาท รวมทั้งกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางด้านชีวเคมีในร่างกายนำไปสู่การรับรู้ การเข้าใจ การคิด ความรู้สึกต่าง ๆ ที่มีต่อสิ่งเร้าในสภาพการณ์ต่าง ๆ พฤติกรรมภายในทั้งที่เป็นรูปธรรมเช่น การเต้นของหัวใจ การบีบตัวของลำไส้ เป็นต้น ส่วนนามธรรมได้แก่ความคิด ความรู้สึก ทัศนคติ ความเชื่อ ค่านิยมซึ่งมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมภายนอกที่แสดงออกมา

2. พฤติกรรมภายนอก (Overt Behavior) หมายถึงกิจกรรมหรือปฏิกิริยาต่างๆ ของบุคคลที่แสดงออกมาทั้งทางวาจาและการกระทำ สามารถมองเห็นได้เป็นรูปธรรมเช่น พฤติกรรมการกิน การขับถ่าย การสูบบุหรี่ การดื่มสุรา การทำงาน การพักผ่อน เป็นต้น แต่มีพฤติกรรมบางอย่างที่ไม่สามารถสังเกตได้โดยตรงเช่น พฤติกรรมทางเพศและพฤติกรรม การขับถ่ายซึ่งสามารถรับรู้ได้ด้วยวิธีทางอ้อมเช่น การสอบถาม

ความหมายของการมีส่วนร่วม

การดำเนินงานพัฒนาสุขภาพที่ผ่านมา องค์การอนามัยโลกได้วิเคราะห์ระบบการ ให้บริการสุขภาพว่าเป็นการให้บริการที่เน้นการรักษามากกว่าการส่งเสริมป้องกันโรค มีเพียงคน กลุ่มน้อยเท่านั้นที่เข้าถึงบริการสุขภาพ แนวคิดพื้นฐานเหล่านี้ WHO ได้พัฒนาလာมาเป็นแนวคิด ของสาธารณสุขมูลฐาน (Primary Health Care : PHC) ในคำประกาศ “อัลมา อตา (Alma Ata Declaration) ” ในปี ค.ศ. 1978 ซึ่งมีแนวคิดหลักที่สำคัญได้แก่ การมีส่วนร่วมของชุมชน (Community Participation) ความครอบคลุมการจัดบริการแก่ผู้รับบริการ (Universal Coverage) การใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม (Appropriate Technology) และการประสานระหว่างหน่วยงาน (Intersectional Collaboration) ที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น แนวคิดของการมีส่วนร่วมสำคัญที่สุด เนื่องจากถ้าสามารถทำให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลสุขภาพของตนเองได้อย่างแท้จริง หมายถึงการได้เข้ามาแก้ไขปัญหาของชุมชน เมื่อชุมชนมุ่งมั่นแล้วโอกาสที่ชุมชนจะประสานกับ หน่วยงานอื่นก็เป็นไปได้สูงและเมื่อชุมชนมีส่วนเลือกและดำเนินการแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง ชุมชนย่อมเลือกเทคโนโลยีที่เหมาะสมในการแก้ปัญหา รวมถึงปัญหาที่ชุมชนเลือกนั้นน่าจะ สอดคล้องกับความต้องการของคนส่วนใหญ่และเอื้อให้ทุกคนเข้าถึงบริการอย่างเท่าเทียมกัน องค์การอนามัยโลก (2548) ได้ชี้ให้เห็นความสำคัญของแนวคิดการมีส่วนร่วมในการ ทำงานด้านสุขภาพ ได้รวบรวมความหมายและสรุปความของแนวคิดไว้เป็น 3 กลุ่มดังนี้

1. การมีส่วนร่วมหมายถึงความร่วมมือ (Participation as Collaboration) เป็นการที่ ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมด้วยความสมัครใจหรือถูกชักชวนจูงใจอย่างใดอย่างหนึ่ง ตกลงที่จะให้ ความร่วมมือในโครงการพัฒนาใด ๆ ส่วนมากให้ความร่วมมือโดยการอุทิศแรงงานหรือทรัพยากร เท่าที่จะหาได้หรือเท่าที่มีเพื่อให้เกิดประโยชน์ตามที่คาดหวัง

2. การมีส่วนร่วมหมายถึงเป้าหมายเฉพาะของผลประโยชน์ที่ได้รับจากโครงการ (Participation as Specific Targeting of Project Benefits) ในการมีส่วนร่วมตามความหมายนี้ มุ่งหวังที่จะครอบคลุมถึงกลุ่มที่ถูกกละเลยหรือกลุ่มที่ด้อยโอกาส

3. การมีส่วนร่วมหมายถึงการสร้างพลัง (Participation as Empowerment) ใน ความหมายนี้กล่าวว่าการมีส่วนร่วมคือ การสร้างพลังประชาชนซึ่งแนวคิดนี้ได้รับการสนับสนุน

อย่างมากจากสาธารณะและการใช้คำว่า การสร้างพลังได้กลายเป็นที่ยอมรับและใช้กันอย่างแพร่หลายเป็นเสมือนการส่งผ่านอำนาจกลับคืนให้กับประชาชนในรูปแบบของการมีส่วนร่วม โดยในความหมายนี้จะรวมไปถึงการเพิ่มการเข้าถึงและควบคุมทรัพยากรในการพัฒนา ตลอดจนการมีอำนาจในการต่อรองตามกระบวนการและการมีความคิดเห็นที่เป็นอิสระ ซึ่งการมีส่วนร่วมจะต้องประกอบไปด้วยลักษณะ 3 ประการได้แก่ (Oakley, 1989)

3.1 การมีส่วนร่วมต้องมีลักษณะกระตือรือร้น (Participation must be Active) ในความหมายนี้จะพบว่าการเข้ารับบริการของประชาชน การสนใจกิจกรรมและเข้าร่วมในกิจกรรมบางอย่างไม่ถูกนับว่าเป็นการมีส่วนร่วมเป็นเพียงการมีส่วนเกี่ยวข้องเท่านั้น

3.2 การมีส่วนร่วมจะต้องเกี่ยวข้องกับทางเลือก (Participation Involves Choice) นั่นคือการมีส่วนร่วมใด ๆ ก็ตามประชาชนต้องมีสิทธิเลือกหรือตัดสินใจเพื่อเลือกที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองมากที่สุดเพราะการตัดสินใจเลือกจะมีผลกระทบต่อชีวิตและความเป็นอยู่ของเขาเอง

3.3 ทางเลือกของการมีส่วนร่วมต้องมีความเป็นไปได้ที่จะทำให้เกิดประสิทธิผล (Participation's Choice must have the Possibility of being Effective) นั่นคือทางเลือกของการมีส่วนร่วมต้องมีความเป็นไปได้สูงว่าเมื่อประชาชนเลือกแล้วจะก่อให้เกิดประสิทธิผลคือเป็นไปตามวัตถุประสงค์หรือสิ่งที่ประชาชนต้องการให้เกิดขึ้นมากที่สุด

การมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นแนวคิดที่มีความสำคัญต่อความสำเร็จของการพัฒนาไม่ว่าจะเป็นการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการศึกษาหรือในด้านอื่น ๆ ทั้งระดับนานาชาติ ระดับท้องถิ่นและระดับชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชนมิใช่ของใหม่แต่เป็นเรื่องที่พยายามปฏิบัติกันมาหลายทศวรรษแล้ว จากการศึกษาค้นคว้าเอกสารบทความและงานวิจัยได้รวบรวมความหมายของการมีส่วนร่วมของชุมชนซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

การมีส่วนร่วมคือการที่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดซึ่งไม่เคยเข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ หรือเข้าร่วมในการตัดสินใจหรือเคยเข้าร่วมด้วยเล็กน้อยได้เข้ามาร่วมด้วยมากขึ้นเป็นไปอย่างมีอิสรภาพ เสมอภาค มิใช่เพียงมีส่วนร่วมอย่างผิวเผินแต่เข้าร่วมด้วยอย่างแท้จริงยิ่งขึ้นและการเข้าร่วมนั้นต้องเริ่มตั้งแต่ขั้นแรกถึงขั้นสุดท้ายของโครงการ (นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, 2546) หมายถึงการที่บุคคลตัดสินใจอย่างมีเหตุผลและเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งในกิจกรรมหรือกระบวนการอย่างใดอย่างหนึ่งของกิจการหรือหน่วยงาน (พงษ์วัช วิวัณฐ, 2546) หมายถึงการที่ประชาชนเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ที่จัดขึ้นเองโดยประชาชนหรือกิจกรรมที่หน่วยงานของรัฐหรือเอกชนจัดขึ้นโดยประชาชนเป็นผู้เข้าร่วม โดยการรับฟัง เสนอความคิดเห็น ชักถาม ตัดสินใจ ดำรงปัญหา วางแผนปฏิบัติดำเนินงาน รับประโยชน์ตลอดจนติดตามประเมินผลกิจกรรม (ณัฐกัญณ์ ศรีมิชัย, 2547) การมีส่วนร่วมคือ

การพิจารณาถึงการมีส่วนร่วมช่วยเหลือโดยสมัครใจ โดยประชาชนต่อโครงการใดโครงการหนึ่งของโครงการสาธารณะต่าง ๆ ที่คาดว่าจะส่งผลกระทบต่อการพัฒนาชาติ แต่มิได้หวังผลให้ประชาชนเปลี่ยนแปลงโครงการหรือวิจารณ์เนื้อหาของโครงการ (ถวิลวดี บุรีกุล, 2550) และหมายถึงการที่บุคคลตัดสินใจอย่างมีเหตุผลในการมีส่วนร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติ ตลอดจนร่วมติดตามและประเมินผล รวมทั้งร่วมรับผิดชอบในฐานะผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในกิจกรรมหรือกระบวนการอย่างใดอย่างหนึ่งของกลุ่มคนหรือองค์กรที่มีความเกี่ยวข้องกันทางด้านจิตใจ อารมณ์และสังคม (อมรพรรณ ประจันตวิเศษ, 2550)

จากความหมายที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมหมายถึงการที่บุคคลหรือคณะบุคคลเข้ามาช่วยเหลือหรือสนับสนุนทำประโยชน์ในเรื่องต่าง ๆ หรือการร่วมกิจกรรมใด ๆ ในทุกระดับอันอาจเป็นการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจหรือการมีส่วนร่วมในกระบวนการบริหารด้วยความสมัครใจ ความกระตือรือร้น ตั้งใจ จริงใจ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อผลักดันให้เป้าหมายวัตถุประสงค์และนโยบายการพัฒนาต่อไปโดยมีหลักการที่สำคัญคือ

1. การมีส่วนร่วมเป็นวิธีที่จะ ได้มาซึ่งข้อมูลเกี่ยวกับสภาพท้องถิ่น ความต้องการและเจตคติของประชาชน
2. ถ้าประชาชนมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและวางแผนการพัฒนาแล้วจะทำให้ประชาชนรับแผนงานโครงการพัฒนานั้น ๆ
3. ประชาธิปไตยขั้นพื้นฐานคือ การที่ประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง

แนวคิดการมีส่วนร่วม

แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน ถือเป็นการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืนเป็นกิจกรรมพื้นฐานในการพัฒนาด้านต่าง ๆ เป็นทางเลือกที่ช่วยให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ แม้จะมีการกล่าวถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนและมีการศึกษาเรื่องนี้อย่างแพร่หลาย แต่ยังไม่สามารถให้ประชาชนหรือชุมชนพึ่งตนเองได้และไม่มีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริง (กรรณิการ์ พงษ์สนธิ และคณะ, 2543) ได้เสนอแนวคิดการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมของประชาชน ครอบคลุมโอกาสที่เอื้อให้สมาชิกทุกคนของชุมชนและสังคมได้ร่วมกิจกรรม ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาและมีอิทธิพลต่อกระบวนการพัฒนาและเอื้อประโยชน์จากการพัฒนาโดยเท่าเทียมกัน
2. การมีส่วนร่วมเป็นการสมัครใจและเป็นประชาธิปไตย ในด้านการเอื้อให้เกิดการพัฒนา การแบ่งปันผลประโยชน์โดยเท่าเทียมกัน รวมทั้งการตัดสินใจในการกำหนดเป้าหมายนโยบายการดำเนินการในการพัฒนา

3. การมีส่วนร่วมของประชาชนไม่ว่าจะเป็นระดับท้องถิ่น ภูมิภาคและระดับชาติจะช่วยให้เกิดความเชื่อมโยงระหว่างสิ่งที่ประชาชนลงทุนลงแรงกับประโยชน์ที่ได้รับ

4. การมีส่วนร่วมมิได้เป็นเพียงเทคนิควิธีการ แต่เป็นปัจจัยสำคัญในการประกันให้เกิดกระบวนการพัฒนาที่มุ่งเอื้อประโยชน์ต่อประชาชน

นอกจากนี้แนวคิดการมีส่วนร่วมยังแบ่งเป็น 2 ลักษณะดังนี้ (ประพนธ์ ปิยะรัตน์, 2543)

1. การมีส่วนร่วมเป็นมรรค (Participation as a Mean) หมายถึงวิธีการของการนำเอาทรัพยากรทางเศรษฐกิจและสังคมของประชาชนไปสู่เป้าหมายของการพัฒนาที่วางไว้ก่อนแล้วเปรียบเสมือนเรือที่ต้องการคนลากจูง คนที่ลากจูงตั้งเป้าหมายไว้และจูงให้ชุมชนมีส่วนร่วม

2. การมีส่วนร่วมเป็นเป้าหมาย (Participation as an End) หมายถึงเป้าหมายที่ทำให้ประชาชนทำกิจกรรมร่วมกัน เกิดความเชื่อมั่นในตนเองและมีความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจะทำให้เกิดการพึ่งตนเองได้ในที่สุด เป็นการรวมกลุ่มบุคคลที่มีความสามารถและมีศักยภาพในการวางแผนแก้ไขปัญหาและร่วมทำกิจกรรมซึ่งมีความสำคัญยิ่งกว่าผลลัพธ์ที่ได้จากการกระทำนั้น แม้โครงการจะสิ้นสุดแล้วก็ตามแต่การมีส่วนร่วมยังคงอยู่ต่อไป ทำให้ประชาชนได้รับประโยชน์อย่างถาวรและยั่งยืนเปรียบเสมือนเรือที่ไม่ต้องลากจูงเพราะชุมชนตั้งเป้าหมายไว้ร่วมกัน

กระบวนการเสริมสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนหรือกลุ่มบุคคล องค์การในการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผลประโยชน์ เป็นกลวิธีหนึ่งที่จะช่วยแก้ปัญหาได้อย่างยั่งยืน โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งการออกแบบในการพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมนั้นขึ้นอยู่กับลักษณะการตัดสินใจบนพื้นฐานของข้อมูล ตลอดจนความคาดหวังของสาธารณะชนที่มีต่อกระบวนการหรือการพัฒนานั้น โดยมีขั้นตอนดังต่อไปนี้ (ชัยณรงค์ สุระชัยปัญญา และคณะ, 2545)

1. ประเมินความต้องการในการเข้าร่วมทำการรวบรวมและประเมินข้อมูลสาธารณะเบื้องต้นเพื่อแยกผลกระทบต่อบุคคลหรือกลุ่มเบื้องต้น หาข้อมูลสภาพสังคมของชุมชนที่ได้รับผลกระทบ ประเมินความต้องการของชุมชนในการเข้าร่วมแผนงานโครงการต่าง ๆ จัดตั้งผู้ประสานงานระดับชุมชนเพื่อชี้แจงและสร้างความเข้าใจ การแสวงหาวิธีการมีส่วนร่วมที่ชุมชนเห็นด้วยเป็นต้น

2. จัดสร้างกระบวนการที่มีส่วนร่วม โดยมีขั้นตอนที่สำคัญคือ

2.1 สร้างความเข้าใจร่วมกันในประเด็นต่าง ๆ ของการพัฒนาและการมีส่วนร่วม โดยมีการแยกแยะความสนใจ ความต้องการของบุคคลหรือกลุ่มและความต้องการในการมีส่วนร่วม

2.2 กำหนดเป้าหมายและสร้างแนวทางแก้ไขต่าง ๆ ที่อาจเป็นไปได้ร่วมกันประเมิน
แนวทางการพัฒนา ยืนยันแนวทางที่ถูกเลือกโดยวิธีการมีส่วนร่วมที่เหมาะสม ดังเช่น

การสัมภาษณ์และการสำรวจโดยใช้แบบสอบถามแบบมีโครงสร้างหรือไม่มี
โครงสร้างแล้วแต่กรณีเพื่อหาข้อมูลความคิดเห็นของสาธารณะหรือนำข้อมูลที่มีอยู่แล้วในชุมชนมา
ประกอบใช้ในการวางแผนอบรมเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม เป็นการเพิ่มประสิทธิภาพของการ
ปรึกษาหารือและการวางแผนร่วมกันของผู้แทนกลุ่มต่าง ๆ ที่ตกลงจะทำงานร่วมกัน

การสัมมนาเชิงปฏิบัติการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในประเด็นใดประเด็นหนึ่ง
โดยเฉพาะผลการสัมมนานำไปสู่การกำหนดแนวทางปฏิบัติต่อไป

การประชุมเชิงปฏิบัติการโดยใช้เทคนิคการประชุมระดมแนวคิดเพื่อสร้างอนาคตร่วม
(Future Search Conference=FSC) การจัดประชุมผู้แทนกลุ่มต่าง ๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องนั้น ๆ
มาร่วมทำงานโดยนำเอาประสบการณ์และบทเรียนมาสร้างวิสัยทัศน์ร่วมกัน ทุกคนจึงทำงานด้วย
ความหวังโดยมีเป้าหมายที่สมาชิกทุกคนยอมรับและลดการใช้ปัญหาเป็นตัวตั้งในการทำงานเพราะ
การใช้ปัญหาเป็นตัวตั้งมักทำให้เกิดความขัดแย้งและความท้อแท้สิ้นหวังตามมา

ประชาพิจารณ์ การจัดประชาพิจารณ์เพื่อให้สาธารณชนและผู้สนใจได้แสดงความคิดเห็น
ในประเด็นใดประเด็นหนึ่งโดยเฉพาะหรือทั้งโครงการ

การที่ประชาชนจะริเริ่มและช่วยเหลือตนเองได้นั้น ประชาชนต้องมีโอกาสที่จะเข้ามา
มีส่วนร่วมในการพัฒนาเสียก่อน โดยต้องมีเงื่อนไขอย่างน้อย 3 ประการคือประชาชนต้องมี
อิสรภาพ เต็มใจและต้องสามารถที่จะมีส่วนร่วม นอกจากนี้ความสำเร็จของการมีส่วนร่วมยัง
ขึ้นกับเวลา ค่าใช้จ่าย ความพอใจ การสื่อสารและต้องไม่รู้สึกกระทบกระเทือนต่อตำแหน่งหน้าที่
หรือสภาพสังคม (ประเวศ วะสี, 2546) นอกจากนี้การมีส่วนร่วมต้องมีการเชื่อมั่นและเคารพ
ศักดิ์ศรีของความเป็นคน มีความเชื่อมั่นในศักยภาพของประชาชน เชื่อมั่นในความร่วมมือและ
ยอมรับในความหลากหลายทางความคิดและเชื่อมั่นในแนวทางการพัฒนาที่ยึด “คน” และ
“ทรัพยากรธรรมชาติ” เป็นสำคัญ รวมทั้งถือได้ว่าการมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง
(อรุณี เวียงแสงและคณะ, 2547)

ระดับการมีส่วนร่วม

ในระดับของการมีส่วนร่วมได้มีแนวคิดที่ส่วนใหญ่สอดคล้องกันแตกต่างกันเพียงใน
รายละเอียดดังที่ได้จัดระดับการมีส่วนร่วมออกเป็น 5 ระดับดังนี้ (Rifkin, 1990)

ระดับที่ 1 ประชาชนมีส่วนร่วมในประโยชน์ที่ได้รับจากโครงการ

ระดับที่ 2 ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมของโครงการ

ระดับที่ 3 ประชาชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการและตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรม

ระดับที่ 4 ประชาชนมีส่วนร่วมในการควบคุมกำกับและประเมินผลกิจกรรม

ระดับที่ 5 ประชาชนมีส่วนร่วมในการวางแผนกิจกรรมให้สอดคล้องกับความจำเป็นและความต้องการของชุมชน

นอกจากนี้ระดับของการมีส่วนร่วมตามหลักการทั่วไปยังแบ่งเป็น 5 ระดับดังนี้ (นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, 2546)

1. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ให้ข้อมูลของตน/ ครอบครัว/ ชุมชนของตน
2. การมีส่วนร่วมรับข่าวสาร
3. การมีส่วนร่วมตัดสินใจโดยเฉพาะในโครงการที่ตนมีส่วนได้ส่วนเสียโดยแบ่งเป็นกรณีแล้วแต่กิจกรรมว่าตนอยู่ในขั้นตอนใดต่อไปนี

ในกรณีที่แบ่งระดับการมีส่วนร่วมตามระดับการเข้าร่วมของประชาชนสามารถแบ่งได้ 3 ระดับ ดังนี้

1. ระดับการตัดสินใจ (Decision Making) ในระดับนี้ประชาชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนและจัดการกิจกรรมการพัฒนาด้วยตัวของตัวเอง ดังนั้นจึงถือว่าการมีส่วนร่วมในระดับนี้เป็นระดับการรับผิดชอบด้วยตนเอง
2. ระดับความร่วมมือ (Co-operation) ในระดับนี้ประชาชนจะให้ความร่วมมือต่อแผนงานที่ริเริ่มโดยหน่วยงานภายนอก ซึ่งอาจต้องการความเสียสละจากประชาชนในด้านเวลา ทรัพย์สินและแรงงาน เพื่อให้ประชาชนประสบผลสำเร็จจากการมีส่วนร่วมในระดับที่ยอมรับได้
3. ระดับการใช้ประโยชน์ (Utilization) ในระดับนี้ประชาชนจะยอมรับและใช้ประโยชน์จากบริการที่วางโครงการไว้ให้เป็นการมีส่วนร่วมในระดับยอมรับบริการเท่านั้น

จากแนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชนสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนคือแนวคิดที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมด้วยความสมัครใจ ครอบคลุมการสร้างโอกาสให้สมาชิกทุกคนได้ร่วมกิจกรรมภายใต้ปัญหาและความต้องการของพื้นที่ โดยดำเนินการเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือหลายเรื่องร่วมกันเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์และนโยบายที่ประชาชนได้ร่วมประโยชน์ที่ยั่งยืนต่อไป

ความสำคัญและประโยชน์ของการมีส่วนร่วม

ในการดำเนินการใด ๆ ก็ตามที่เกี่ยวข้องกับชุมชนและประชาชน การมีส่วนร่วมของประชาชนมีความสำคัญและมีความจำเป็นต่อการดำเนินการนั้น ๆ เนื่องจากจะทำให้ผลของการดำเนินการมีประสิทธิภาพ บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้ การมีส่วนร่วมของประชาชนมีความจำเป็น เป็นรากฐานที่สำคัญของวิถีประชาธิปไตยและเป็นโอกาสแก่ประชาชนที่

จะดำเนินการด้วยตนเองเพื่อตนเองและสังคม เป็นสิ่งสำคัญมากในความสำเร็จของงานพัฒนาชุมชน ประชาชนควรมีส่วนร่วมตามกระบวนการพัฒนาชุมชนคือร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจและร่วมในการปฏิบัติทุกระยะ

หากจะกล่าวถึงประโยชน์ของการมีส่วนร่วมของประชาชน สามารถจำแนกได้ดังนี้ (วันชัย วัฒนศัพท์, 2543)

1. เพิ่มคุณภาพของการตัดสินใจ กระบวนการปรึกษาหารือกับสาธารณะช่วยให้เกิดความกระฉับในวัตถุประสงค์และความต้องการของโครงการหรือนโยบายนั้นได้อยู่เสมอ สาธารณชนสามารถที่จะผลักดันให้เกิดการทบทวนข้อสันนิษฐานที่ปิดบังอยู่ ซึ่งอาจจะปิดบังไม่ให้เห็นทางออกที่มีประสิทธิภาพที่สุด บ่อยครั้งกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนก่อให้เกิดการพิจารณาถึงทางเลือกใหม่แทนวิธีการที่เคยใช้กันมาในอดีต สาธารณชนมักจะมีข้อมูลที่สำคัญซึ่งทำให้เกิดความแตกต่างในการที่จะนำไปสู่การตัดสินใจ ก่อให้เกิดความแตกต่างระหว่างโครงการที่ประสบความสำเร็จ และไม่ประสบความสำเร็จ

2. การลดค่าใช้จ่ายและการสูญเสียเวลา กระบวนการหรือโครงการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างเต็มรูปแบบมักสิ้นเปลืองและเสียเวลา แต่ในทางปฏิบัติแล้วการมีส่วนร่วมของประชาชนมาตั้งแต่ต้นสามารถที่จะลดความล่าช้าและลดค่าใช้จ่ายที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งของประชาชนได้ การตัดสินใจอย่างใดอย่างหนึ่งอาจจะดูว่าสิ้นเปลืองและเสียเวลากว่าที่จะตัดสินใจได้ แต่ว่าเมื่อตัดสินใจแล้วและนำมาสู่การปฏิบัติอาจเป็นวิธีการประหยัดยิ่งกว่าการตัดสินใจอย่างใดอย่างหนึ่งที่ทำไปอย่างรวดเร็วและดูเหมือนจะไม่สิ้นเปลืองอาจเสียค่าใช้จ่ายมากกว่า ถ้าการตัดสินใจนั้น ไม่ได้ทำให้เกิดข้อขัดแย้งระหว่างกลุ่มแต่กลับนำมาสู่ความขัดแย้งของประชาชนอย่างต่อเนื่องมากขึ้น การมีส่วนร่วมของประชาชนสามารถเกิดผลในการยอมรับอย่างสูงต่อการตัดสินใจโดยกลุ่มซึ่งมีส่วนในการตัดสินใจนั้น ๆ ในการนี้จะช่วยลดความขัดแย้งระหว่างการนำไปปฏิบัติทำให้เกิดการประหยัดค่าใช้จ่ายซึ่งโดยทั่วไปอาจแพงกว่าค่าใช้จ่ายในการทำโครงการการมีส่วนร่วมของประชาชน

3. การสร้างฉันทามติ การมีส่วนร่วมของประชาชนสามารถที่จะสร้างข้อตกลงที่มั่นคงและการยอมรับระหว่างกลุ่ม ซึ่งก่อนหน้านี้อาจมีความคิดเห็นขัดแย้งกันคนละทาง การมีส่วนร่วมยังก่อให้เกิดความเข้าใจระหว่างคู่กรณี ลดความขัดแย้งทางการเมืองและสร้างให้เกิดความชอบธรรมในการตัดสินใจของรัฐ

4. การเพิ่มความง่ายต่อการนำไปปฏิบัติ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทำให้คนเรามีความรู้ถึงความเป็นเจ้าของการตัดสินใจนั้นและครั้งหนึ่งเมื่อได้ร่วมตัดสินใจแล้วย่อมต้องการที่

จะเห็นสิ่งนั้นนำไปปฏิบัติไม่เพียงแต่จะมีการสนับสนุนทางการเมืองต่อการนำไปปฏิบัติ แต่กลุ่มและปัจเจกชนอาจรู้สึกกระตือรือร้นในการที่จะช่วยให้เกิดผลในทางปฏิบัติ

5. การหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าในกรณีที่น่ากลัวที่สุด กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนก่อให้เกิดโอกาสที่ผู้กระตือรือร้นจะแสดงความต้องการของกลุ่มเขาและความห่วงกังวลที่ปราศจากความรู้สึกที่เป็นปฏิกิริยา การมีส่วนร่วมของประชาชนตั้งแต่ต้น สามารถลดการเผชิญหน้ากันอย่างรุนแรงที่อาจจะเป็นไปได้ อย่างไรก็ตามการมีส่วนร่วมของประชาชนไม่ใช่ยาวิเศษไม่อาจที่จะลดหรือกำจัดความขัดแย้งในทุกกรณีได้

6. การดำรงไว้ซึ่งความน่าเชื่อถือและความชอบธรรม วิธีทางที่จะนำไปสู่ความชอบธรรมและการดำรงอยู่ของความชอบธรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อการตัดสินใจก่อให้เกิดความขัดแย้งก็จะต้องใช้กระบวนการตัดสินใจซึ่งโปร่งใสและน่าเชื่อถือต่อสาธารณชน การมีส่วนร่วมของประชาชนยังก่อให้เกิดความเข้าใจถึงเหตุผลที่จะนำไปสู่การตัดสินใจนั้น ๆ

7. การคาดคะเนความห่วงกังวลของประชาชนและค่านิยมของสาธารณชน เจ้าหน้าที่ท้องถิ่นที่ทำงานกับสาธารณชนในการมีส่วนร่วมของประชาชนเขาจะค่อย ๆ เพิ่มความรู้สึกลึกซึ้งต่อความห่วงกังวลของสาธารณชนและต่อที่ว่าสาธารณชนมองการปฏิบัติงานขององค์กรท้องถิ่นอย่างไร บ่อยครั้งที่ทัศนคติเหล่านี้ได้นำมาพูดคุยกันภายในเพื่อที่ว่าเจ้าหน้าที่จะเกิดความตระหนักถึงการตอบสนองของสาธารณชนที่เป็นไปได้ต่อกระบวนการและการตัดสินใจต่าง ๆ ถึงแม้ว่าประเด็นนั้นอาจจะไม่ใหญ่โตมากมายนักที่ต้องการการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างเป็นทางการ

8. การพัฒนาความเชี่ยวชาญและความคิดสร้างสรรค์ของสาธารณประโยชน์อันสำคัญยิ่งของการมีส่วนร่วมของประชาชนคือการให้การศึกษาต่อสาธารณชนที่ดีขึ้นกว่าเดิม ผู้มีส่วนร่วมไม่เพียงแต่จะเรียนรู้เกี่ยวกับเนื้อหา แต่เขายังได้เรียนรู้ด้วยว่ากระบวนการตัดสินใจโดยองค์กรท้องถิ่นของเขาควรจะเป็นเช่นไรและทำไมต้องตัดสินใจดังกล่าว การมีส่วนร่วมของประชาชนยังเป็นเวทีฝึกที่มีประสิทธิภาพของผู้นำท้องถิ่นในอนาคตอีกด้วย

ลักษณะและรูปแบบของการมีส่วนร่วม

รูปแบบการมีส่วนร่วมแบ่งเป็น 5 รูปแบบดังนี้ (Cary, 1976)

1. เป็นสมาชิก (Membership)
2. เป็นสมาชิกผู้เข้าร่วมประชุม (Attendance at Meeting)
3. เป็นสมาชิกผู้เข้าบริจาคเงิน (Financial Contribution)
4. เป็นกรรมการ (Membership on Committees)
5. เป็นประธาน (Position of Leadership)

นอกจากนี้ยังได้แบ่งรูปแบบของผู้มีส่วนร่วมออกเป็น 3 แบบคือ (Cary, 1976)

1. ผู้กระทำ (Actor) การมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจว่าจะไรควรทำและควรทำอย่างไร
2. ผู้ได้รับผลกระทบ (Recipient) คือการมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาเช่นการดำเนินตามที่ได้วางไว้
3. สาธารณชนทั่วไป (Public) ได้แก่ การแบ่งสรรประโยชน์จากโครงการที่สร้างขึ้นสำหรับกรอบความคิดเบื้องต้นในรูปแบบการมีส่วนร่วมมีการกำหนดไว้ 4 ลักษณะ ได้แก่ (Cohen & Uphoff, 1980)

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) คือร่วมในการคิดถึงปัญหาโดยระบุความต้องการของชุมชน จนเกิดการตัดสินใจดำเนินการโดยองค์กรของชุมชนหรือชาวบ้าน
2. การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ (Implementation) ซึ่งประกอบด้วยการสนับสนุนด้านทรัพยากรต่าง ๆ การบริหารงาน การทำกิจกรรมและการประสานงานของความช่วยเหลือ
3. การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ (Benefits) ทางด้านวัตถุประสงค์ของแต่ละบุคคล
4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation)

ลักษณะของการมีส่วนร่วมมีประเด็นสำคัญที่ต้องพิจารณา 10 ประการคือ (พัชร พงษ์ศิริ, 2541)

1. มีคณะผู้บริหารมีส่วนร่วมพิจารณาเพื่อวางแผนดำเนินการให้เหมาะสมว่าจะให้บุคคลใดกลุ่มใด เข้ามามีส่วนร่วมเมื่อใดและโดยวิธีใด ฯลฯ โดยคณะผู้บริหารการมีส่วนร่วมนี้ควรมีตัวแทนผู้ได้รับผลกระทบในจำนวนมากพอสมควรและให้มีความหลากหลายมากพอ
2. ระยะเวลาและสถานที่ในการมีส่วนร่วมกับโครงการ โดยหลักการควรต้องให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเข้ามามีส่วนร่วมให้ต่อเนื่อง ตามวงจรของโครงการตั้งแต่เริ่มต้นจนโครงการยุติ หรือหากคณะผู้บริหารเห็นว่าเหมาะสมอาจให้มีส่วนร่วมในกิจกรรมที่แต่ละคนเกี่ยวข้องด้วยจริง ๆ เท่านั้นก็ได้
3. การมีส่วนร่วมนี้ตามธรรมชาติอาจเกิดขึ้นไม่สม่ำเสมอหรือตลอดเวลาก็ได้เช่นเมื่อเกิดภัยพิบัติต่าง ๆ
4. การมีส่วนร่วมเป็นเป้าหมายปลายทางหรือให้เป็นแนวทางคือจะให้เพียงบุคคลต่าง ๆ เข้ามาเกี่ยวข้องก็พอใจคิดว่าบรรลุวัตถุประสงค์บางสิ่งแล้วหรือจะพิจารณาว่าการมีส่วนร่วมเป็นแนวทางที่ต้องทำให้ดี อันเป็นการคำนึงถึงการมีส่วนร่วมที่เป็นวิธีการหรือกระบวนการที่ต้องดำเนินไปอย่างมีคุณภาพ ซึ่งทำให้งานเกิดความสำเร็จมากยิ่งขึ้น

5. การมีส่วนร่วมนั้นมีมิติทั้งด้านปริมาณและคุณภาพโดย

5.1 ทางด้านปริมาณนั้นถ้ามีคนส่วนมากก็ควรทำให้ความสัมพันธ์มากขึ้นก็จะทำให้องค์กรทางสังคมก่อตัวขึ้น

5.2 ทางด้านคุณภาพ ควรให้การมีส่วนร่วมมีมิติที่จะช่วยขัดขวางความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมระหว่างบุคคลหรือความเป็นนายเป็นปาวเปลี่ยนไปมีส่วนร่วมอย่างเสมอภาคยิ่งขึ้นจึงจะถือว่าเป็นการมีส่วนร่วมที่มีคุณภาพดี

6. สถานการณ์การมีส่วนร่วมนั้นต้องคำนึงถึงว่าการมีส่วนร่วมที่แข่งขันมิใช่เกิดขึ้นจากการออกคำสั่ง แต่จะสร้างขึ้นเองเพื่อให้เกิดกระบวนการที่ดีต้องใช้ความพยายามเพื่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ให้เกิดแนวคิดประชาสังคม มีจิตสำนึกสาธารณะชนและเคารพความหลากหลายทางความคิดจนกระทั่งเป็นวิถีชีวิตประจำวันของประชาชน ทำให้เกิดมุมมองที่กว้างขึ้นและเกิดความรอบครอบมากขึ้น

นอกจากนี้ยังแบ่งลักษณะการมีส่วนร่วมของชุมชนออกเป็น 3 ลักษณะได้แก่ (ศิริกาญจน์ โกสุมภ์, 2542)

1. การมีส่วนร่วมของชุมชนแบบชายขอบ (Marginal Participation) เป็นลักษณะการร่วมมือหรือการทำกิจกรรมร่วมกัน โดยมีข้อจำกัดอันทำให้การมีส่วนร่วมเป็นแบบไม่เต็มที่ ข้อจำกัดนี้อาจเกิดจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน 2 ฝ่าย ฝ่ายหนึ่งอาจรู้สึกว่าคุณเองด้อยอำนาจกว่าหรือมีทรัพยากรเชิงอำนาจเช่นเป็นผู้มีความรู้น้อยกว่าจึงทำให้ไม่ปรารถนาเข้ามามีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ นั่นคือความเข้มข้นของการมีส่วนร่วมน้อย

2. การมีส่วนร่วมของชุมชนแบบเป็นบางส่วน (Partial Participation) การมีส่วนร่วมแบบบางส่วนเป็นการเข้ามาเกี่ยวข้องของประชาชนในชุมชนหรือกิจกรรมในระดับที่เข้มข้นมากกว่าแบบชายขอบ การมีส่วนร่วมแบบบางส่วนนี้จะมีลักษณะที่มีส่วนร่วมแบบร่วมริเริ่มงานร่วมให้การสนับสนุนด้วยการบริจาคหรือร่วมมือในการทำงาน โดยมีบทบาทมากกว่าแบบชายขอบและร่วมตัดสินใจบ้างซึ่งการตัดสินใจนั้นอาจจะไม่สามารถเปลี่ยนแปลงการดำเนินการได้ทั้งหมดก็ตาม

3. การมีส่วนร่วมของชุมชนแบบสมบูรณ์ (Full Participation) เป็นการมีส่วนร่วมโดยทั้งสองฝ่ายร่วมกันอย่างเข้มข้นและเท่าเทียมกัน ต่างฝ่ายต่างมีอิทธิพลต่อกิจกรรมร่วมกัน ทุกฝ่ายมีส่วนร่วมได้เต็มที่เป็นการมีส่วนร่วมของกลุ่มผู้นำหลักในชุมชนเช่น เจ้าอาวาส ผู้บริหาร คณะกรรมการซึ่งเป็นกลุ่มที่มีบทบาทในอันที่จะชี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนเป็นแบบแผนของการมีส่วนร่วมและมีอำนาจในการตัดสินใจอย่างเต็มที่ กลุ่มผู้นำชุมชนเป็นผู้มีอิทธิพลเพราะมีทรัพยากรทางอำนาจ ทำให้มีบทบาทตามหน้าที่ที่เป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนจะเป็นผู้ริเริ่มงาน

ผู้คิดงาน ร่วมดำเนินการ ร่วมสนับสนุน ร่วมงาน ร่วมกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง ร่วมแสดงความคิดเห็น ร่วมจริงจังในทุกขั้นตอนและมีอำนาจในการตัดสินใจมากที่สุด

ขั้นตอนการมีส่วนร่วม

ขั้นตอนของการมีส่วนร่วมออกเป็นหลาย ๆ แบบด้วยกัน ส่วนแนวคิดที่ได้รับการพัฒนาอย่างเป็นระบบมากที่สุด ได้จำแนกขั้นตอนหรือประเภทของการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 ขั้นตอนดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

ขั้นที่ 1 การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในกระบวนการของการตัดสินใจนั้นประการแรกที่สุดที่จะต้องกระทำคือการกำหนดความต้องการและการจัดลำดับความสำคัญ ต่อจากนั้นคือเลือกนโยบายและประชากรที่เกี่ยวข้อง การตัดสินใจในวงเริ่มต้น การตัดสินใจช่วงดำเนินการวางแผน และการตัดสินใจในช่วงการปฏิบัติตามแผนที่วางไว้

ขั้นที่ 2 การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานในส่วนที่เป็นองค์ประกอบของการดำเนินงานโครงการนั้นจะได้มาจากคำถามที่ว่า ใครทำประโยชน์ให้แก่โครงการบ้างและจะทำประโยชน์ได้โดยวิธีใดเช่น การช่วยเหลือด้านทรัพยากร การบริหารงานและการขอความช่วยเหลือ เป็นต้น

ขั้นที่ 3 การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ในส่วนที่เกี่ยวกับผลประโยชน์นั้น นอกจากความสำคัญของผลประโยชน์ในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพแล้ว ยังต้องพิจารณาถึงการกระจายผลประโยชน์ภายในกลุ่มด้วย ผลประโยชน์ของโครงการนี้รวมทั้งผลที่เป็นประโยชน์ในทางบวกและผลที่เกิดขึ้นในทางลบที่เป็นผลเสียของโครงการซึ่งจะเป็นประโยชน์และเป็นโทษต่อบุคคลและสังคมด้วย

ขั้นที่ 4 การมีส่วนร่วมในการประเมินผลสิ่งที่สำคัญที่ต้องสังเกตคือความเห็น ความชอบ ความคาดหวังซึ่งจะมีอิทธิพลสามารถแปรเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคลในกลุ่มต่าง ๆ ได้ องค์การอนามัยโลกได้เสนอว่าความร่วมมือร่วมประกอบด้วยกระบวนการ 4 ขั้นตอนคือ

(World Health Organization, 1979)

ขั้นที่ 1 การวางแผน (Planning) ประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา จัดลำดับความสำคัญ ตั้งเป้าหมายกำหนดการใช้ทรัพยากร กำหนดวิธีการติดตามและประเมินผล และประการสำคัญคือการตัดสินใจ

ขั้นที่ 2 การดำเนินกิจกรรม (Implementation) ประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในการจัดการและบริหารการใช้ทรัพยากร มีความรับผิดชอบในการจัดสรร ควบคุมทางการเงินและการบริหาร

ขั้นที่ 3 การใช้ประโยชน์ (Utilization) ประชาชนจะต้องมีความสามารถในการนำกิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ซึ่งเป็นการเพิ่มระดับของการพึ่งตนเอง

ขั้นที่ 4 การได้ประโยชน์ (Obtaining Benefits) ประชาชนจะต้องได้รับการแจกจ่ายผลประโยชน์จากชุมชนในพื้นที่เท่ากัน ซึ่งอาจจะเป็นผลประโยชน์ส่วนตัว ในสังคมหรือวัตถุก็ได้ นอกจากนี้ขั้นตอนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาซึ่งเป็นการวัดเชิงคุณภาพสามารถแบ่งออกเป็น 5 ขั้นตอนดังนี้ (บัณฑิร อ่อนคำ, 2548)

ขั้นตอนที่ 1 การมีส่วนร่วมในขั้นการริเริ่มการพัฒนา ซึ่งเป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาภายในชุมชนตลอดจนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจกำหนดความต้องการของชุมชนและมีส่วนในการจัดลำดับความสำคัญของความต้องการ

ขั้นตอนที่ 2 การมีส่วนร่วมในขั้นการวางแผนในการพัฒนาเป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและวัตถุประสงค์ของโครงการ กำหนดวิธีการและแนวทางการดำเนินงาน ตลอดจนกำหนดทรัพยากรและแหล่งทรัพยากรที่ใช้

ขั้นตอนที่ 3 การมีส่วนร่วมในขั้นการดำเนินงานพัฒนาเป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการสร้างผลประโยชน์โดยการสนับสนุนทรัพยากร วัสดุอุปกรณ์และแรงงานหรือเข้าร่วมบริหารงาน ประสานงานและดำเนินงานของความช่วยเหลือจากภายนอก

ขั้นตอนที่ 4 การมีส่วนร่วมในขั้นการรับผลประโยชน์จากการพัฒนาเป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในขั้นการรับประโยชน์ที่พึงได้รับจากการพัฒนาหรือยอมรับผลประโยชน์อันเกิดจากการพัฒนาทั้งด้านวัตถุและจิตใจ

ขั้นตอนที่ 5 การมีส่วนร่วมในการประเมินผู้บริหารพัฒนาเป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้าร่วมประเมินว่าการพัฒนาที่ได้กระทำไปนั้นสำเร็จตามวัตถุประสงค์เพียงใด ซึ่งการประเมินอาจจะปรากฏในรูปของการประเมินย่อยเป็นการประเมินผลความก้าวหน้าเป็นระยะ ๆ หรือกระทำในรูปของการประเมินผลรวมซึ่งเป็นการประเมินผลสรุปรวบยอด

จากแนวคิดของการมีส่วนร่วมดังกล่าวข้างต้นสรุปได้ว่า ขั้นตอนของการมีส่วนร่วมสามารถแบ่งเป็น 4 ประเด็นหลักคือ 1) มีส่วนร่วมในขั้นการริเริ่ม/การตัดสินใจ 2) มีส่วนร่วมในขั้นการวางแผน 3) มีส่วนร่วมในขั้นการดำเนินการ และ 4) มีส่วนร่วมในการประเมินผล

ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม

ปัจจัยที่ทำให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในการพัฒนาได้แก่ (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2536)

1. ปัจจัยทางด้านบุคคล บุคคลที่จะทำงานพัฒนาเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของประชาชน ต้องสร้างเงื่อนไขของบทบาทของตนให้พร้อมโดยต้องมีทัศนคติและจิตสำนึกที่เหมาะสมเช่นการยอมรับศักดิ์ศรีที่เท่าเทียมกัน การมีความเชื่อและเคารพในตัวตน การพร้อมที่จะเรียนรู้อย่างเต็มความสามารถ

2. ปัจจัยด้านการบริหารเป็นผลที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติตามกฎระเบียบควรมีความยืดหยุ่นพอสมควรเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมที่ค่อนข้างอิสระและไม่ผูกพันมากเกินไป

3. ปัจจัยด้านโครงสร้างชุมชน แบ่งออกเป็นหลายองค์ประกอบ ได้แก่

3.1 ลักษณะความสัมพันธ์ของชุมชน ชุมชนใดที่มีความสัมพันธ์ในชุมชนเป็นลักษณะปฐมภูมิ รู้จักกันเป็นญาติพี่น้อง การมีส่วนร่วมจะดีกว่าชุมชนที่ประชาชนมาจากหลายแห่งและต่างวัฒนธรรม

3.2 โครงสร้างของประชาชน ชุมชนที่มีโครงสร้างประชากรวัยแรงงานมาก การมีส่วนร่วมจะมากกว่าโครงสร้างชุมชนที่วัยแรงงานย้ายออกไปทำงานที่อื่น

3.3 วัฒนธรรมที่เอื้อต่อการมีส่วนร่วม เช่นการมีคนในชุมชนมีความเห็นอกเห็นใจ และการเห็นความสำคัญของการช่วยเหลือผู้อื่นจะทำให้ชุมชนเกิดการมีส่วนร่วมมากกว่าชุมชนที่ต่างคนต่างอยู่

3.4 ค่านิยมของชุมชน เช่นค่านิยมการนับถือผู้นำอาวุโสหรือผู้นำชุมชน ทำให้ผู้นำชุมชนเป็นแกนนำที่จะทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ได้

3.5 โครงสร้างของอำนาจหมายถึงบุคคลหรือกลุ่มที่มีอิทธิพลในการตัดสินใจของกลุ่มในชุมชนเช่นผู้นำชุมชน โดยส่วนใหญ่มีฐานะทางเศรษฐกิจ มีความรู้และประสบการณ์ถ้าผู้นำเห็นประโยชน์ก็จะเป็แกนนำในการมีส่วนร่วมของประชาชน

3.6 ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ถ้าชุมชนตั้งถิ่นฐานมีลักษณะเป็นกลุ่มจะทำให้ประชาชนรู้จักและทำกิจกรรมร่วมกันมากกว่าชุมชนที่ตั้งอยู่อย่างกระจัดกระจาย

3.7 ทรัพยากรและสภาพแวดล้อมของชุมชน ชุมชนใดมีทรัพยากรและสภาพแวดล้อมของชุมชนที่ดีเช่นเป็นชุมชนในเขตชลประทานหรือประชาชนมีการศึกษามีรายได้ดี จะทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาและความต้องการของชุมชนดีกว่าชุมชนที่ทรัพยากรและมีสภาพแวดล้อมที่ไม่ดี

อุปสรรคของการมีส่วนร่วมในการพัฒนา

ได้มีผู้ศึกษาถึงปัญหาอุปสรรคของการมีส่วนร่วมไว้หลายคนพบว่าอุปสรรคสำคัญของการมีส่วนร่วมในการพัฒนาคือ ความไม่มีพลังอำนาจ ทำให้เกิดปัญหาการแยกส่วนและเกิดกระบวนการที่ทำให้คนเกิดความแปลกแยกใน 3 ส่วนได้แก่ ด้านช่องว่างหรือระยะห่างระหว่างความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น (Spatial) ด้านจิตสำนึก (Conscious) ด้านสังคม (Social) โดยการแยกส่วนหมายถึงการที่คนในชุมชนจะต้องแสวงหาทรัพยากรพื้นฐานจากนอกหมู่บ้านทำให้เกิดการย้ายถิ่นฐานทั้งแบบชั่วคราวและถาวร (Hirsch, 1996)

ซึ่งปัจจัยที่จะส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วม (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2546) ของชุมชนได้แก่

1. ปัจจัยด้านการจัดการเป็นตัวกระตุ้นการมีส่วนร่วมโดยพัฒนาให้เกิดการรับผิดชอบในพันธกิจและเป้าหมายและส่งเสริมให้เกิดความเข้าใจของการที่ต้องพึ่งพากันหรือร่วมกัน รวมถึงหาความเห็นชอบร่วมกันในงานที่แต่ละฝ่ายจะรับไปทำโดยมีความไว้วางใจ
2. ปัจจัยด้านการสื่อสาร วางเป้าหมายการสื่อสารเพื่อให้ชุมชนมองเห็นคุณค่าของตนเองและสร้างความมั่นใจให้กับคนในชุมชนและสามารถให้เทคโนโลยีที่เหมาะสมในทุกขั้นตอนของการมีส่วนร่วม
3. ปัจจัยทางการเมือง สังคมและวัฒนธรรมซึ่งการกระจายอำนาจทางการเมืองและอำนาจการตัดสินใจให้ประชาชนเหมาะสม การใช้สิทธิความเป็นพลเมืองเพื่อประชาชนจะได้รับแรงจูงใจมีส่วนร่วม สภาพเศรษฐกิจ วัฒนธรรมและกายภาพในชุมชนเอื้อต่อการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม
4. ปัจจัยของโครงการคือโครงการให้ความสะดวกกับประชาชนหรือไม่และทำให้ประชาชนรู้สึกเป็นเจ้าของโครงการแท้จริงครบทุกกระบวนการ รวมถึงควรให้การพัฒนาความรู้สึกและทักษะการมีส่วนร่วมแก่ประชาชน
5. ปัจจัยด้านพลัง พลังต้องร่วมกับชุมชนศึกษาองค์ประกอบของชุมชน มีความรู้ความเข้าใจในกระบวนการมีส่วนร่วม มีความจริงใจเป็นที่น่าเชื่อถือและศรัทธาของคนในชุมชน
6. ปัจจัยด้านผู้นำ ผู้นำจะต้องมีความจริงใจที่จะช่วยเหลือชุมชนเป็นที่ยอมรับจากชาวบ้านและมีความสามารถกระตุ้นชาวบ้านให้ค้นหาปัญหาและเห็นความจำเป็นของการแก้ไขปัญหานั้น

ทั้งนี้ที่ผ่านมามีการดำเนินงานการมีส่วนร่วมในด้านสาธารณสุขค่อนข้างต่ำ แคบและมีความจำกัดเฉพาะการมีส่วนร่วมช่วยรับและดำเนินโครงการเท่านั้น (ทวีทอง หงส์วิวัฒน์ และคณะ, 2541)

นอกจากนี้ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นยังแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มดังนี้ (ชัยฉกร พรภาณวิชัย, 2544)

1. การที่จะได้รับความช่วยเหลือและบริการจากรัฐเช่น เงิน วัสดุอุปกรณ์
2. การที่จะได้รับผลประโยชน์จากกลุ่ม
3. การที่จะได้รับการสนับสนุน การกระตุ้นและแรงจูงใจจากผู้นำชุมชน

ในส่วนของปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของบุคคลและชุมชนในงานด้านสาธารณสุข (เพ็ญศรี เปลี่ยนจำ, 2542) ได้แก่

1. ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐกับประชาชนและการประสานงานที่ดีต่อกัน เจ้าหน้าที่ในภาครัฐเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญที่จะส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาด้วยชุมชนเอง หากเจ้าหน้าที่ของรัฐขาดแนวคิด และมีความเชื่อมั่นว่าตนเองเป็นผู้ให้และประชาชนเป็นเพียงผู้รับ ทำให้เกิดการครอบงำทางความคิดของประชาชน การพัฒนาที่จะประสบความสำเร็จ ความล้มเหลวและขาดความต่อเนื่อง ตรงกันข้ามถ้ามีการประสานงานที่ดีจะนำมาซึ่งความเข้าใจ ความใกล้ชิดสนิทสนมและความรู้สึกที่ทุกคนต่างเป็นส่วนหนึ่งของโครงการนั้น ๆ

2. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการบริหารในระบบราชการ การดำเนินของหน่วยงานต่าง ๆ มุ่งที่จะให้เกิดผลในระยะอันสั้น การกำหนดนโยบายและอำนาจการตัดสินใจอยู่ส่วนกลาง การทำงานที่มุ่งการสั่งการมากกว่าให้ชุมชนมีส่วนร่วมโดยตรง

3. ปัจจัยทางด้านชุมชน ลักษณะทางภูมิศาสตร์ จิตวิทยาสังคม การจัดระเบียบสังคม และวัฒนธรรมของชุมชนในแต่ละชุมชนมีปัจจัยที่เอื้ออำนวยแตกต่างกันออกไป ชุมชนที่ดำรงรากฐานเป็นเวลานานจะมีปฏิสัมพันธ์ในลักษณะเครือข่าย การรวมตัวของชุมชน การเสียสละช่วยเหลือซึ่งกันและกัน กระบวนการจัดองค์กรชุมชน

ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมซึ่งใช้เป็นพื้นฐานในการสร้างโมเดล

ในส่วนของทฤษฎีการมีส่วนร่วม ประกอบด้วยหลายทฤษฎีดังนี้

ทฤษฎีการตัดสินใจและการกระทำทางสังคม

ทฤษฎีนี้ช่วยให้เข้าใจและอธิบายพื้นฐานเบื้องต้นทางด้านจิตวิทยาของคน ซึ่งเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมและการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ เพื่อจะกระทำหรือไม่กระทำพฤติกรรมนั้น ๆ ได้แก่ (Reeder, 1973)

1. ปัจจัยดึงดูด (Pull Factor) ประกอบด้วย

1.1 เป้าหมาย (Goals) การกระทำทุกอย่างจะต้องมีเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ อาจจะเป็นความเชื่อ ความรู้สึกและอาจเป็นเงื่อนไขที่ตนเองหรือคนอื่นเป็นผู้กำหนดให้เป็นไปตามความปรารถนา

1.2 ความเชื่อ (Beliefs) เป็นความคิดหรือความรู้สึกที่เกิดขึ้นเองโดยปราศจากการอ้างอิงใด ๆ ความเชื่อนี้จะมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเพราะคนส่วนมากจะเลือกกระทำตามความเชื่อพื้นฐานที่เขามีอยู่ดั้งเดิม

1.3 ค่านิยม (Value) เป็นระบบหนึ่งของความเชื่อ การดำรงชีวิตอยู่ในสังคมนั้น ๆ จะต้องสร้างเงื่อนไขในการดำรงชีวิต การที่จะกระทำหรือไม่กระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งมีพื้นฐานมาจากการที่สังคมนั้นตัดสินใจแล้วว่าดีหรือเลว

1.4 ความเคยชินและขนบธรรมเนียมประเพณี (Habits and Customs) เป็นรูปแบบที่สร้างขึ้นมาจากความรับผิดชอบภายในกลุ่ม ซึ่งคนในสังคมยอมรับด้วยความเต็มใจเป็นแบบอย่างที่ดีและมีเหตุผล การกระทำที่แสดงออกมาเช่นนี้เป็นเพราะความเคยชินและเป็นประเพณีดั้งเดิมที่ยึดถือมานาน

2. ปัจจัยผลักดัน (Push Factor) ประกอบด้วย

2.1 ความคาดหวัง (Expectations) เป็นความรู้สึกภายในตัวเราหรือที่เกิดขึ้นจากตัวบุคคล กลุ่มและสังคมที่ได้คาดหวังในตัวเรา ควรจะมีความเชื่อมีความรู้สึกหรือแสดงการกระทำออกมาตามต้องการ

2.2 ข้อผูกพัน (Commitment) เมื่อมีการรวมกลุ่มกิจกรรมพิเศษขึ้นในสังคมก็จะมีข้อผูกพันที่สมาชิกในกลุ่มจะต้องทำตามสัญญาหรือข้อผูกพันตามที่กลุ่มตั้งขึ้น

2.3 การบังคับ (Force) เป็นความรู้สึกของคนที่ต้องกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยไม่มีทางเลือกอาจจะถูกบังคับโดยกฎหมายก็ได้ การบังคับนี้จะรุนแรงกว่าการสมัครใจทำเอง

3. ปัจจัยสนับสนุน (Support Factors) ประกอบด้วย

3.1 โอกาส (Opportunity) เป็นความเชื่อของคนที่คิดว่าตนเองอยู่ในสถานการณ์ที่สามารถจะเลือกกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ตามโอกาสที่ตนมีอยู่ แต่บางคนไม่มีโอกาสจะเลือกกระทำได้เพราะสถานการณ์ไม่เอื้ออำนวย

3.2 ความสามารถ (Ability) การที่คนยอมรับว่าตนเองมีขีดความรู้ ความสามารถเพียงใดที่จะสามารถกระทำสิ่งที่ตนต้องการให้สำเร็จลุล่วงไปได้

3.3 การสนับสนุน (Support) เป็นส่วนหนึ่งของการช่วยเหลือหรือต่อต้าน ซึ่งเกิดจากตัวบุคคลหรือกลุ่มสนับสนุนด้านความคิดเห็นหรือเป็นแรงกระตุ้นให้คนทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดลงไป เนื่องจากเขามีความรู้สึกว่ามีผู้สนับสนุนให้เขากระทำ

จากปัจจัยหลักทั้ง 3 ปัจจัยข้างต้นได้อธิบายอิทธิพลที่เป็นสาเหตุต่อการตัดสินใจและการกระทำทางสังคมของบุคคลไว้ 10 ประการดังนี้ (จิตพร ลิขิตภูษา, 2547)

1. ในสถานการณ์ของการกระทำทางสังคมจะเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของบุคคลซึ่งแต่ละคนจะมีเหตุผลแต่ละอย่างในการตัดสินใจที่จะกระทำหรือไม่กระทำ
2. บุคคลจะตัดสินใจหรือแสดงการกระทำบนพื้นฐานของกลุ่มเหตุผล โดยการตัดสินใจจะสอดคล้องหรือตรงกับความต้องการของตนในสถานการณ์นั้น ๆ
3. เหตุผลบางประการอาจจะสนับสนุนหรือต่อต้านการตัดสินใจที่จะกระทำพฤติกรรมของบุคคลก็ได้
4. เหตุผลแต่ละเหตุผลในการตัดสินใจกระทำหรือไม่กระทำมีน้ำหนักที่แตกต่างกัน

5. เหตุผลที่เกี่ยวกับการตัดสินใจกระทำสิ่งใดมิใช่มาจากเหตุผลในเหตุผลหนึ่งหรือทั้งหมดแต่เป็นกลุ่มเหตุผลที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์นั้น ๆ

6. กลุ่มของเหตุผลที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์นั้น ๆ จะมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจทุกโอกาส

7. กลุ่มปัจจัยหรือเหตุผลที่มีต่อการกระทำทางสังคมหรือมีส่วนร่วมนั้นย่อมมีการเปลี่ยนแปลงเสมอ

8. ในบางสถานการณ์อาจมีทางเลือกมากกว่าหนึ่งทางที่จะตอบสนองต่อการเลือกแสดงพฤติกรรมในสถานการณ์นั้น

9. ในสถานการณ์เดียวกันแต่ละบุคคลอาจตัดสินใจแตกต่างกัน

10. เหตุผลของการตัดสินใจสามารถมองเห็นได้จากทางเลือกที่ได้เลือกแล้ว

ทฤษฎีสัมพันธภาพระหว่างบุคคล

สัมพันธภาพระหว่างบุคคลเป็นผลรวมของการปฏิบัติและการกระทำระหว่างบุคคล ซึ่งเกิดจากการที่บุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไปได้มีส่วนร่วมในการติดต่อสื่อสารหรือทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ร่วมกันโดยใช้ความอดทน ความรักใคร่ ความเข้าใจอันดีและการให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันเพื่อให้เกิดการยอมรับในการเป็นส่วนหนึ่งของสังคมโดยอธิบายทฤษฎีสัมพันธภาพระหว่างบุคคลของชูลิแวนผู้ซึ่งศึกษาพฤติกรรมในการอยู่ร่วมกันของบุคคลว่าพฤติกรรมและบุคลิกภาพของมนุษย์เป็นผลมาจากสัมพันธภาพระหว่างบุคคล บุคคลไม่สามารถแยกความสัมพันธ์ของตนกับบุคคลอื่นได้เลยตั้งแต่เกิดจนตาย ซึ่งชูลิแวนเชื่อว่าทฤษฎีสัมพันธภาพระหว่างบุคคลของเขาเกิดจากความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ 2 ประการคือ 1) ความต้องการความพึงพอใจ เป็นความต้องการทางสรีระวิทยาเช่น ความหิว ความกระหาย ความต้องการทางเพศ เป็นต้นและ 2) ความต้องการความมั่นคง เป็นความต้องการทางด้านจิตสังคม รวมถึงความสุขสบายใจ การมีความคิด มีค่านิยมอยู่ในกรอบที่สังคมยอมรับสิ่งเหล่านี้จะเกิดขึ้นได้อยู่ที่สัมพันธภาพระหว่างบุคคลโดยที่บุคคลจะได้รับความสุขใจเพราะมีเพื่อนซึ่งเพื่อนใหม่ในที่นี้หมายถึงบุคคลที่สนิทสนมพอที่จะยอมรับทุกข้ออื่นได้ไม่ว่าจะอยู่ในวัยเดียวกันหรือไม่ก็ตาม (Evans, 1996)

การสร้างสัมพันธภาพนั้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตลอดเวลา เริ่มตั้งแต่เกิดจนถึงช่วงสุดท้ายของชีวิต บุคคลจะประสบความสำเร็จหรือล้มเหลวด้านต่าง ๆ ขึ้นอยู่กับสัมพันธภาพของตนกับบุคคลอื่น บางคนแม้มีความรู้ดีแต่ไม่มีการติดต่อสื่อสารที่ดีหรือมีการติดต่อสื่อสารในรูปแบบที่ไม่เหมาะสมก็อาจก่อให้เกิดปัญหาในการทำงานหรือการดำรงชีวิตได้

ทฤษฎีการเกลี้ยกล่อมมวลชน

การเกลี้ยกล่อมเป็นกระบวนการหนึ่งที่จะช่วยให้บุคคลเกิดความเชื่อและประสงค์ที่จะแสดงพฤติกรรมโดยหลักในการเกลี้ยกล่อมจะต้องอาศัยพฤติกรรมของมนุษย์ สัญชาติญาณ การศึกษา อบรมและความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมรอบตัวเราและการเกลี้ยกล่อมจะได้ผลดีต้องสร้างความสนใจในเรื่องที่จะเกลี้ยกล่อมให้เข้าใจแจ่มแจ้ง ให้เกิดศรัทธาตรงกับความต้องการของผู้ถูกเกลี้ยกล่อม โดยเฉพาะในเรื่องของความต้องการตามหลักทฤษฎีของมาสโลว์ (Maslow) ที่เรียกว่า ลำดับขั้นของความต้องการคือความต้องการของคนเป็นไปตามลำดับจากน้อยไปมากโดยความต้องการจะต้องได้รับการตอบสนองในขั้นแรกแล้วความต้องการขั้นต่อไปจึงจะพัฒนาได้ตามลำดับมีทั้งหมด 5 ระดับดังนี้คือ

1. ความต้องการทางด้านสรีระ (Physiological Needs) เป็นความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ (Survival Needs) ได้แก่ ความต้องการเรื่องอาหาร น้ำ เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรคและความต้องการทางเพศ เป็นต้น
2. ความต้องการความมั่นคงปลอดภัยในชีวิต (Safety and Security Needs) ได้แก่ ความต้องการที่จะอยู่อย่างมีความปลอดภัยจากการถูกทำร้ายร่างกายหรือถูกขโมยทรัพย์สินหรือความมั่นคงในการทำงานและการมีชีวิตอยู่อย่างมั่นคงในสังคม
3. ความต้องการทางด้านสังคม (Social Needs) ได้แก่ ความต้องการความรัก ความต้องการที่จะให้สังคมยอมรับว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของสังคม
4. ความต้องการเกียรติยศชื่อเสียง (Self Esteem Needs) ได้แก่ ความภาคภูมิใจ ความต้องการดีเด่นในเรื่องหนึ่งที่จะได้รับการยกย่องจากบุคคลอื่น ความต้องการด้านนี้เป็นความต้องการระดับสูงที่เกี่ยวกับความมั่นใจในตนเองในเรื่องความรู้ความสามารถและความสำคัญของบุคคล
5. ความต้องการความสำเร็จแห่งตน (Self Actualization Needs) เป็นความต้องการระดับสูงสุดซึ่งเป็นความต้องการที่อยากจะให้เกิดความสำเร็จในทุกสิ่งทุกอย่างตามความนึกคิดของตนเองเพื่อพัฒนาตนเองให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ ความต้องการนี้เป็นความต้องการพิเศษของบุคคลที่จะพยายามผลักดันชีวิตให้เป็นไปในแนวทางที่ดี

ทฤษฎีการระดมสร้างขวัญคนในชาติ

คนเรามีความต้องการทั้งกายและใจ ถ้ามีขวัญดีผลงานก็จะสูงตามไปด้วยแต่ถ้าขวัญไม่ดีผลงานก็จะต่ำไปด้วย ทั้งนี้เนื่องจากขวัญเป็นสถานการณ์ทางจิตใจที่แสดงออกในรูปพฤติกรรมต่าง ๆ นั่นเอง การจะสร้างขวัญต้องพยายามสร้างเจตคติที่ดีต่อผู้ร่วมงานเช่นการไม่เอาไรต์เอาเปรียบ การให้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับงาน เปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็นเป็นต้นและเมื่อใดก็ตามถ้า

คนทำงานมีขวัญดีจะเกิดมีความสำนึกในการรับผิดชอบอันจะเกิดผลดีต่อหน่วยงานทั้งในส่วนที่เป็นขวัญส่วนบุคคลและขวัญของกลุ่ม

ทฤษฎีการสร้างความรู้สึกลึกซึ้ง

ปัจจัยประการหนึ่งที่น่าไปสู่การมีส่วนร่วมคือการสร้างความรู้สึกลึกซึ้งให้เกิดขึ้น หมายถึงความรู้สึกเป็นตัวของตัวเองที่จะอุทิศหรือเน้นคำนิยมเรื่องผลประโยชน์ของชาติ มีความพอใจในชาติของตน พอใจในเกียรติภูมิและจงรักภักดีต่อท้องถิ่น

ทฤษฎีการสร้างผู้นำ

การสร้างผู้นำจะช่วยจูงใจให้ประชาชนทำงานด้วยความเต็มใจเพื่อบรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ร่วมกัน ทั้งนี้เพราะผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญของการรวมกลุ่มคนจูงใจไปยังเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์โดยทั่วไปแล้วผู้นำอาจมีทั้งผู้นำที่ดีเรียกว่าผู้นำปณิธาน (Positive Leader) ผู้นำพลวัต (Dynamic Leader) คือเป็นผู้นำที่เคลื่อนไหวทำงานเพื่อพัฒนาอยู่เสมอ ผู้นำทางไม่ดีคือไม่มีผลงานที่สร้างสรรค์ที่เรียกว่า ผู้นำนินทา (Negative Leader) ผลการใช้ทฤษฎีสร้างผู้นำจึงทำให้เกิดการระดมความร่วมมืออย่างมีขวัญ งานมีคุณภาพมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ดังนั้นการสร้างผู้นำที่ดีย่อมจะนำไปสู่การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ด้วยดีนั่นเอง

ทฤษฎีการใช้วิธีและระบบทางการบริหาร

การใช้ระบบบริหารในการระดมความร่วมมือเป็นวิธีหนึ่งที่ยากเพราะใช้กฎหมายระเบียบแบบแผนเป็นเครื่องมือในการดำเนินงาน แต่อย่างไรก็ตามผลของความร่วมมือยังไม่มีระบบใดที่ดีที่สุดในเรื่องของการบริหารเพราะธรรมชาติของคน ถ้าทำงานตามความสมัครใจอย่างตั้งใจไม่มีใครบังคับก็จะทำงานด้วยความรัก แต่ถ้าไม่ควบคุมเลยก็ไม่เป็นไปตามนโยบายและความจำเป็นร่วมกันของรัฐเพราะการใช้ระบบบริหารเป็นการให้ปฏิบัติตามนโยบายเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายที่กำหนดไว้

จากทฤษฎีการมีส่วนร่วมทั้ง 7 ทฤษฎีดังกล่าวข้างต้นสามารถสรุปได้ดังนี้

1. ปัจจัยทางด้านจิตวิทยาของคนซึ่งเป็นสิ่งที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมและการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ เพื่อจะกระทำหรือไม่กระทำพฤติกรรม
2. การเกลี้ยกล่อมเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะนำไปสู่การมีส่วนร่วมของประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ตรงกับความต้องการพื้นฐานที่เกิดความพึงพอใจของมนุษย์
3. คนทำงานมีขวัญดี ย่อมนำไปสู่การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ได้
4. ความรู้สึกที่เป็นตัวของตัวเองในการที่จะอุทิศผลประโยชน์ส่วนตน เพื่อให้เกิดความพอใจในเกียรติและมีความผูกพันต่อท้องถิ่นและชุมชนของตน

5. ผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้เกิดการระดมความร่วมมือปฏิบัติงานอย่างมีขวัญ มีความคิดสร้างสรรค์และร่วมรับผิดชอบ รวมทั้งการใช้ระบบบริหารเพื่อให้เป็นไปตามนโยบาย ให้บรรลุเป้าหมาย

จากการศึกษาแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมพบว่าการศึกษาการมีส่วนร่วมมีทฤษฎีสันนิษฐานพฤติกรรมการมีส่วนร่วมมากมาย ซึ่งในที่นี้ผู้วิจัยจะศึกษาพฤติกรรมการมีส่วนร่วมด้านส่งเสริมสุขภาพโดยอาศัยทฤษฎีการตัดสินใจและการกระทำทางสังคมของ ริดเดอร์ (The Multiple Factor of Decision Making and Social Action) ทฤษฎีสัมพันธภาพระหว่างบุคคลของชูลิแวน (Interpersonal Theory) และแนวคิดปฏิสัมพันธ์ (An Interaction Model of Behavior) ของแม็กนัสสันและเอ็นเดอร์ (Magnusson & Endler, 1977) เป็นพื้นฐานในการสร้างโมเดล

ตัวแปรเชิงสาเหตุที่ส่งผลต่อพฤติกรรมการมีส่วนร่วม

ตามแนวคิดปฏิสัมพันธ์ (An Interaction Model of Behavior) (Magnusson & Endler, 1977) อธิบายถึงสาเหตุของการเกิดพฤติกรรมที่บุคคลจะมีส่วนร่วมกับการกิจกรรมใด ๆ ว่ามาจากปัจจัยสำคัญ 2 องค์ประกอบคือปัจจัยภายนอกตัวบุคคลหมายถึง สิ่งเร้าที่มีอิทธิพลทำให้บุคคลแสดงพฤติกรรมได้แก่ สภาพแวดล้อมในการทำงานหรือบรรยากาศในองค์กร การติดต่อสื่อสาร นอกจากนี้ปัจจัยภายในตัวบุคคลหมายถึง ลักษณะบุคลิกส่วนตัวบุคคลหรือลักษณะทางจิตของบุคคล ได้แก่ เจตคติและแรงจูงใจ

1. บรรยากาศในองค์กร

บรรยากาศองค์กรเป็นคุณลักษณะอย่างหนึ่งซึ่งจะมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของคนในองค์กร ในขณะที่เดียวกันแนวคิดอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องเชื่อว่าบรรยากาศขององค์กรใดองค์กรหนึ่งย่อมมีความสัมพันธ์กับแรงจูงใจ แรงคลใจ และสมรรถภาพในการทำงานและบรรยากาศองค์กรสามารถวัดได้จากองค์ประกอบต่าง ๆ มากมายขึ้นกับความแตกต่างของแต่ละองค์กร แต่ที่เป็นสาระสำคัญตรงกันและใช้เป็นตัวกำหนดบรรยากาศองค์กรมี 5 ด้านดังนี้

1.1 โครงสร้างองค์กร หมายถึงการรับรู้ของบุคลากรที่มีต่อเป้าหมายและนโยบายขององค์กร ลักษณะการแบ่งสายงาน รวมทั้งกฎระเบียบความซ้ำซ้อนของระบบการทำงานในองค์กร

1.2 ลักษณะงาน หมายถึงการรับรู้ของบุคลากรที่มีต่อภาระหน้าที่ความรับผิดชอบในงาน ความยากง่ายและความท้าทายของงาน ตลอดจนความมีคุณค่าของงาน

1.3 การบริหารงานของผู้บังคับบัญชา หมายถึงการรับรู้ของบุคลากรที่มีต่อลักษณะการบริหารและการตัดสินใจของผู้บังคับบัญชา การประเมินผลการปฏิบัติงาน การเลื่อนขั้นเลื่อนตำแหน่ง รวมทั้งการให้รางวัลและการลงโทษของผู้บังคับบัญชา

1.4 ผลการตอบแทนและสวัสดิการ หมายถึงการรับรู้ของบุคลากรที่มีผลตอบแทนต่าง ๆ ที่ได้รับจากองค์กร การจัดสวัสดิการที่เอื้ออำนวยความสะดวกแก่ผู้ปฏิบัติงาน รวมทั้งสิทธิประโยชน์ต่าง ๆ ที่ได้รับจากองค์กร

1.5 สัมพันธภาพภายในหน่วยงาน หมายถึงการรับรู้ของบุคลากรที่มีต่อความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนร่วมงานหรือผู้บังคับบัญชา ความอบอุ่น ความสามัคคีจากบุคคลในองค์กร

2. การติดต่อสื่อสาร

การติดต่อสื่อสารมาจากคำว่า Communication ซึ่งมีรากศัพท์มาจากภาษาละตินว่า Communis หมายถึงการสร้างลักษณะร่วมกัน ความเหมือนกันลักษณะนี้หมายถึงการที่คนหนึ่งหรือหลายคนซึ่งเรียกว่า “ผู้ส่ง” ส่งความคิดเห็นของเขา ๆ ไปยังอีกฝ่ายหนึ่งเรียกว่า “ผู้รับ” อาจเป็นคนเดียวหรือหลายคนก็ได้เพื่อให้ผู้รับเข้าใจได้เหมือนกับผู้ส่ง

การติดต่อสื่อสารหมายถึงการร่วมใช้ข่าวสาร ความคิดหรือทัศนคติทำให้เกิดความเข้าใจระหว่างผู้ส่งและผู้รับในชีวิตประจำวัน การใช้การติดต่อสื่อสารเป็นความพยายามที่จะสื่อความหมายผ่านข่าวสารไปยังผู้รับอื่น ๆ (Lewis, 1968) นอกจากนี้การติดต่อสื่อสารยังหมายถึงการใช้ข่าวสารร่วมกัน ความคิดหรือทัศนคติในองค์กรระหว่างผู้บริหาร ผู้ร่วมงานและผู้สนใจทั่วไป และจากความคิดดังกล่าว จะช่วยให้การติดต่อสื่อสารเป็นกระบวนการตัดสินใจขององค์กรไปสู่สมาชิกนั้น ๆ (Simon, 1987) จากความหมายของการติดต่อสื่อสารจะเห็นว่าการติดต่อสื่อสารมีองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการคือผู้ส่ง ผู้รับและช่องทางการสื่อสาร ซึ่งการติดต่อสื่อสารจำเป็นต้องมีความหมาย การติดต่อสื่อสารที่ดีจะไม่เกิดขึ้นถ้าผู้รับไม่แปรผลของผู้ส่ง

3. เจตคติต่อการมีส่วนร่วม

เจตคติเป็นศัพท์เทคนิคทางจิตวิทยาที่นักจิตวิทยาปัจจุบันมีความเห็นพ้องต้องกันว่าหมายถึงความรู้สึก ความเชื่อและแนวโน้มของพฤติกรรมของบุคคลที่มีต่อบุคคลหรือสิ่งของหรือความคิดใดก็ตามในลักษณะของการประเมินค่า ฯลฯ ความรู้สึก ความเชื่อและแนวโน้มของพฤติกรรมนี้ต้องคงอยู่นานพอสมควร (สิทธิโชค วรรณสันติกุล, 2546) การประเมินค่าในคำนิยามของเจตคตินี้หมายถึง ความรู้สึกของคนเราที่มีไม่ว่าจะเป็นด้านดีหรือไม่ดีต่อสิ่งที่เป็นเป้าหมายของเจตคติหมายความว่าเราต้องรู้สึกรัก ชอบ เกลียด กลัว ฯลฯ ต่อสิ่งนั้น คนเราไม่ใช่เป็นนักสังเกตปรากฏการณ์ของสังคมอย่างเป็นกลาง เรามักจะมีความรู้สึกต่อสิ่งที่เราสังเกตนั้นทางใดทางหนึ่ง

ไม่มากนักน้อย สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบของเจตคติมีหลายแนวคิดทั้งเหมือนกันและแตกต่างกัน ดังนี้

เจตคติมี 3 องค์ประกอบคือ (Fishbein & Icek, 1967)

1. องค์ประกอบเชิงปัญญาหรือการรู้คิด (Cognitive Component) จะเป็นการแสดงออกซึ่งความรู้หรือความเชื่อเป็นผลมาจากการเรียนรู้ในประสบการณ์ต่าง ๆ ในสภาพแวดล้อม ความรู้เป็นเรื่องของการรับรู้ของแต่ละบุคคลในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง อาจเป็นการรับรู้เกี่ยวกับวัตถุ สิ่งของ บุคคลหรือเหตุการณ์ ความเชื่อของบุคคลในทางที่ดีหรือไม่ดี ทางบวกหรือทางลบ สิ่งที่ได้รับนั้นก่อให้เกิดเป็นเจตคติซึ่งอาจรวมความจริงหรือไม่จริงก็ได้

2. องค์ประกอบเชิงความรู้สึก (Affective Component) หมายถึงอารมณ์ ความรู้สึก ซึ่งถูกเร้าขึ้นจากการรับรู้ประกอบกับการประเมินของตน เมื่อมีการรับรู้สิ่งใดสิ่งหนึ่ง สมอบจะเกิดการประเมินทำให้เกิดความรู้สึกในทางที่ดีหรือไม่ดี ชอบหรือไม่ชอบ พอใจหรือไม่พอใจต่อสิ่งนั้นหรือสภาพแวดล้อมที่มีลักษณะใกล้เคียง ความรู้สึกเกิดจากประสบการณ์ของบุคคลที่สัมผัสกับสิ่งต่าง ๆ ตามหลักการเรียนรู้ เจื่อนใจของสิ่งเร้าและเจื่อนใจของผลกรรม ความรู้สึกทำให้บุคคลเกิดความยึดมั่นและอาจแสดงปฏิกิริยาตอบโต้หากมีสิ่งที่ยึดกับความรู้สึก

3. องค์ประกอบเชิงพฤติกรรมหรือการกระทำ (Behavioral Component) หมายถึงแนวโน้มของบุคคลที่จะแสดงพฤติกรรมหรือปฏิบัติต่อสิ่งที่ตนชอบหรือเกลียดเป็นความพร้อมที่จะตอบสนองต่อสิ่งนั้นคือพร้อมที่จะส่งเสริม สนับสนุน ช่วยเหลือหรือในทางทำลายขัดขวาง

4. แรงจูงใจ

คำว่า “แรงจูงใจ” มาจากคำกริยาในภาษาละตินว่า Movere ซึ่งตรงกับภาษาอังกฤษว่า “to move” อันมีความหมายว่า “เป็นสิ่งที่โน้มน้าวหรือชักนำบุคคลให้เกิดการกระทำหรือปฏิบัติการ “เป็นกระบวนการชักนำโน้มน้าวให้บุคคลเกิดความมานะพยายามเพื่อที่จะตอบสนองความต้องการบางประการให้บรรลุผลสำเร็จ” ปัจจัยส่วนบุคคลได้แก่ แรงจูงใจจึงนับเป็นสิ่งสำคัญต่อการปฏิบัติงานและการมีส่วนร่วมของบุคคล เนื่องจากเป็นกระบวนการที่จะนำไปสู่พฤติกรรม การมีส่วนร่วมในกิจกรรมขององค์การและประสิทธิภาพในการทำงาน (ปรียาพร วงศ์อรุตร ไรจน์, 2542) และแรงจูงใจเป็นปัจจัยที่ผลักดันให้บุคคลแสดงพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งออกมาเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่วางไว้ (พงศธร วัชรวิธ, 2546)

สรุปได้ว่า แรงจูงใจเป็นกระบวนการที่บุคคลถูกกระตุ้นจากสิ่งเร้าโดยจงใจให้กระทำหรือคิดรนเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์บางอย่างซึ่งจะแสดงให้เห็นได้ พฤติกรรมที่เกิดจากแรงจูงใจเป็นพฤติกรรมที่มีใจเพียงการตอบสนองสิ่งเร้าปกติธรรมดา แต่การตอบสนองสิ่งเร้าจัดว่าเป็นพฤติกรรมที่เกิดจากแรงจูงใจซึ่งลักษณะของแรงจูงใจมี 2 ลักษณะดังนี้

1. แรงจูงใจภายใน (Intrinsic Motives) เป็นสิ่งที่ผลักดันจากภายในตัวบุคคลซึ่งอาจจะเป็นเจตคติ ความคิด ความสนใจ ความตั้งใจ การมองเห็นคุณค่า ความพอใจ ความต้องการสิ่งต่าง ๆ ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมค่อนข้างถาวร

2. แรงจูงใจภายนอก (Extrinsic Motives) เป็นสิ่งที่ผลักดันภายนอกตัวบุคคลที่มากระตุ้นให้เกิดพฤติกรรมอาจจะเป็นการได้รับรางวัล เกียรติยศชื่อเสียง คำชมหรือคำยกย่อง แรงจูงใจนี้ไม่คงทนถาวร บุคคลจะแสดงพฤติกรรมเพื่อตอบสนองสิ่งจูงใจดังกล่าวเฉพาะกรณีที่ต้องการสิ่งตอบแทนเท่านั้น

องค์ประกอบของการมีส่วนร่วม

องค์ประกอบสำคัญของการมีส่วนร่วมในชุมชนได้แก่ (ถนัด โปยา, 2541)

1. การติดต่อสื่อสารที่ดี (Two Way Communication) การแลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นต่าง ๆ มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การเรียนรู้ร่วมกัน ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

2. มีตัวแทนที่เหมาะสม (Representativeness) มีตัวแทนกลุ่มต่าง ๆ อย่างครบถ้วน เพื่อให้เกิดความหลากหลายในความคิด ความสนใจ ความต้องการและหลากหลายความร่วมมือเป็นต้น

3. ข้อมูลข่าวสารที่ดีในการตัดสินใจ (Relevant Information) เป็นข้อมูลที่ถูกต้อง สมบูรณ์ ชัดเจน เข้าใจง่าย สอดคล้องกับความต้องการพื้นฐานของชุมชน ตลอดจนตั้งคำถามเพื่อการแสวงหาข้อมูลการตัดสินใจ

4. มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making)

5. มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร (Resource Mobilization) ทั้งทรัพยากรเพื่อการพัฒนาและทรัพยากรที่เกิดขึ้นจากผลการพัฒนา

การวิเคราะห์องค์ประกอบ (Factor Analysis) เป็นการวิเคราะห์ตัวแปรกลุ่มหนึ่งเพื่อระบุโครงสร้างที่อยู่เบื้องหลังตัวแปรกลุ่มนั้น โดยอาศัยความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันของกลุ่มตัวแปรไม่มีตัวแปรใดทำหน้าที่เป็นตัวแปรอิสระหรือตัวแปรตาม ในการวิเคราะห์จะเป็นการศึกษาลักษณะการรวมตัวของกลุ่มตัวแปรในลักษณะเส้นตรง

จุดมุ่งหมายของการวิเคราะห์องค์ประกอบมี 2 ลักษณะคือ

1. เพื่อใช้สรุปข้อมูล (Data Summarization) เป็นการสรุปความสัมพันธ์ของกลุ่มตัวแปรให้อยู่ในรูปขององค์ประกอบ (Factor) หรือระบุโครงสร้างที่อยู่เบื้องหลัง (Underlying Structure) กลุ่มตัวแปรหรือเป็นการลดจำนวนตัวแปรลงด้วยการรวมเข้าเป็นองค์ประกอบและอาศัยน้ำหนักองค์ประกอบเป็นพื้นฐานในการอธิบายอิทธิพลตัวแปรแต่ละตัวในแต่ละองค์ประกอบ

2. ใช้เพื่อยืนยันความตรงเชิงโครงสร้าง (Construct Validity) หรือระบุโครงสร้างที่อยู่เบื้องหลัง (Underlying Structure) กลุ่มตัวแปรซึ่งเป็นขั้นตอนในการตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือชนิดของการวิเคราะห์องค์ประกอบแบ่งเป็น 2 ชนิดคือ

1. การวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงสำรวจ (Exploratory Factor Analysis: EFA) เป็นการวิเคราะห์องค์ประกอบเมื่อผู้วิจัยต้องการศึกษากลุ่มตัวแปร โดยยังไม่มีทฤษฎีหรือแนวคิดสนับสนุนเรื่องนั้นมาก่อน ผู้วิจัยจะเก็บข้อมูลจากตัวแปรเหล่านั้นแล้วนำมาจัดหมวดหมู่ด้วยการวิเคราะห์องค์ประกอบหรือเป็นการสำรวจว่ากลุ่มตัวแปรทั้งหมดมีกี่องค์ประกอบ

2. การวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยัน (Confirmatory Factor Analysis) เมื่อผู้วิจัยมีสมมติฐานที่แน่นอนว่ามีตัวแปรแฝง (Latent Variable) ระหว่างกลุ่มตัวแปรที่ศึกษาโดยใช้ความรอบคอบในการคัดเลือกตัวแปรมาวิเคราะห์องค์ประกอบเพื่อเปิดเผยตัวแปรแฝงนั้นให้ชัดเจนเท่าที่ทำได้

ความหมายของชุมชน

คำว่าชุมชนเป็นคำที่บัญญัติมาจากคำว่า Community การนำคำว่า ชุมชนมาใช้ในสังคมไทยเป็นอิทธิพลทางความคิดของการพัฒนาประเทศทางตะวันตก มีการใช้อย่างแพร่หลายนับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างหน่วยราชการ โดยแยกส่วนการพัฒนาท้องถิ่นจากมหาดไทย จัดตั้งเป็นกรมการพัฒนาชุมชน สังกัดกระทรวงมหาดไทยซึ่งคำว่า ชุมชนได้นำมาใช้ลักษณะซ้อนทับกับบ้านหรือหมู่บ้านซึ่งเป็นสิ่งที่มาโดยธรรมชาติอยู่แล้วในการตั้งบ้านเรือนอยู่ร่วมกันในหมู่เครือญาติและมิตรสหาย ซึ่งก่อให้เกิดความสับสนที่นำไปสู่การจัดการต่อปัญหาและความต้องการร่วมกันพบว่ามีการนำคำว่า ชุมชนมาใช้อย่างกว้างขวางในลักษณะที่แตกต่างกันออกไป ชุมชนจึงเป็นคำที่มีความหมายไม่แน่นอนตายตัวเพียงประการเดียว อาจพิจารณาได้หลายแง่มุมเช่น ทางด้านปรัชญา กายภาพ สังคมวิทยา จิตวิทยาในบางครั้งความหมายของชุมชนไม่ได้จำกัดอยู่กับความหมายที่ให้ความสำคัญกับอาณาบริเวณภูมิศาสตร์หรือบริเวณเล็ก ๆ ที่หมายถึงหน่วยทางการปกครองในระดับหมู่บ้านเท่านั้น ความหมายของชุมชนมีทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม มีหลายขนาดหลายระดับตั้งแต่ระดับหมู่บ้านจนกระทั่งระดับโลก (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. 2546) โดยมีนักวิชาการทางสังคมศาสตร์อธิบายความหมายของชุมชนไว้ดังนี้

ชุมชนหมายถึงการจัดองค์กรทางสังคมรูปแบบหนึ่งโดยทั่วไปจะให้ความหมายใน 2 ลักษณะ ลักษณะแรกหมายถึงกลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันตามพื้นที่ทางภูมิศาสตร์เช่น ชุมชนบ้าน ชุมชนแออัด เป็นต้น ส่วนลักษณะที่สองหมายถึง กลุ่มคนที่รวมตัวกัน ณ ที่แห่งใดแห่งหนึ่งเพื่อทำกิจกรรมบางอย่างร่วมกันโดยมีโครงสร้างและวัตถุประสงค์การดำเนินการของสมาชิกใน

ชุมชนที่ชัดเจนและต่อเนื่องเช่น ชุมชนนักวิชาการ ชุมชนศาสนาเป็นต้น โดยสมาชิกในชุมชนทั้งสองจะมีความตระหนักในเอกลักษณ์ของชุมชนและมีความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชนร่วมกัน รวมทั้งหมายถึงการอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนในพื้นที่แห่งหนึ่งเพื่ออาศัยทรัพยากรธรรมชาติบริเวณนั้นในการดำรงชีวิต โดยเหตุที่กลุ่มคนดังกล่าวอาศัยอยู่ร่วมกันใช้ทรัพยากรร่วมกันจึงมีการกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน มีองค์กรหรือสถาบันของชุมชนและกฎเกณฑ์ต่าง ๆ จากความหมายข้างต้นสรุปได้ว่า ชุมชนคือกลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันสมาชิกในชุมชนมีการติดต่อสื่อสาร มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีกิจกรรมกระทำร่วมกันและมีการจัดการร่วมกัน ความเป็นชุมชนไม่มีความหมายตายตัวแต่มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2546) นอกจากนี้ชุมชนยังประกอบด้วยกลุ่มคนหรือประชาชนที่ตั้งอยู่เป็นที่เป็นทางมีขอบเขตอันเดียวกัน มีสถาบันทางสังคม วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีและการกระทำต่าง ๆ ร่วมกัน (พนิจดา จีระชาติ, 2542)

โครงสร้างของชุมชนในสังคมไทย ประกอบด้วยชุมชนเมืองและชุมชนชนบทที่มีลักษณะแตกต่างกันดังนี้ (รัตนา อัดภูมิสุวรรณ, 2542)

ชุมชนเมือง (Urban Community) เป็นชุมชนหรือท้องถิ่นอยู่ในการปกครองดูแลของเทศบาลเป็นชุมชนที่มีประชากรอาศัยอยู่หนาแน่นและอยู่ในพื้นที่จำกัด มีความเจริญในทุกด้าน มีคนอพยพอาศัยอยู่มากทำให้เกิดความแออัดและบางครั้งเกิดปัญหาสังคมได้ ลักษณะของชุมชนเมืองมีดังนี้

1. เป็นศูนย์กลางความเจริญในด้านสังคม เศรษฐกิจ การปกครอง การศึกษาและการประกอบธุรกิจ
2. มีการรวมตัวกันอย่างหลวม ๆ เพราะแบบแผนสังคมและวัฒนธรรมในแต่ละกลุ่มเป็นไปตามความเชื่อ ความสะดวก ความพอใจและประสบการณ์ของสมาชิกที่มาจากแต่ละท้องถิ่นที่แตกต่างกัน
3. มีลักษณะเศรษฐกิจหลากหลายตามความแตกต่างของสมาชิกในสังคมคือ มีทั้งกรรมกร พ่อค้า ข้าราชการ นักธุรกิจ นักวิชาการและอื่น ๆ
4. ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกไม่ได้เป็นแบบเครือญาติ มีความแตกต่างกันทั้งในด้านความเป็นอยู่ วัฒนธรรมและการประกอบอาชีพ
5. การรวมกลุ่มเป็นองค์กรเป็นการรวมกลุ่มอย่างมีระเบียบแบบแผนและมีพิธีการ มีวัตถุประสงค์ที่เด่นชัด
6. สถานภาพของชาวเมืองเกิดขึ้นจากฐานะ คุณวุฒิ การดำรงตำแหน่งทางราชการหรือสถาบันการเมือง อาชีพ

ชุมชนชนบท (Rural Community) เป็นชุมชนหรือท้องถิ่นที่อยู่นอกเขตการปรับปรุงดูแลของเทศบาล ชุมชนที่ตั้งจะกระจายกระจายทั่วไป สภาพชุมชนส่วนใหญ่มีความขาดแคลนทางเศรษฐกิจ ซึ่งสภาพสังคมชนบทในปัจจุบันทำให้เกิดปัญหา 2 ประการคือ ปัญหาทางสังคมซึ่งชาวชนบทต้องประสบเช่น ปัญหาความยากจน ปัญหาเศรษฐกิจและปัญหาทางวัฒนธรรม ปัจจุบันชาวชนบทได้รับวิทยาการสมัยใหม่ต่าง ๆ ซึ่งมีอิทธิพลต่อชาวชนบทเป็นอันมากเช่น เครื่องจักรทุ่นแรงสำหรับการประกอบอาชีพ อุปกรณ์ที่ทำให้การดำรงชีวิตได้รับความสะดวกสบายขึ้นอันส่งผลทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้นและมีความสิ้นเปลืองมากขึ้นตามไปด้วยและพบว่าลักษณะของชุมชนชนบทมีดังนี้

1. มีการรวมตัวอย่างแน่นแฟ้น เนื่องจากมีความคล้ายคลึงกันของแบบแผนสังคมและวัฒนธรรมขั้นมูลฐาน
2. การรวมกลุ่มของกลุ่มคนในสังคมเป็นแบบอุปนัยคืออย่างไม่เป็นทางการ
3. ความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนเป็นแบบญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง
4. มีวัดเป็นตัวแทนของสถาบันศาสนาและการศึกษาประจำหมู่บ้าน โดยที่พระภิกษุจะเป็นที่ปรึกษาและเป็นที่พึ่งทางจิตใจของชาวบ้าน
5. มีการประกอบอาชีพที่ไม่แตกต่างกันมากนัก
6. สถานภาพของชาวบ้านเกิดจากลักษณะเฉพาะของบุคคลเช่น วิทยุ ภูมิปัญญา คุณงามความดี

การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน

หลักการสำคัญของการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนมีดังนี้ (จิต นิธพานิช และ กุลธนา ชนาพงศ์, 2532)

1. หลักการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันระหว่างราชการกับประชาชน โดยยึดถือความศรัทธาของประชาชนที่มีต่อหน่วยงานหรือต่อบุคคล
2. หลักการจัดความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์และความคิดซึ่งจะมีอิทธิพลต่อการดำเนินงานพัฒนาเป็นอย่างยิ่งเพราะจะทำให้งานหยุดชะงักและล้มเหลว
3. หลักการสร้างอุดมการณ์และค่านิยมในด้านความขยัน ความอดทน ความร่วมมือ ความซื่อสัตย์และการพึ่งตนเองเพราะอุดมการณ์จะเป็นเรื่องที่จะจูงใจให้ประชาชนร่วมสนับสนุนนโยบายและเป้าหมายการดำเนินงานและอาจก่อให้เกิดขวัญและกำลังใจในการปฏิบัติงาน
4. การให้การศึกษอบรมอย่างต่อเนื่องเป็นการส่งเสริมให้คนมีความรู้ ความคิดของตนเอง ช่วยให้ประชาชนมีความมั่นใจในตนเองมากขึ้น การให้การอบรมโดยให้ประชาชนมี

โอกาสทดลองคิด ปฏิบัติจะช่วยให้ประชาชนสามารถคุ้มครองตนเองได้ รู้จักวิเคราะห์และเห็นคุณค่าของงาน เห็นคุณค่าของตนเองซึ่งจะนำไปสู่การเข้าร่วมในการพัฒนา

5. หลักการทำงานเป็นทีม สามารถนำมาใช้ในการแสวงหาความร่วมมือในการพัฒนาได้

6. หลักการสร้างพลังชุมชน การรวมกลุ่มกันทำงานจะทำให้เกิดพลังในการทำงาน และทำให้งานเกิดประสิทธิภาพ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมการณ์มีส่วนร่วมของชุมชน

งานวิจัยในประเทศ

จากการทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่าปัจจัยระดับบุคคล ได้แก่ บรรยากาศองค์กร ส่งผลโดยอ้อมต่อการปฏิบัติงานรวม โดยผ่านตัวแปรในระดับบุคคล ได้แก่ ความผูกพันต่อองค์กร ความพึงพอใจในการทำงาน การรับรู้บทบาทหน้าที่ ความสามารถของการทำงานเป็นทีม (วิรัช ธรรมนารถสกุล, 2547) นอกจากนี้ยังพบว่าแรงจูงใจมีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงาน (ฉลวย เหลืองบรรจง, 2548) และเจตคติมีความสัมพันธ์ทางบวกกับการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานของหน่วยงาน เพราะหากเจ้าหน้าที่มีเจตคติที่ดีก็จะส่งผลให้อยากเข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ขององค์กรและมีส่วนร่วมในการประชุมเพื่อแสดงความคิดเห็นมีส่วนร่วมในการประสานงาน ร่วมตัดสินใจร่วมปฏิบัติ ร่วมรับผลประโยชน์ ร่วมติดตามตรวจสอบและประเมินผล รวมทั้งระดับการมีส่วนร่วมของบุคลากรยังขึ้นกับปัจจัยและเงื่อนไขต่าง ๆ เช่น ความรู้ ความพร้อม ประสิทธิภาพ ภาระงานที่สำคัญที่สุดคือเจตคติที่มีต่องานนั้น ๆ (ดาบทิพย์ จูติพงษ์พาณิชย์, 2549 ; อุดม คุณชมพู่, 2549 ; พงศ์วัช วิวังสูง, 2546 ; จิตาพร ประเสริฐสุด, 2548 ; สมควร ทินจง, 2550 ; สุพจน์ บุคตาน้อย, 2550 ; ฐานพัฒน์ ทิพย์บรรพต, 2553) ส่วนในด้านการติดต่อสื่อสาร พบว่ามีความสัมพันธ์ระหว่างการติดต่อสื่อสารกับการมีส่วนร่วม เพราะถ้ามีการติดต่อสื่อสารชัดเจนเปิดเผยทั่วถึง ย่อมก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมรวมในกิจกรรมต่าง ๆ และเกิดทัศนคติที่ดีในการทำงาน (อารมณ จินดาพันธ์, 2546 ; จิรนนท์ จันทรสว่าง, 2547) ประกอบกับพบว่า การรับรู้วัฒนธรรมองค์กร การรับรู้ นโยบายขององค์กรและความผูกพันต่อองค์กรที่เกิดจากการติดต่อสื่อสารมีส่วนทำให้บุคคลเกิดการมีส่วนร่วม ยอมรับและเห็นด้วยกับการนำนโยบายขององค์กรไปใช้มากขึ้น (ปราณี วิจิตรจิตเลิศ, 2547) และเมื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในด้านการดูแลผู้ป่วยพบว่าครอบครัวและชุมชนที่ให้การสนับสนุนทางสังคมตามบทบาทของแต่ละคนจะทำให้ผู้ป่วยสามารถปรับตัวอยู่กับโรคได้ โดยครอบครัวและผู้นำชุมชนจะมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์สภาพปัญหาความต้องการและกำหนดกิจกรรมที่นำไปสู่เป้าหมายการส่งเสริมสุขภาพ (สมคิด สันวิจิตร, 2548 ; ไฉไล ช่างดำ และนวมณี คำวัน, 2548) รวมทั้งปัจจัยสำคัญที่จะทำให้สมาชิกในชุมชน

มีส่วนร่วมคือการที่สมาชิกในชุมชนเห็นความสำคัญ มีผู้นำในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ผู้นำชุมชนให้การสนับสนุน ตลอดจนบุคลากรสาธารณสุขทำหน้าที่ประสานและสนับสนุนกิจกรรมเพื่อค้นหาปัญหา สามารถหาทางแก้ไขปัญหของชุมชนและชุมชนมีส่วนร่วมเป็นแกนนำทำให้เกิดกิจกรรมโครงการส่งเสริมสุขภาพ ซึ่งองค์กรต่าง ๆ ในชุมชนจะมีส่วนร่วมและร่วมรับผิดชอบเป็นอย่างดี อีกทั้งปัจจัยด้านอายุ ระยะเวลาในการดำรงตำแหน่งและรายได้เฉลี่ยต่อเดือนก็มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วม ส่วนเพศและระดับการศึกษาไม่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วม (สุวรา ลิ้มปีสโต, 2548 ; ก้องเกียรติ อุปัทม์, 2550) โดยพบว่าเทคนิคการประชุมวางแผนแบบมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ (Appreciate Influence Control, AIC) เป็นวิธีที่เหมาะสมทำให้เกิดการรวมกลุ่มและสะท้อนมุมมองของชุมชนทำให้สามารถทำงานร่วมกันในการส่งเสริมสุขภาพซึ่งเป็นการพัฒนาชุมชนให้ต่อเนื่องและเกิดความพึงพอใจในทุกฝ่าย ทุกหน่วยที่มีส่วนร่วม (เศรษฐพงศ์ จำตา, 2548 ; ชนัญญ์วิรุฬห์ ฐิตพัฒน์, 2552) นอกจากนี้การพัฒนารูปแบบการดำเนินงานหากจะให้เกิดผลดีต้องเกิดความร่วมมือของประชาชน ผู้นำชุมชนและอาสาสมัครที่เกี่ยวข้องในทุกขั้นตอนเพื่อร่วมแก้ไขปัญหเหล่านั้น ทำให้ประชาชนมีความรู้เพิ่มมากขึ้นเกิดความภาคภูมิใจ ชุมชนมีความตระหนัก เกิดทักษะในการแก้ปัญหาและเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน (สุวัฒน์ เรกระโทก, 2553 ; นภาพร อินทรสิทธิ์, 2550 ; คาบชัย มาภา, 2550)

งานวิจัยต่างประเทศ

จากการทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่าเมื่อใช้โปรแกรมการมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาผู้ป่วยพบว่าผู้ป่วยที่เข้าร่วมกิจกรรมให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ ลดความโกรธและความสลดหดหู่ (Buchanan, 2004) เมื่อนำไปประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนสามารถพัฒนาการเรียนการสอนได้เป็นอย่างดี (Fitzgerald, 2003) และเมื่อนำรูปแบบการมีส่วนร่วมไปใช้ในชุมชนเพื่อการดูแลตนเองพบว่าประชาชนในชุมชนที่มีส่วนร่วม มีความรู้และทักษะในการดูแลตนเอง ครอบครัวและชุมชน รวมทั้งมีการปรับปรุงสิ่งแวดล้อมที่ดีขึ้น (Toledo, et al, 2007 ; Ibrahim, et al, 2009)

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมสุขภาพ

ความหมายของการส่งเสริมสุขภาพ

พฤติกรรมสุขภาพ (Health Behavior) หมายถึงการกระทำ การปฏิบัติ การแสดงออก และท่าทีที่จะกระทำซึ่งก่อให้เกิดผลดีหรือผลเสียต่อสุขภาพของตนเอง ครอบครัวหรือชุมชน พฤติกรรมสุขภาพจำแนกออกได้เป็น 2 ลักษณะคือเป็นการกระทำ (Action) พฤติกรรมสุขภาพ

ในลักษณะที่เป็นการกระทำคือการกระทำหรือปฏิบัติของบุคคลที่มีผลดีหรือผลเสียต่อสุขภาพและไม่เป็นการกระทำ (Non Action) (Good, 1973)

องค์ประกอบของพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพ ประกอบด้วยองค์ประกอบ 3 ส่วนดังนี้ (ประภาเพ็ญ สุวรรณ, 2543)

1. พฤติกรรมด้านความรู้ (Cognitive Domain) หมายถึงสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าบุคคลนั้นรู้คิดเกี่ยวกับสุขภาพหรือโรคต่าง ๆ พฤติกรรมด้านนี้เกี่ยวข้องกับความรู้ การจำข้อเท็จจริงรวมทั้งการพัฒนาความสามารถและทักษะทางสติปัญญา การใช้วิจารณญาณเพื่อประกอบการตัดสินใจ
2. พฤติกรรมด้านเจตคติและความเชื่อมั่นในตนเองหมายถึงสภาพความพร้อมทางจิตใจของบุคคลเกี่ยวกับสุขภาพเช่น ความชอบ ไม่ชอบ ความยินดี ความพึงพอใจและความเชื่อในความสามารถของตนเอง เป็นต้น
3. พฤติกรรมด้านการปฏิบัติ (Psychomotor Domain) หมายถึงสิ่งที่บุคคลปฏิบัติออกมา พฤติกรรมด้านนี้เกี่ยวกับการใช้ความสามารถที่แสดงออกทางร่างกายซึ่งรวมทั้งการปฏิบัติหรือพฤติกรรมที่แสดงออกและสังเกตได้ในสถานการณ์หนึ่งๆ

การส่งเสริมสุขภาพเป็นคำที่ใช้กันมากในปัจจุบันจึงได้มีการนำไปใช้ในความหมายที่แตกต่างกันไป เช่น การส่งเสริมสุขภาพ (Health Promotion) คือกระบวนการเพิ่มสมรรถภาพให้คนเรามีความสามารถเพิ่มขึ้นในการควบคุมปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดสุขภาพและเป็นผลให้บุคคลมีสุขภาพดีขึ้น หรืออาจกล่าวได้ว่าการเสริมสร้างสุขภาพเป็นกระบวนการเสริมสร้างให้ประชาชนเพิ่มสมรรถนะในการควบคุมและพัฒนาสุขภาพของตนเอง (อนุวัฒน์ ศุภชุติกุล, 2541) และกล่าวว่าการส่งเสริมสุขภาพเป็นกิจกรรมที่มีเป้าหมายเพิ่มความผาสุกและศักยภาพของแต่ละบุคคล ครอบครัวและชุมชนเพื่อให้สุขภาพดีขึ้น (Pender, 1996)

จากคำจำกัดความที่มีผู้ให้ความหมายไว้สามารถสรุปความหมายของการส่งเสริมสุขภาพว่าเป็นการกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่มีเป้าหมายเพื่อให้แต่ละบุคคล ครอบครัวและชุมชนให้มีพฤติกรรมที่นำไปสู่การมีสุขภาพดี

ความสำคัญของการส่งเสริมสุขภาพ

การส่งเสริมสุขภาพเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญในการปฏิรูประบบสุขภาพ การส่งเสริมสุขภาพเป็นหน้าที่และความรับผิดชอบส่วนบุคคล ถ้าคนเราต้องการมีสุขภาพที่สมบูรณ์ดีก็จำเป็นต้องกระทำกิจกรรมหลาย ๆ อย่างประกอบกัน ทั้งในด้านการปฏิบัติตัวหรือสุขนิสัยส่วนตัวรวมทั้งการปฏิบัติเพื่อส่วนร่วมหรือการสาธารณสุขหรือการให้บริการสุขภาพของชุมชนอีกด้วย การส่งเสริมสุขภาพจึงเป็นการนำเอาหลักสุขภาพไปปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวันอย่างถาวรและต่อเนื่องกันตลอดไป การมีหลักแต่ไม่ได้้นำเอาไปปฏิบัตินั้น แม้จะมีหลักการ

มากมายและมั่งคั่งเพียงใดก็ยังไม่ช่วยให้ใครมีสุขภาพที่ดีบุคคลจำเป็นต้องมีปฏิบัติด้วยตนเอง จึงจะมีสุขภาพดีได้ เช่นเดียวกับคำกล่าวที่ว่า “เราไม่สามารถให้สุขภาพแก่ใครได้ เพราะสุขภาพ ย่อมได้จากการมีส่วนร่วมด้วยการปฏิบัติ” อย่างไรก็ดี การมีหลักสุขภาพที่ดีก็ช่วยให้บุคคลมี ความสุขและมีการปฏิบัติที่ดีขึ้น

นอกจากนี้การส่งเสริมสุขภาพยังช่วยลดค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลดังนั้นการส่งเสริม สุขภาพจึงเปรียบเสมือนการให้ภูมิคุ้มกันสังคมที่จะสร้างภูมิคุ้มกันทางต่อภัยอันตรายและโรคที่ ป้องกันได้ ทำให้พลเมืองของสังคมมีความเข้มแข็ง มีคุณภาพชีวิตที่ดี ประชาชนมีค่านิยมต่อการมี สุขภาพดีและมีทักษะที่จะสามารถดูแลสุขภาพของตนเองได้

กระบวนการส่งเสริมสุขภาพ

กระบวนการส่งเสริมสุขภาพประกอบด้วยคุณค่าหรือหลักการสำคัญ 5 ประการคือ (กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข, 2546)

1. การเสริมสร้างอำนาจ หมายถึงการเพิ่มศักยภาพหรือความสามารถของปัจเจกบุคคล และชุมชนในการควบคุมปัจจัยที่กำหนดสถานะสุขภาพ
2. การมีส่วนร่วมของสาธารณะ หมายถึงการส่งเสริมให้ปัจเจกบุคคลและชุมชน สามารถมีส่วนร่วมในการกำหนดปัญหา วิเคราะห์สาเหตุของปัญหา วางแผนและดำเนินการแก้ไข ปัญหาที่ส่งผลต่อชีวิต สภาพความเป็นอยู่และสุขภาพ
3. ให้ความสำคัญแก่ปัจจัยทางสังคมและสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อสุขภาพ
4. การลดความไม่เท่าเทียมและความไม่ยุติธรรมทางสังคม
5. กระตุ้นให้เกิดความร่วมมือระหว่างภาค ในการดำเนินการส่งเสริมสุขภาพของปัจเจก บุคคลและชุมชน

จากการทบทวนยุทธศาสตร์การทำงานภายใต้แนวคิดการสาธารณสุขมูลฐานขององค์การ อนามัยโลก ซึ่งกำหนดว่าประชาชนจะมีสุขภาพดีถ้วนหน้าในปี 2543 หรือ ค.ศ. 2000 ซึ่งพบว่า อุปสรรคสำคัญในการทำงานภายใต้ยุทธศาสตร์ดังกล่าวคืองานทางด้านสาธารณสุขในยุคที่ผ่านมา มี จุดเน้นอยู่ที่การรักษาและป้องกันโรค เมื่อขอบเขตของงานถูกตีกรอบด้วยแนวคิดเรื่องโรค การแก้ไขจึงเน้นไปที่การแพทย์ เน้นสถาบัน ผู้เชี่ยวชาญหรือนักวิชาชีพเป็นหลักไม่เปิดโอกาส การเข้ามามีส่วนร่วมของคนภายนอกและภายใต้แนวคิดแบบนี้ทำให้ในที่สุดแล้วจุดหมายปลายทาง คือการลดโรคซึ่งไม่ได้หมายถึงการมีสุขภาพที่ดีตามที่องค์การอนามัยโลกได้ให้ความหมายว่าเป็น ความสมบูรณ์พร้อมทั้งร่างกายจิตใจสังคมและจิตวิญญาณ (ทรงวุฒิ ตวงรัตน์พันธ์ และคณะ, 2546)

จากการทบทวนยุทธศาสตร์นักวิชาการหลายภาคส่วนมีความคิดเห็นว่าการปรับยุทธศาสตร์ซึ่งจะเน้นงานส่งเสริมสุขภาพ (Health Promotion) อันหมายถึงแนวทางการทำงานที่อยู่ภายใต้แนวคิดของคำว่า สุขภาพ มิใช่โรค ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ไม่ว่าจะเป็นบุคลากร คนนอกวงการสาธารณสุขและที่สำคัญคือชาวบ้านสามารถเข้ามาเป็นผู้กระทำการส่งเสริมสุขภาพได้ทุกคน การเน้นการทำงานในแนวทางนี้บทบาทการทำงานของบุคลากรสาธารณสุขจะเปลี่ยนไปจากเดิมที่ทำหน้าที่เป็นผู้หิบบิ้น จัดตั้งมาเป็นผู้ทำหน้าที่จุดประกาย ผู้กระตุ้นสนับสนุนให้เขาทำงานเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้นด้วยตนเอง

ดังนั้นการทำงานแนวใหม่นี้ต้องการการเข้ามามีส่วนร่วมกันทำงานของหลายภาคีเครือข่าย เน้นความเท่าเทียมและเคารพในความคิดซึ่งกันและกันหรือที่เรียกว่าบทบาทแห่งยุคของทุกคน ดังนั้นการส่งเสริมสุขภาพจึงมีองค์ประกอบที่กว้างขวางกว่างานป้องกันโรคเพราะเป็นงานที่ทำกับคนพฤติกรรมของคนและสิ่งแวดล้อมที่กำหนดพฤติกรรมของคน องค์ประกอบของการส่งเสริมสุขภาพมิใช่การให้สุขศึกษาแบบเดิมที่วงการสาธารณสุขคุ้นเคยแต่ต้องมีองค์ประกอบของยุทธศาสตร์ทางสังคม ยุทธศาสตร์ทางการเมือง มุ่งเน้นการพัฒนาทักษะของคนในการเผชิญกับปัญหาให้ความสำคัญกับการสร้างสรรค์สิ่งแวดล้อมที่มาสนับสนุนให้คนลุกขึ้นมาประกอบตนเอง และท้ายที่สุดเป็นเรื่องของการสร้างอำนาจให้องค์กรชุมชนเพื่อก่อให้เกิดสุขภาพของพวกเขาเอง

นอกจากนี้กระบวนการส่งเสริมสุขภาพจัดเป็นกระบวนการเพื่อให้ประชาชนเพิ่มขีดความสามารถในการควบคุมและสร้างเสริมสุขภาพตนเองให้ดีขึ้น เพื่อให้มีสุขภาพที่ดีทั้งร่างกาย จิตใจและสังคมและยังสรุปกระบวนการส่งเสริมพฤติกรรมสุขภาพภายใต้การดำเนินงานของรัฐ ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่สาธารณสุขและภาคประชาชน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นองค์กรกลุ่มอาสาสมัครที่ได้ดำเนินงานกิจกรรมต่าง ๆ เป็นลักษณะผสมผสานหลากหลายรูปแบบ รวมทั้งใช้กลยุทธ์ที่สำคัญในกระบวนการส่งเสริมพฤติกรรมสุขภาพคือ (เสกสรรค์ อรรถวโรทัย, 2546)

1. การให้ข้อมูลข่าวสารแก่สาธารณะเพื่อสร้างกระแสทางสังคมและสร้างแรงกดดันให้แก่ผู้มีอำนาจในการตัดสินใจในการกำหนดนโยบายเรื่องการส่งเสริมสุขภาพ
2. การดำเนินการเพื่อให้ประชาชนได้ใช้ศักยภาพของตนเองอย่างเต็มที่เพื่อให้มีสุขภาพที่ดี โดยกำหนดให้มีสิ่งแวดล้อมที่ส่งเสริมสุขภาพประชาชนได้รับข้อมูลอย่างทั่วถึง มีทักษะในการดำเนินชีวิตและมีโอกาสที่จะเลือกทางเลือกที่มีคุณภาพเพื่อสุขภาพทั้งนี้ประชาชนต้องสามารถควบคุมสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ได้

3. การสื่อสารเป็นการประสานระหว่างกลุ่มหรือหน่วยงานต่าง ๆ ในสังคมทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ทั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการแพทย์และการสาธารณสุขและหน่วยงานด้านสังคม เศรษฐกิจและสื่อมวลชน ทั้งนี้เพื่อให้เกิดการมีสุขภาพดีถ้วนหน้าของประชาชน

การส่งเสริมสุขภาพแนวใหม่

“สร้างเสริมสุขภาพ” มีคำนิยามในพระราชบัญญัติกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพว่า “การใด ๆ ที่มุ่งกระทำเพื่อสร้างเสริมให้บุคคลมีสุขภาพะทางกาย จิตและสังคม โดยสนับสนุนพฤติกรรมของบุคคล สภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมที่จะนำไปสู่การมีร่างกายที่แข็งแรง สภาพจิตที่สมบูรณ์ อายุยืนยาวและคุณภาพชีวิตที่ดี” ซึ่งในคำนิยามที่สื่อความหมายว่าเป็นการ “ส่งเสริมสุขภาพแนวใหม่” จากการประกาศกฎบัตรออกดาดาว่าที่ประเทศแคนาดาปี 1986 ได้บัญญัติว่า “การส่งเสริมสุขภาพ” หรือ “Health Promotion” หมายถึงขบวนการส่งเสริมให้ประชาชนเพิ่มสมรรถนะในการควบคุมและปรับปรุงสุขภาพของตนเองในการบรรลุซึ่งสุขภาพอันสมบูรณ์ทั้งทางร่างกาย จิตใจและสังคม (สำนักส่งเสริมสุขภาพอนามัย กรมอนามัย, 2545) นอกจากนี้ประเด็นที่กล่าวมาแล้ว การดำเนินงานเพื่อการส่งเสริมพฤติกรรมสุขภาพยังต้องบูรณาการรูปแบบให้เป็นสากลโดยยึดแนวทางกระบวนการส่งเสริมสุขภาพแนวใหม่ตามกฎบัตรออกดาดาว่ามาประยุกต์ให้สอดคล้องกับบริบทหรือโครงสร้างศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นบนพื้นฐานสังคม วัฒนธรรมและวิถีชีวิต ซึ่งตามกฎบัตรออกดาดาว่า (WHO, 1986) เน้นในกิจกรรมหลัก 5 ประการ ได้แก่

1. การสร้างนโยบายสาธารณะเพื่อสุขภาพ

ในการประกาศนโยบายสาธารณะในทุกภาคและทุกระดับของสังคมจะต้องแสดงเจตจำนงในการส่งเสริมสุขภาพและความเสมอภาคของประชาชนและแสดงความรับผิดชอบในผลกระทบต่อสุขภาพของประชาชนที่เกิดขึ้นตามข้อเสนอแนะ ซึ่งนโยบายสาธารณะเพื่อสุขภาพควรมุ่งเน้นไปที่ประเด็นสำคัญ 4 ประการคือ

- การส่งเสริมสุขภาพของสตรีซึ่งเป็นผู้มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาสุขภาพของครอบครัวและชุมชน
- อาหารและโภชนาการจะต้องให้หลักประกันแก่ทุกคนในการได้อาหารที่ดีต่อสุขภาพในปริมาณที่เพียงพอและสอดคล้องกับวิถีวัฒนธรรม
- บุหรี่และแอลกอฮอล์ซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำลายสุขภาพควรจะได้รับ การแก้ไขอย่างเร่งด่วน

2. สร้างสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อสุขภาพ

สิ่งแวดล้อมในที่นี้ไม่เพียงแต่หมายถึงมิติทางกายภาพเท่านั้นแต่ยังรวมถึงมิติทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ชุมชนและจิตวิญญาณอีกด้วย

คำประกาศซันด์วาลล์ (Sundsvall) จากการประชุมนานาชาติเรื่องการส่งเสริมสุขภาพ ครั้งที่ 3 ณ ประเทศสวีเดน (สุรเกียรติ์ อาชานุกาพ, 2541) ได้ให้ความสำคัญเกี่ยวกับขอบข่ายของการสร้างสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อสุขภาพไว้ 6 ด้านด้วยกันได้แก่การศึกษา อาหารและโภชนาการ บ้านและชุมชนโดยรอบ การงานและอาชีพ การคมนาคมและการสนับสนุนและการดูแลจากสังคม

3. เสริมสร้างกิจกรรมของชุมชนให้เข้มแข็ง

การส่งเสริมสุขภาพจะต้องดำเนินการโดยอาศัยการมีส่วนร่วมของชุมชนทั้งในการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา การตัดสินใจ การวางแผนดำเนินการ รวมทั้งการระดมทรัพยากรในชุมชนเพื่อยกระดับการช่วยเหลือตนเองและการสนับสนุนทางสังคมทั้งนี้ชุมชนจะต้องเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร โอกาสของการเรียนรู้และแหล่งทุนสนับสนุนอย่างเต็มที่และต่อเนื่อง

4. พัฒนาทักษะส่วนบุคคล

การส่งเสริมสุขภาพจะต้องสนับสนุนในเรื่องการพัฒนาความรู้และทักษะส่วนบุคคล โดยการให้ข้อมูลข่าวสารและการศึกษาด้านสุขภาพ รวมทั้งการเสริมทักษะชีวิตเพื่อเตรียมปัจเจกบุคคลให้มีความพร้อมในการดำเนินชีวิตและดูแลสุขภาพตนเองตามวัยต่าง ๆ และสามารถควบคุมโรคเรื้อรังและการบาดเจ็บที่เกิดขึ้นกับตน กระบวนการดังกล่าวจะต้องริเริ่มให้เกิดขึ้นในครอบครัว ในโรงเรียน ในที่ทำงานในชุมชนและในหน่วยงานต่าง ๆ

5. การปรับระบบบริการสาธารณสุขให้เน้นกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพให้มากขึ้น

องค์กรด้านสภาพนอกจากทำงานด้านการรักษาพยาบาลแล้วยังจะต้องหันมาดำเนินการส่งเสริมสุขภาพโดยการร่วมมือกับภาคอื่น ๆ และสนับสนุนบุคคลและชุมชนในการพัฒนาสุขภาพของตนเอง ทั้งนี้จะต้องมีการปรับเปลี่ยนเจตคติ การปรับทิศทางและการจัดระบบบริการสาธารณสุขที่เน้นการมองปัญหาแบบองค์รวม

แนวทางและหลักการสำคัญในการส่งเสริมสุขภาพประกอบด้วย

1. การสร้างพลังอำนาจ หมายถึงการเพิ่มศักยภาพของปัจเจกบุคคลและชุมชนในการควบคุมปัจจัยที่กำหนดสภาวะสุขภาพ

2. การมีส่วนร่วมของสาธารณะ หมายถึงการส่งเสริมให้ปัจเจกบุคคลและชุมชนสามารถมีส่วนร่วมในการกำหนดปัญหา วิเคราะห์ สาเหตุของปัญหา การวางแผนและดำเนินการแก้ไขปัญหาส่งผลต่อชีวิตและสภาพความเป็นอยู่

3. การให้ความสำคัญแก่ปัจจัยทางสังคมและสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อสุขภาพเนื่องจากสุขภาพมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับปัจจัยทางสังคมและสิ่งแวดล้อม

4. การลดความไม่เท่าเทียมและความไม่ยุติธรรมทางสังคม เพื่อให้เกิดความร่วมมือที่ดีในการทำกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพร่วมกัน

5. การกระตุ้นให้เกิดความร่วมมือระหว่างประชาชน หน่วยงาน องค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนในการดำเนินการส่งเสริมสุขภาพ ซึ่งเป็นแนวทางใหม่ที่ต่างจากเดิมที่รัฐหรือบุคลากรทางสุขภาพเป็นผู้มีบทบาทหลักในการจัดการเรื่องสุขภาพ

หากจะกล่าวถึงผลการส่งเสริมสุขภาพสามารถกล่าวได้ดังนี้ (พิสมัย จันทวิมล, 2541)

1. ผลลัพธ์ด้านสุขภาพคือ การเปลี่ยนแปลงสถานะของปัจเจกบุคคล กลุ่มหรือประชาชนโดยรวมอันเป็นผลมาจากโครงการใดโครงการหนึ่ง
  2. สถานะสุขภาพคือ การอธิบายการวัดสุขภาพของปัจเจกบุคคลหรือประชากร ณ ช่วงเวลาหนึ่งที่กำหนดไว้โดยเปรียบเทียบกับเกณฑ์มาตรฐาน
  3. ผลลัพธ์ด้านส่งเสริมสุขภาพคือ การเปลี่ยนแปลงลักษณะเฉพาะและทักษะส่วนบุคคลที่ส่งผลต่อกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพ
  4. การประเมินการส่งเสริมสุขภาพ คือการประเมินขอบเขตที่กิจกรรมการส่งเสริมสุขภาพเพื่อเพิ่มความสามารถของปัจเจกบุคคลหรือชุมชนในการควบคุมดูแลสุขภาพของตนเอง
- ดังนั้น การส่งเสริมสุขภาพแนวใหม่ที่กล่าวมาข้างต้นจึงหมายถึง “การใด ๆ ที่มุ่งกระทำเพื่อสร้างเสริมให้บุคคลมีสุขภาพทางกาย จิตและสังคม โดยสนับสนุนพฤติกรรมของบุคคล สภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมที่จะนำไปสู่การมีร่างกายที่แข็งแรง สภาพจิตที่สมบูรณ์ อายุยืนยาว และคุณภาพชีวิตที่ดี” และนำแนวทางและหลักการสำคัญในการส่งเสริมสุขภาพได้แก่ การสร้างพลังอำนาจให้แก่ชุมชนและเป็นกระบวนการที่เพิ่มความสามารถของคนในชุมชนในการควบคุมดูแลและส่งเสริมสุขภาพให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกิจกรรมให้ตรงกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนให้เกิดผลลัพธ์ที่ดีด้านสุขภาพ ทั้งด้านร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านสังคมและด้านปัญญา

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า การส่งเสริมสุขภาพจะต้องปรับให้สอดคล้องกับกระบวนการส่งเสริมสุขภาพแนวใหม่ตามกฎบัตรอตตาวา โดยจะต้องอาศัยกระบวนการต่าง ๆ เช่น การเมือง กฎหมาย การคลัง ภาษี การจัดการ การปรับองค์กร การประสานความร่วมมือระหว่างภาคหรือสาขา การมีส่วนร่วมของชุมชน การเสริมสร้างพลังอำนาจแก่ชุมชน การศึกษา การตลาดเพื่อสังคม การพัฒนาองค์ความรู้ การวิจัยเป็นต้น และจะต้องทำควบคู่กับกระบวนการพยาบาล โดยเน้นการประเมินภาวะสุขภาพซึ่งจะทำให้สามารถดำเนินการวินิจฉัยการพยาบาล การวางแผน

การรักษา การป้องกันโรคแทรกซ้อนและการส่งเสริมสุขภาพให้ครอบคลุมทั้งร่างกาย จิตใจ อารมณ์และสังคม

รูปแบบการส่งเสริมสุขภาพ

การที่บุคคลจะลงมือทำกิจกรรมเพื่อส่งเสริมสุขภาพตลอดจนปฏิบัติกิจกรรมอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิตเป็นผลจากการได้รับอิทธิพลของปัจจัย 3 ด้านด้วยกันคือปัจจัยด้านการรู้คิด-การรับรู้ (Cognitive-Perception Factors) ของบุคคลปัจจัยปรับเปลี่ยน (Modifying Factors) และตัวชี้แนะการกระทำ (Cue to Action) โดยมีรายละเอียดดังนี้ (Pender, 1987)

1. ปัจจัยด้านการรู้คิด การรับรู้เป็นปัจจัยพื้นฐานที่ทำให้เกิดแรงจูงใจในการปฏิบัติและคงไว้ซึ่งพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพของบุคคล เป็นปัจจัยโดยตรงที่จะทำให้เกิดการปฏิบัติเพื่อส่งเสริมสุขภาพ ความคิดและการรับรู้ประกอบด้วยปัจจัยย่อย 7 ประการคือ

1.1 ความสำคัญของสุขภาพ คือการที่บุคคลรับรู้คุณค่าสุขภาพของตนมากเท่าใดก็จะพยายามหาความรู้และพยายามส่งเสริมสุขภาพของตนมากขึ้นเท่านั้นและมากกว่าบุคคลที่ไม่เห็นคุณค่าสุขภาพ คุณค่าสุขภาพจะมีบทบาทในการจูงใจทางตรงให้เกิดการปฏิบัติพฤติกรรมสุขภาพและการให้คุณค่ากับพฤติกรรมใดพฤติกรรมหนึ่ง โดยเฉพาะจะมีผลต่อการปฏิบัติพฤติกรรมนั้นมากกว่าการให้คุณค่าพฤติกรรมทั่วไป

1.2 การรับรู้การควบคุมสุขภาพ คือการที่บุคคลมีความเชื่อเกี่ยวกับสุขภาพว่าเป็นผลมาจากการกระทำของตนเองหรือได้รับอิทธิพลอำนาจจากผู้อื่นหรือผลของโชคชะตา ถ้าบุคคลเชื่อว่าการควบคุมสุขภาพเกิดขึ้นจากอำนาจภายในตนเองมากกว่าอำนาจภายนอกตนเองก็จะมีพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพมากกว่าผู้ที่มีความเชื่อที่มาจากภายนอกตนเอง

1.3 การรับรู้ความสามารถหรือสมรรถนะในตนเอง คือการที่บุคคลเชื่อว่าความสามารถของตนจะนำไปสู่การประสบความสำเร็จหรือได้รับผลที่ตนต้องการเมื่อได้ลงมือปฏิบัติกิจกรรมนั้น ๆ บุคคลที่มีการรับรู้และสมรรถนะในตนเองสูงจะมีการปฏิบัติพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพมากกว่าผู้ที่รับรู้ว่าตนเองมีสมรรถนะในตนเองต่ำ

1.4 คำจำกัดความของสุขภาพ (Definition of Health) บุคคลแต่ละคนจะให้ความหมายของคำว่าสุขภาพแตกต่างกันและมีพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพต่างกันตามความหมายของสุขภาพนั้น บุคคลที่ให้ความหมายของคำว่าสุขภาพว่าหมายถึง ความคงที่ที่มีพฤติกรรมการป้องกันความเจ็บป่วย บุคคลที่ให้ความหมายของคำว่าสุขภาพหมายถึง การบรรลุเป้าหมายในชีวิตจะมีพฤติกรรมกระทำกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้ตนเองมีสุขภาพในแนวทางที่เพิ่มความผาสุกในชีวิต

1.5 การรับรู้ภาวะสุขภาพ เป็นการประเมินสุขภาพของบุคคลว่าอยู่ในระดับใดและเป็นองค์ประกอบสำคัญที่เกี่ยวข้องกับความดี การปฏิบัติอย่างจริงจังและประสบการณ์ของบุคคลที่ปฏิบัติการส่งเสริมสุขภาพ ซึ่งเมื่อปฏิบัติแล้วทำให้เกิดสุขภาพดีจะทำให้บุคคลที่มีการรับรู้ภาวะสุขภาพอยู่ในระดับดี มีพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพมากกว่าบุคคลที่รับรู้ภาวะสุขภาพของตนในระดับไม่ดี

1.6 การรับรู้ประโยชน์ของพฤติกรรมสุขภาพ เป็นแนวคิดที่ตรงกับความเชื่อทางสุขภาพ บุคคลรับรู้ว่าการกระทำที่มีประโยชน์ต่อสุขภาพมากขึ้นก็จะส่งผลทำให้เกิดการกระทำส่งเสริมพฤติกรรมดูแลสุขภาพของตนเองและกระทำอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นบุคคลที่รับรู้ประโยชน์ของพฤติกรรมสุขภาพจะมีการปฏิบัติพฤติกรรมสุขภาพมากกว่าบุคคลที่รับรู้ประโยชน์ของพฤติกรรมสุขภาพน้อย

1.7 การรับรู้อุปสรรคของพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพ เป็นการรับรู้หรือการคาดคะเนซึ่งอาจเป็นจริงหรือไม่เป็นจริงก็ได้ เป็นการรับรู้เกี่ยวกับความยากลำบาก ไม่มีเวลา ไม่มีโอกาสในการทำพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพซึ่งมีผลทำให้พฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพน้อยลง

2. ปัจจัยปรับเปลี่ยนเป็นปัจจัยที่มีผลโดยตรงต่อการรู้คิด-การรับรู้และมีผลทางอ้อมก่อให้เกิดมีการปฏิบัติส่งเสริมสุขภาพซึ่งประกอบด้วยปัจจัยย่อยดังต่อไปนี้

2.1 ปัจจัยทางประชากร เป็นปัจจัยพื้นฐานส่วนบุคคลได้แก่ เพศ อายุ เชื้อชาติ การศึกษา รายได้ ซึ่งมีผลต่อการปฏิบัติส่งเสริมพฤติกรรมสุขภาพโดยผ่านกระบวนการด้านความรู้คิด-การรับรู้ภายในตัวบุคคล

2.2 ลักษณะทางชีววิทยา เป็นปัจจัยทางชีวภาพที่มีผลต่อพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพของบุคคลเช่น น้ำหนักตัว สัดส่วนของร่างกาย

2.3 อิทธิพลระหว่างบุคคล เป็นรูปแบบซึ่งมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพ ได้แก่ ความเชื่อถือบุคคลอื่น ความคาดหวังของบุคคลใกล้ชิดแบบแผนการดูแลครอบครัวและการมีปฏิสัมพันธ์กับบุคลากรทีมสุขภาพ

2.4 ปัจจัยด้านสถานการณ์ สถานการณ์ที่สำคัญหรือสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพ ความสะดวกสบายในการปฏิบัติปริมาณทางเลือกที่มีผลต่อพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพ ยิ่งบุคคลมีความสะดวกในทางเลือกมากเท่าใดก็จะมีโอกาสส่งเสริมสุขภาพได้มากขึ้นเท่านั้น

3. ตัวชี้แนะการกระทำกิจกรรม เพื่อส่งเสริมสุขภาพมีความเกี่ยวข้องกับตัวชี้แนะการกระทำภายในและสิ่งแวดล้อมภายนอก บุคคลที่กระตุ้นให้บุคคลแสดงพฤติกรรมออกมา ตัวชี้แนะกระทำภายในบุคคลได้แก่ การรับรู้ถึงศักยภาพของตนเองที่มีต่อการพัฒนาการและ

ความสุขสบายที่เพิ่มขึ้น เมื่อบุคคลได้เริ่มต้นกระทำพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพเช่นผลของการออกกำลังกายทำให้เกิดความรู้สึกพึงพอใจก็จะเป็นตัวชี้แนะให้ออกกำลังกายต่อไปตัวชี้แนะกระทำภายนอกได้แก่ การสนทนากับผู้อื่นในเรื่องต่าง ๆ เช่น ลักษณะของการบริโภคอาหาร การมีสัมพันธภาพระหว่างบุคคลจะผลักดันหรือสนับสนุนให้บุคคลมีพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมสุขภาพ

งานวิจัยในประเทศ

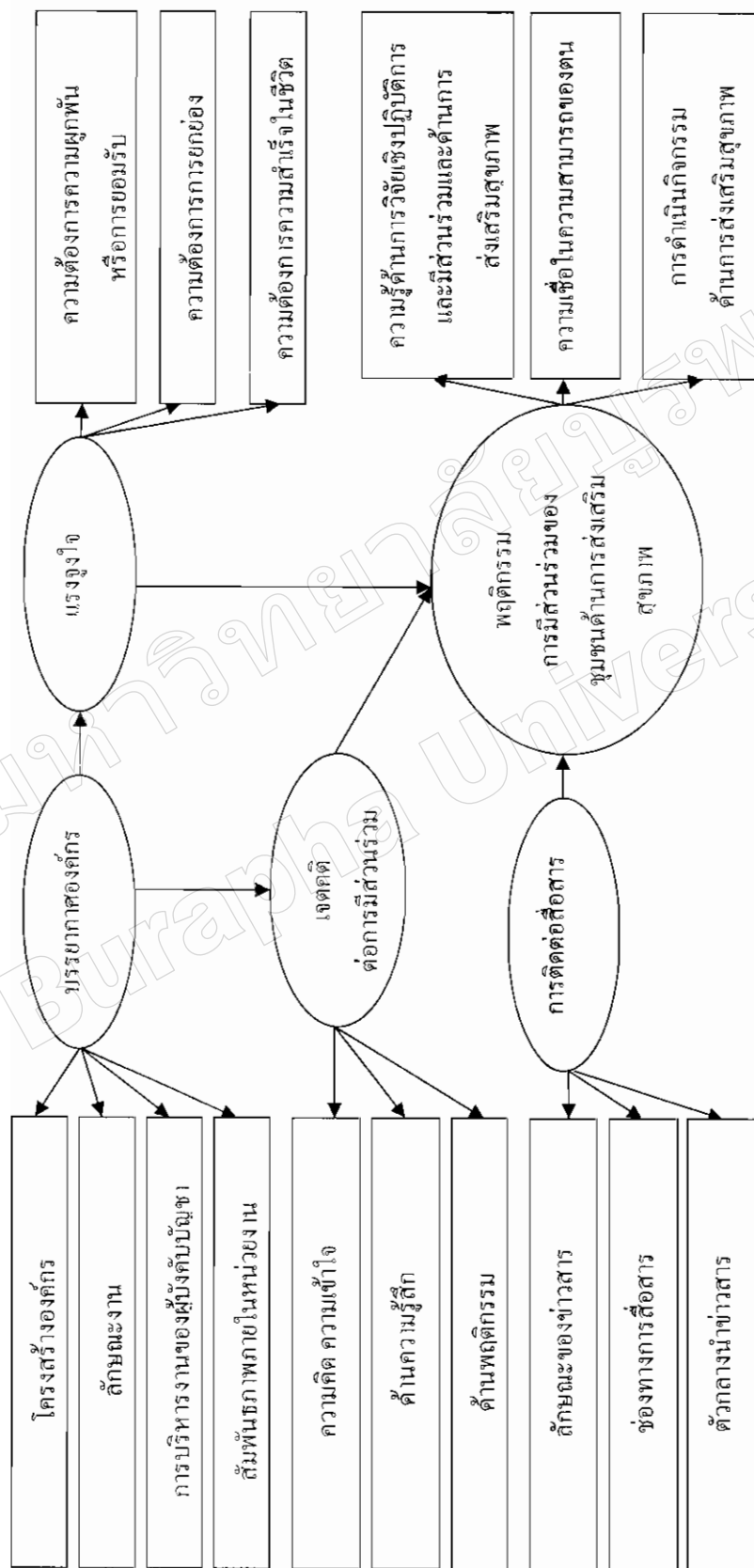
จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่าปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพคือปัจจัยนำเข้า ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับการส่งเสริมสุขภาพ การรับรู้ประโยชน์ของการส่งเสริมสุขภาพ การรับรู้อุปสรรคของการปฏิบัติพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพ การรับรู้ความสามารถของตนเอง ค่านิยมเกี่ยวกับการส่งเสริมสุขภาพ เจตคติต่อการส่งเสริมสุขภาพ การเข้าถึงแหล่งบริการสุขภาพและการได้รับการสนับสนุนทางสังคมจากบุคคลในครอบครัว ปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อมได้แก่ วัฒนธรรม การขัดเกลาทางสังคมและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ปัจจัยเอื้อได้แก่ ความชัดเจนของนโยบายการส่งเสริมสุขภาพ ปัจจัยเสริมได้แก่ การได้รับคำแนะนำ การได้รับข้อมูลข่าวสาร การสนับสนุนของบุคคลในครอบครัวและการได้รับความรู้ตัวแปรที่สามารถทำนายพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพได้ดีที่สุดคือทัศนคติเกี่ยวกับการส่งเสริมสุขภาพ นอกจากนี้พฤติกรรมสุขภาพยังมีความสัมพันธ์ทางบวกกับการออกกำลังกาย ส่วนปัจจัยส่วนบุคคลที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพได้แก่ อายุ สถานภาพสมรส การศึกษา รายได้เฉลี่ยของครอบครัวและระยะเวลาการเป็นโรค ภาระหน้าที่ (มนัสศรี ไพบุลย์ศิริ, 2545 ; อารึกษา ไชยธรรม, 2545 ; สุภาพรพรณ์ เกื้อสุวรรณ, 2546 ; เขาวภา บุญเที่ยง, 2545 ; สราวุธ ขงยุทธ, 2546 ; ทิพวรรณ โสภาวรณกุล, 2547 ; วารินทร์ ปุยทอง, 2547 ; จรุง วรบุตร, 2550 ; บุญเรือง ชัยสิทธิ์, 2551; ลลิตา ปักเขมาลัย, 2552 ; พรสิริ พะลัง, 2552) นอกจากนี้ยังพบว่าปัจจัยที่นำไปสู่ความสำเร็จในการจัดการสุขภาพคือความเชื่อมั่นในศักยภาพของประชาชน โดยเจ้าหน้าที่รัฐเป็นเพียงผู้สนับสนุน (ชาติชาย สุวรรณนิตย์, 2550) โดยโครงการที่ชาวบ้านเป็นผู้ลงมือกระทำจะทำให้ชาวบ้านมีความรู้เรื่องการดูแลสุขภาพตนเองมากขึ้น มีความสามัคคีห่วงใยเอื้ออาทรซึ่งกันและกันมากขึ้น (เจสดา ธนวิภาคะนนท์ และคณะ, 2550)

งานวิจัยต่างประเทศ

จากการทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่าคนที่อายุน้อยจะมีพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพด้านการออกกำลังกายมากกว่าคนในกลุ่มวัยอื่น ๆ ในขณะที่คนที่มียาอายุมากกว่าจะมีพฤติกรรมสุขภาพด้านความรับผิดชอบต่อสุขภาพมากกว่าและเพศหญิงมีพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพสูงกว่าเพศชาย คนที่มีการศึกษาสูงจะมีพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพดีกว่า ส่วนสถานภาพสมรสไม่มี

ความสัมพันธ์กับพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพ (Lusk, Kerr, & Ronis, 1995 ; Ahijevych & Bernard, 1994 ; Faryle, & Tim, 2000 ; Steven, & W.R., 2004) นอกจากนี้ยังพบว่าแบบแผนความเชื่อด้านสุขภาพไม่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการดูแลตนเอง แต่พบว่ามีผลสำคัญต่อสุขภาพทางจิตสังคมที่ดี (G. Urquhart Law D. Clin. Psych. 2002 ; Ming Yeong Tan , 2004) และอิทธิพลทางวัฒนธรรมและความเชื่อทางศาสนามีผลต่อการดูแลสุขภาพตนเอง (Katarina Hjelm, 2003) และเมื่อศึกษาถึงการสนับสนุนทางสังคม คุณภาพชีวิตและความรู้เกี่ยวกับการดูแลสุขภาพพบว่า การสนับสนุนทางสังคม คุณภาพชีวิตและความรู้เกี่ยวกับการดูแลสุขภาพมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมสุขภาพ เมื่อเพิ่มการสนับสนุนทางสังคมส่งผลให้สามารถป้องกันพฤติกรรมที่เสี่ยงต่อสุขภาพได้ (Kim Harly & Brenda Eskenazi. 2005 ; Tac Wha Lee, Ti Sum Ko, & Kyung ja Lee, 2005) โดยรูปแบบการส่งเสริมสุขภาพแบบจำลองของเพนเดอร์และการวางแผนการพยาบาลสามารถปรับปรุงพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพให้เหมาะสมได้ (Carreno. Vyhmeister, Grau, & Ivanovic. 2005 ; Melba Sheila Desouza & Subrahmanya Nairy, 2004)

จากการทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยเกี่ยวกับพฤติกรรมสุขภาพและพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพพบว่างานวิจัยส่วนใหญ่เป็นการศึกษาที่มีลักษณะเฉพาะและใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณที่ใช้วิธีการสำรวจภายใต้กรอบแนวคิดที่ใช้องค์ความรู้ ซึ่งเกิดจากการศึกษาในบริบทของสังคมและวัฒนธรรมตะวันตกเช่น กรอบแนวคิดของเพนเดอร์ที่เน้นการพิสูจน์สมมติฐาน ความสัมพันธ์ของตัวแปรต่าง ๆ กับพฤติกรรมสุขภาพและพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพเท่านั้น แต่ยังไม่พบการศึกษาเชิงลึกถึงบริบทของสังคมในเรื่องพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพของทุกกลุ่มวัย ที่เสี่ยงต่อการเกิดโรคเรื้อรังเพื่อจะนำไปส่งเสริมสุขภาพของบุคคลที่เหมาะสมกับบริบทชีวิตอย่างแท้จริงและจากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสรุปได้ว่าตัวแปรที่ส่งผลต่อพฤติกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชนสามารถจัดเป็นปัจจัยได้ 2 ปัจจัยคือ ปัจจัยส่วนบุคคลได้แก่ เจตคติต่อการมีส่วนร่วมและแรงจูงใจกับปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมในการทำงานได้แก่ การติดต่อสื่อสารและบรรยากาศในองค์กร ทำให้ผู้วิจัยกำหนดรูปแบบโมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุที่มีผลต่อพฤติกรรมพฤติกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชนด้านการส่งเสริมสุขภาพ ดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 รูปแบบโมเดลความสัมพันธ์สาเหตุที่มีผลต่อพฤติกรรมมีส่วนร่วมของชุมชนด้านการส่งเสริมสุขภาพ ตามแนวคิดปฎิสัมพันธ์ (Magnusson & Endler, 1977) และแนวคิดด้านพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพ (ประภาพรเพ็ญ สุวรรณ, 2543)